BIBLIOTHECA

SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM

TEVBNERIANA

EVTROPII BREVIARIVM AB VRBE CONDITA

RECOGNOVIT

CAROLVS SANTINI

EDITIO STEREOTYPA EDITIONIS
PRIMAE (MCMLXXIX)

STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXCII

CIP-Titelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Eutropius:
[Breviarium ab urbe condita]
Eutropii Breviarium ab urbe condita / recognovit Carolus
Santini. – [Nachdr.]. – Stutgardiae ; Lipsiae ; Teubner, 1992.
(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
ISBN 3-8154-1346-X
NE: Santini, Carlo [Hrsg.]

Printed in Germany
Druck: Chemnitzer Verlag und Druck GmbH, Werk Zwickau

ANTONINO SCIVOLETTO
D. D.

PRAEFATIO

1. De Eutropii breviarii codicibus

Curanti mihi novam Eutropii breviarii editionem hoc ante omnia propositum fuit, ut codices quibus primus vel post alios usurus essem nispicerem et de eorum genere ac natura, itemque de nexibus inter eos societatibusque, inquirerem; quo munere functus de collationis summa iam paucis disseram.

In classem cui Droysen notam A apposuit duo codices ascribuntur, cum aetate vetustissimi tum praestantiores auctoritate, quos strictim describere opus est.

G

Codex Gothanus I. 101 olim bibliothecae ducalis, membr., alt. mm. 300, lat. mm. 205, ff. 49, versuum 30, qui Eutropii textum a f. 9 usque ad f. 40 exhibet, Gothae (Forschungsbibliothek) asservatur. hunc librum, qui saeculo nono exaratus haud dubie a bibliotheca Muorbacensi venisse videtur, bibliothecae ducali vendidit Maugérard abbas anno MDCCXCV, ut colligere poteris e significatione quam iam Carolus Tzschucke fecit in dissertatione de vita et scriptis Eutropii.[1]) primus vero Mommsen in hunc codicem, cuius lectiones tradidit Hartel edenti breviarium anno MDCCCLXXII apud Weidmannos, considerationem intendit[2]), putans vero ipsum librum codicem Fuldensem, de quo modo dicturus sum, fuisse.[3]) breviarii textus, quem intra Rufii Festi breviarium et Frontini excerpta strategematon legimus, exaratus esse videtur ab uno scriba in Latinis litteris rudiore, ut vestigia complurium errorum testantur; cum quidem quot correctorum manus fuerint nullo

---

1) Dissertationem ante editionem Lipsiensem anno MDCCXCVI prolatam legimus, cf. Ehwald, R., 25. Eutropius, Philologus, 58, 1900, 627/630. de codice nuperrime scripsit Schipke, R., Die Maugérard-Handschriften der Forschungsbibliothek Gotha, Gotha, 1972, 59.

2) Mommsen, Th., Eutropius breviarium ab urbe condita, Hermes, 1, 1866, 468.

3) De errore disseruit Lüdecke, F., Sylburgs codex des Eutropius, Jahrbücher für classische Philologie, 111, 1875, 874/879.

G² modo reperire possimus, omnes emendationes littera G² notavi. hoc demum considerandum est, huius codicis propria esse menda, cum scriba non recte exemplaris compendia intellexerit, ita ut eorum principium causamque e quadam scribendi generis mutatione fluxisse interpretemur.

F **Codex Fuldensis**, quo usus est primum Fridericus Sylburg in editione Francofurtensi anno MDXC prolata, ubi mentionem fecit „exemplaris optimae notae quod Fuldense collegium suppeditavit", classis primae alter testis est. verum hic liber, cuius lectiones persaepe cum G consentiunt, ita ut duorum testium propinquam cognationem suspicemur, periit nec hactenus ipsius indicia ad philologos pervenerunt. quod quidem ad meum apparatum attinet, lectiones tantum, quas Sylburg in editione, quam supra memoravi, expressis verbis rettulit, transcripsi.

Secunda codicum classis nullam notam in editionibus Droysen et Rühl habet, quod hi philologi, cum interdum duorum codicum lectiones, id est Colbertini et Lincolniensis, in apparatum transtulissent, libros, quos descripturus sum, in unam familiam redigendos nullo modo putaverunt, quod quidem mihi opportunum est. huius classis testis princeps est

C **Codex Parisinus Latinus** 7240, quem etiam **Colbertinum 3001** appellant, membr., alt. mm. 236, lat. mm. 338, ff. 40, versuum 41. codex, qui Lutetiae Parisiorum (Bibliothêque Nationale) asservatur, Eutropii textum exhibet a f. 26ᵛ ad f. 40, a libro 9, 8 „Gallienus cum adulescens factus esset" intermissum. et saeculo undecimo exeunte exaratus esse videtur elegantiore potius quam emendatiore ratione, quod colligi potest e reliquis eiusdem classis testibus, qui sunt

I **Codex Lincolniensis 100**, membr., alt. mm. 226, lat. mm. 155, ff. 95, coll. 2, versuum 44, saeculo duodecimo ineunte in Britannia exaratus, ut versus, quos manu sua Guilielmus Maldunensis in folio tertio scripsit, testantur; Oxonii (Bodleian Library) nunc asservatur. breviarii

I² textum nonnullis emendationibus correctum, **I²**, a f. 69ᵛ ad f. 92ᵛ legimus;

H **Codex Harleianus** 2729, membr., alt. mm. 242, lat. mm. 167, ff. 109, versuum 30, saeculo duodecimo a pluribus scribis exaratus in Gallia, ut videtur; Londinii (British Museum) asservatur. breviarii textum, quem Pauli Diaconi historia Romana sequitur, a f. 51 ad f. 54ᵛ, a libro 2, 7 „statuae consulibus ob meritum victoriae ui" intermissum legimus;

M **Codex Parisinus Latinus** 18104 e quattuor partibus constat. ultimae partis ff. 168–176, membr., alt. mm. 203, lat. mm. 160, duodecimo saeculo exeunte exarata ad Eutropii breviarium attinent;

Codex Parisinus Latinus 5802, membr., alt. mm. 365, lat. mm. 260, ff. 189, coll. 2, versuum 40, in Gallia, ut videtur, saeculo tertio decimo exaratus, quamvis a bibliotheca „Visconteo-Sforzesca" venerit[1]) et aliquot antiquorum philologorum adnotationes, inter quas Petrarcae nonnullas, exhibeat, Lutetiae Parisiorum (Bibliothèque Nationale) nunc asservatur. breviarii textum a f. 116 ad f. 132 legimus, itemque in margine emendationes nonnullas, quae e collatione aliarum classium codicum ortae esse videntur. **Pa**

Quod ad rationem convenientiamque vel inter libros huius classis vel cum reliquis testibus pertinet, haec quidem animadvertenda sunt:

- saepe **CIHM** cum **G** consentiunt, ita ut ex erroribus quaedam avorum propinquitas atque natura deprehendi possit;
- propriae codicum **CIHM** sunt, ut dixi, lectiones mirabili quadam elegantia insignes;
- **C**, **H** et **M** codices frequentius inter se congruere videntur, cum **I** nonnullas lectiones a trium reliquorum codicum consensu abhorrentes exhibeat (quod praesertim animadvertere possumus in libro decimo breviarii);
- quod denique attinet ad codicis **I** retractationem, nonnullas emendationes videtur mihi scriba libro vetustiore vel praestantiore fretus fecisse, ut e. g. 6, 25 „et Caius] et gener $\mathbf{CI^1M}$", 7, 20 „successuros] successores $\mathbf{CI^1M}$", cum contra quosdam locos, qui corrupti essent vel viderentur, coniciendo magis quam corrigendo, restituere privato consilio conatus esset. cuius quidem agendi rationis causam afferre possumus si Guilielmum Maldunensem scribendis libris ducem putamus.

Pauca quaedam porro dicenda sunt de **codice Burdigalensi**, nunc deperdito, cuius mentionem Elias Vinetus in edendo breviario his verbis fecit: „ego vero boni authoris vicem diu multumque dolui, donec incidi tandem in antiquum illum Dominicalium Burdegalensium librum, ex cuius fide tam integrum damus id opus, ut nunc primum editum videri possit." quibus vero causis ac vicissitudinibus liber perierit nescimus; exstant tamen, a Vineto traditae, nonnullae lectiones quae, saepe arte convenientes cum codicum **GCIHM** consensu, ei libro eandem originem fuisse comprobant. e quibus lectionibus tantum unam, id est 3, 5 „consulem" adsciscendam esse putavi. **S**

---

1) Cf. Pellegrin, E., La bibliothèque des Visconti et des Sforza ducs de Milan au XVe siècle, Paris, 1955, 111.

Tertia codicum classis, quam Droysen littera **B** signavit, ex quattuor libris constat quos nunc strictim describam.

V **Codex Vaticanus Latinus 1981**, membr., alt. mm. 244, lat. mm. 165, ff. 56, fuisse videtur bibliothecae monasterii S. Viventii in Augustodunensi dioecesi, ut intellegi potest e librorum catalogo eiusdem aetatis, quem in folio primo legimus; asservatur nunc Romae (Biblioteca Apostolica Vaticana). Eutropii breviarium a f. 1^v ad f. 21^v, a libro 7, 9 „in galliam collocavit" intermissum legimus; manus autem quae f. 21^v exaravit non eadem esse videtur atque in reliquis foliis. breviarium sequuntur Pauli Diaconi historiae Langobardorum libri IV.

L **Codex Leidensis Bibliothecae Publicae Latinus 141**, membr., ff. 151, constat e quattuor partibus quas Franciscus Nansius, cuius nomen in foliis tertio et sexagesimo tertio legimus, in unum librum collegit. quarta pars decimo saeculo ineunte exarata, id est ff. 63–151, alt. mm. 160, lat. mm. 120, versuum 17, bibliothecae quondam monasterii Gandensis S. Iohannis et Bavonis, breviarii textum amplectitur, quem Antonius Schonhoven anno MDXLVI Eutropio edendo primus adhibuit.

O **Codex Audomarensis 697**, olim monasterii S. Bertini, membr., saeculo undecimo exaratus est.

A **Codex Cantabrigiensis C. C. C. 129**, membr., alt. mm. 320, lat. mm. 223, ff. 78 + 3, coll. 2, versuum 47 et 60, tertio decimo saeculo exeunte exaratus e Cantabrigiensi abbatia S. Augustini venit et nunc Cantabrigiae (Corpus Christi College) asservatur. breviarii textum legimus a f. 1 ad f. 14^v.

Quod ad quattuor testium lectiones pertinet, opportunum mihi videtur has sententias proferre:

– huius classis codices tot tantisque locis a consensu cum codice **G**, vel etiam cum **CIHM** codicibus, aberrant ut Droysen crediderit testes esse **LO** alterius stirpis familiaeque antiquissimae, cuius archetypum vel exemplar primum littera **B** denotavit. attente autem reapse dissentientes lectiones consideranti hae quidem minime ortae videntur e duobus libris inter se discrepantibus atque ultima Romani imperii aetate exaratis, verum natae e librariorum mendis aevo quod medium dicitur.[1]) itemque falsa mihi[2]) videtur opinio illorum philologorum qui codicum **LO** lectiones conectere

1) Scivoletto, N., La tradizione manoscritta di Eutropio, Giornale Italiano di Filologia, 14, 1961, 145/146.

2) Santini, C., L'„Adversum paganos" do Orosio e la tradizione manoscritta del „Breviarium" di Eutropio, Giornale Italiano di Filologia, n. s. 9, 1978, 79/91.

conantur atque copulare cum scriptoribus Eutropii fere aequalibus, Paeanio scilicet et Orosio, qui breviario in conscribendis libris usi sunt;

- scriba qui exemplar huius classis codicum exaravit multum peccasse videtur, cum non solum nonnulla verba omitteret vel transponeret, sed etiam quae non legisset vel intellexisset quodam hebeti ineptoque modo immutaret;
- quod rationes, quae huius classis codices intrinsecus conectunt, attinet, codice **A** collato, vetustioris codicum propagationis vestigia exstare videntur, cum vero **A** immunis sit quibusdam mendis quae **VLO** codices foedant, ut e. g. 2, 11 „adverso **A** atro **VLO**"; quod quidem animadvertere possumus de **V** codice si eum cum **LO** contulerimus.[1])

Praeter tres codicum classes, quas nuper dixi, duo denique testes recensendi sunt, qui utiles ad restituendum textum videntur, id est **Codex Petropolitanus Dubrowski 327**, membr., alt. mm. 180, lat. mm. 135, ff. 22, versuum 23, nono saeculo exaratus Galliae in regione septentrionali vel orientali, qui nunc Leninopoli (ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА) asservatur. constat hunc codicem, qui Eutropii breviarii excerpta a libro primo ad librum septimum exhibet[2]), cum altero codice Petropolitano Latino (Qv IV 5) et duobus codicibus qui in Britannia asservantur[3]) partem unius libri nunc deperditi fuisse. codicis **D** lectiones fluctuantur, ut ita dicam, inter consensum cum **G** codice et cum classe **VLOA**; **D**

Codex Vindobonensis 323, membr., alt. mm. 113, lat. mm. 78, ff. 123, versuum 18–25, duodecimo saeculo exaratus, qui iam a Lambecii aetate Vindobonae (Nationalbibliothek) asservatur, cum quidem ubi liber scriptus sit vel unde in Vindobonensem bibliothecam venerit nesciamus. breviarii textum legimus a f. 55 ad f. 103, ubi lacunae tres inveniuntur: a libro 1, 20 „statim usque" ad librum 2, 2 „viginti diebus", a libro 2, 18 „capita CC" ad librum 6, 12 „geruntur", a libro 6, 18 „est missus" ad librum 6, 22 „rediens inde". hoc codice collato, Hartel lectiones nullius momenti esse fassus est, quod e doctorum virorum coniecturis ortae essent[4]) sine ullo vinculo cum reliquorum co- **Q**

---

1) Scivoletto, N., ibid. 134.

2) De excerptorum modo et amplitudine cf. prooemium editionis quam H. Droysen curavit apud M. G. H. AA II, Berolini, 1879, XIV sq.

3) Cf. Rühl, F., Ueber den Codex Meermannianus des Anonymus Valesianus, Acta Societatis Philologicae Lipsiensis, 4, 1875, 368/376.

4) Hartel, W., Eutropius und Paulus Diaconus, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 71, Wien, 1872, 284/285.

dicum propagatione; peropportunum tamen mihi videtur significare paucis sane quibusdam locis codicem Q veras ac fide dignas lectiones praebere, quod in apparatu probatur.

2. De Pauli Diaconi codicibus

Quanti sit momenti editionem breviarii accurantibus Pauli Diaconi historia Romana dilucide apparet praesertim cum consideremus codicem, quo monachus Langobardus usus est saeculo octavo, exaratum esse centum annis sane ante vetustissimum breviarii codicem, quem hodie habemus, ideoque non magnis argumentationibus opus est Paulinos libros non secus atque Eutropianos aestimandos esse. accedit huc quod Paulus, cum breviarii textum auxisset additamentis vel digressionibus, accurate tamen servavit verborum ordinem ac structuram, ita ut non arduum sit in codicibus recensendis quae ad Paulum attinent a breviarii textu secernere. cum omnes Pauli codices, qui nunc asservantur, prae eorum multitudine recognoscere non potuerim, idoneum mihi visum est eligere sex codices, qui aetate praestantiores essent atque e diversis variisque regionibus venirent, ita ut eorum consensus documentum et indicium exemplaris (π), quo Paulus usus esset, praeberet.

Qui testes demum sunt:

B **Codex Parisinus Baluze** 270, qui constat e ff. 79–94 excerptis a libro membr., alt. mm. 235, lat. mm. 162, versuum 30, in Italia septentrionali nono saeculo ineunte exarato. qui novum codicem conglutinavit ordinem textus seriemque minime respexit[1]); breviarii excerpta haec sunt: a libro 6, 20 ,,-tis utrimque" ad librum 7, 3 ,,exercitus quos occu-", a libro 7, 17 ,,-utro tamen obscuro" ad librum 8, 1 ,,romae post annum", a libro 9, 17 ,,-xit brevi milites" ad librum 9, 27 ,,ingravescente aevo parum", a libro 10, 6 ,,eo tempore" ad librum 10, 16 ,,habuit remeansque";

E **Codex Bambergensis E. III.** 4, membr., alt. mm. 193, lat. mm. 145, ff. 248, versuum 20, nono saeculo exaratus, post historiam persecutionis Africanae provinciae Victoris Vitensis (ff. 1–88^{v}) Pauli Diaconi historiam Romanam exhibet. manus duas verisimile est codicem scripsisse, e quibus unam libros I–X, alteram, quae eadem ac Victoris historiae videtur, reliqua folia usque ad libri finem[2]);

---

1) Poupardin, R., Fragments d'un ancien manuscrit du breviarium d'Eutrope, Bibliothèque de l'école des chartes, 70, 1909, 108.

2) Leitschuh, F., Katalog der Handschriften der königlichen Bibliothek zu Bamberg, I, 2–3, Bamberg, 1906, 113.

Codex Bernensis 196, membr., qui e duabus exstat partibus, quarum altera, alt. mm. 313, lat. mm. 234, coll. 2, versuum 34–33, saeculo decimo exarata a f. 11 ad f. 73 Pauli Diaconi historiam Romanam comprehendit. libri origo Gallica videtur; **R**

Codex Parisinus N. A. L. 310, membr., alt. mm. 225, lat. mm. 155, ff. 2 + 226 + 2, versuum 31, duodecimo saeculo in Germania exaratus, qui venit a Tigurinae sedis coenobio, ut intelligere possumus a nota possessionis, nonnulla historici generis opera, inter quae Pauli Diaconi historia Romana est (ff. 28–96), comprehendit; **T**

Codex Cantabrigiensis C. C. C. 276, membr., alt. mm. 266, lat. mm. 177, ff. 2 + 134 + 2, duodecimo saeculo exaratus, qui a Cantabrigiensi abbatia S. Augustini venit, a f. 2 ad f. 51 Pauli Diaconi historiam Romanam exhibet; **Y**

Codex Glasguensis Hunter 113, membr. alt. mm. 225, lat. mm. 171, ff. 64, versuum 33, duodecimo vel tertio decimo saeculo exaratus, Pauli Diaconi historiam Romanam a f. 1 ad f. 54 exhibet.[1]) hae lacunae, quod ad Eutropii decem libros attinet, inveniuntur: a libro 1, 11 „quinto anno" ad librum 2, 8 „nominata" et a libro 4, 2 „titus quintus" ad librum 4, 8 „civitates Epiri". **W**

Antequam de Pauli Diaconi codicum propagatione disseram, recensendus videtur et alius testis, id est **Codex Vaticanus Latinus 1860**, membr., alt. mm. 382, lat. mm. 253, ff. 194, coll. 2, anno MCCCXIII exaratus, qui Eutropii breviarium a f. 80 ad f. 89 exhibet. hunc librum Droysen magni momenti aestimavit, quia textus cum Paulina recensione consentit, omissis tantum additamentis, quibus monachus Langobardus breviarium amplificaverat. quo fretus Droysen codicem originem traxisse a vetustissimo libro quem Paulus in augendo breviario adhibuisset adfirmavit, quod temere dictum esse mihi videtur, cum autem verisimile esse putem scribam, qui **Vt** codicem exaravit, duobus vel pluribus libris, sive textum cum Pauli additamentis, sive breviarium integrum tantum exhibentibus, usum esse, ut nonnulli **Vt** codicis errores, qui et in **G** sunt, contra reliquorum Pauli codicum consensum testantur.[2]) **Vt**

Quamobrem passim codicis **Vt** lectiones in apparatu posui, sed illius testis lectionibus praetuli quae inveniuntur in codicibus quos, Scivoletto dissertante nixus, puto cognatione proximos ipsi Pauli exemplari,

---

1) Cameron, A., A Fragment of a Lost Commentary on Virgil?, Philologus, 109, 1965, 157/159.

2) Scivoletto, N., ibid. 149 et adnot. 26.

id est **BER**. inter hos testes porro mirus consensus est; de reliquis codicibus, quos adhibui, notandum vero est **Y** codicem persaepe cum **BER** congruere, cum **T** a communi Pauli codicum concordia aberret vel etiam lectiones, quae ad **VLOA** classem pertinent, exhibeat.

Quod quidem attinet ad normam, quam Droysen de historiae Romanae codicibus separandis indicavit, lacunam dico quae invenitur in libro quinto decimo[1]), hoc indicium magni interesse censeo in definiendis vicibus quibus Pauli historia usque ad nostra tempora pervenerit, minime vero ad breviarii textus historiam pertinere. attamen, ut et specimen alterius classis codicum referrem, libros duos inspexi qui contra **ERTYW** codicum consensum lacunam libri quinti decimi non exhibent, ipsi denotantur **Codex Vaticanus Latinus 7312**, membr., duodecimo saeculo exaratus et **Codex Perusinus H 75**, membr., decimo quarto saeculo exaratus[2]); quibus collatis parvi vel potius nullius momenti argumenta collegi, cum solide perstarent nexus ac vincula, ut supra dixi, huius codicum classis.

Va
Pe

Itaque peropportunum mihi videtur fateri Pauli recensionem, cuius lectiones inter **GCIHM** et **VLOA** fluctuantur, ut ita dicam, maximam auctoritatem in breviarii textu constituendo habere; quaedam tamen animadversiones proferendae sunt:

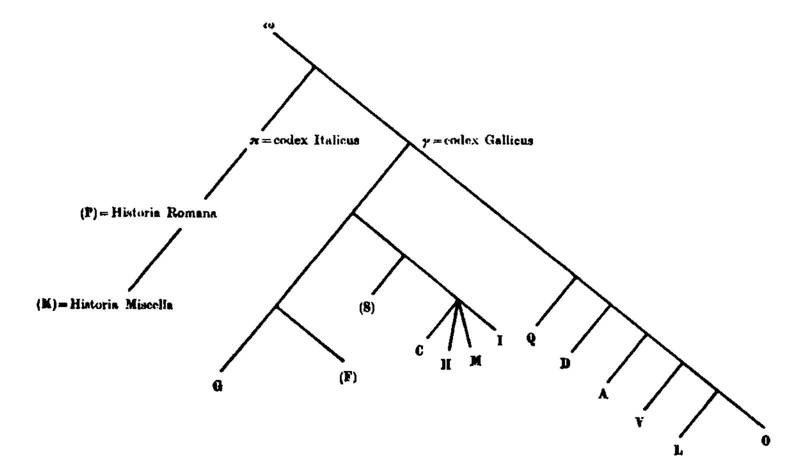
– haud necessario Paulum librum praestantissimum ex iis qui usque ad eius aetatem traditi essent adhibuisse;
– Paulum breviarium amplificantem Eutropii textum parvis vel minimis additamentis, ut e. g. „est“, „et“, „etiam“, confersisse, nonnulla mutavisse vel transposuisse, coniecturas quasdam fortasse protulisse;
– verisimile esse scribas, qui breviarii purum et genuinum textum exararent, codices e Pauli exemplari descriptos legisse et quodam modo adhibuisse, ut testantur libri ubi Pauli historia Romana iuxta Eutropii breviarium legitur (cf. codicem **H**); itaque, rebus sic stantibus, pro Pauli librorum multitudine ac divulgatione, vestigia exemplaris illius a Paulo adhibiti in codicibus Eutropianis, qui post Pauli historiam Romanam confectam exarati essent, apparere coniectura assequendum esse.

---

1) Cf. prooemium quod supra memoravi, XXIX.
2) De codice, membr., alt. mm. 210, lat. mm. 185, nuperrime disseruit Bistoni Grilli Cicilioni, M.-G., Catalogo dei codici del convento di Monteripido conservati nella Biblioteca Comunale di Perugia (sec. XII–XVI), Archivum Franciscanum Historicum, 68, 1975, 162.

3. De huius editionis ratione

Codicibus inspectis eorumque lectionibus recognitis, liquet mihi non solum librorum perantiquam propagationem, sed etiam scholarum usum et doctorum medii aevi virorum investigationes Eutropii textum interpolavisse, ita ut interpositionum ratio habenda sit. codicum classium ipsa vincula nexusque interdum laxari porro videntur ita ut lectionum congruentia exstet aliter atque antea in describendis libris proposui; quod praesertim animadvertere possumus in nominum historicorum et geographicorum vel numerorum traditione. quibus animadversionibus nixus pro certo habeo novum stemma codicum, quod prolaturus sum, aliquid ficti atque compositi prae se ferre, sed tamen, quod sane ad aevum medium attinet, pondus quoddam auctoritatis habere:

Iter, quo Eutropii breviarium ad nostram pervenit aetatem, videtur mihi, ut e stemmate colligitur, unum praecipue esse, licet notandae sint in textus vicibus stationes duae, quae magni momenti fuerunt, prior autem, cum Paulus Eutropii codice Italico ad conscribendam historiam Romanam usus est, altera vero cum ex exemplari (γ) quod in Gallia asservabatur descriptum est illud e quo omnes exstantes testes pendent: nam, ut supra dixi, lectiones discrepantes ortae sunt e mutato scribendi genere, vel etiam, quod ad classem **CIHMPa** censeo pertinere, e doctorum virorum coniecturis.

Itaque in lectionibus iudicandis opportunum et idoneum putavi nulli codici praecipuam auctoritatem et fidem tribuere, reliquis con-

temptis, cum quidem G exemplar optimum nobis non aestimandum atque curae diligentiaeque codicum **CIHMPa** diffidendum sit; **VLOA** codicum errores inepti, ut par est, vitandi videntur nec praetereunda denique Paulina recensio, quae procul dubio breviarii ramum Italicum exprimit, cum reliqui Eutropii codices fortasse e Gallia originem ducant.[1])

4. De reliquis subsidiis

Praeter breviarii codices Latinos in numero textui restituendo subsidiorum oportet haberi cum Paeanii et Lycii Capitonis translationes tum nonnulla rerum gestarum monumenta, e quibus hausisse videtur Eutropius[2]), vel quorum auctores invicem Eutropii librum compilavisse constat.

Quod attinet ad testimonium Paeanii, qui Eutropii fere aequalis putari potest, et Lycii Capitonis, cuius exstant reliquiae apud Iohannem Antiochenum, idoneum erit ante omnia commonefacere ambos Graecos cum Eutropii textum interpretarentur non verbum pro verbo reddidisse, sed accommodasse Graecis auribus Latinam elocutionem verborumque conformationem.[3]) itaque cavendum erit a nimia Paeanii metaphraseos aestimatione, temporum propinquitatis excusatione addita, cum quidem Paeanii lectiones, licet veri et genuini textus indicium afferant, cogere editorem non possint ut metaphrastae vocem cuivis lectioni a Latinis testibus traditae anteponat.

Itemque censeo breviarii editori lectionibus Latinorum codicum congruentibus nixo minime de natura genereque exemplaris quod Paeanius verterit disserendum. Droysen vero praecipuorum familiae **B** errorum antiquissimos in ipso Paeanii libro fuisse ideoque familiarum **A** et **B** divisionem ab ipsius Eutropii aetate se detexisse adfirmavit, sed lectiones codicum et Paeanii accurate perpendenti apparet aliquot familiae **A** errores in Graeca metaphrasi inesse[4]), ita ut totum

1) Scivoletto, N., ibid. 155.

2) Quod quidem ad Livium attinet cf. Pirogoff, W., De Eutropii breviarii ab u. c. indole ac fontibus, diss. inaug. Berolini 1873, 39/86.

3) Malcovati, E., Le traduzioni greche di Eutropio, Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, 77, 1943–1944, 280sqq.

4) Ante ipsam Droysenianam editionem Schulze, E., De Paeanio Eutropii interprete, Philologus, 29, 1870, 298, iam censuit similitudinem quandam intercessisse inter codicem eum, quo usus esset Paeanius, et G. Contra Droysen disputaverunt Duncker, R., De Paeanio Eutropii interprete, Progr. des Gymnasiums Greiffenberg in Pommern, Berlin 1880, 14; Wagener, C., Jahresberichte. Eutropius, Philologus, 42, 1884, 402; Baffetti, L., Di Peanio traduttore di Eutropio, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 3, 1922, 15/36.

dissertationis aedificium funditus labet concidatque. quod quidem deprehendere possumus non solum in Paeanio, sed etiam in Lycii Capitonis reliquiis et in Orosio, ut demonstravi contra opinionem quam Wagener secutus est.[1])

Quibus consideratis efficitur ut, cum Paeanii lectiones utiles ad textum restituendum sint, nesciamus autem quae breviarii vicissitudines fuerint illo temporis intervallo, quod usque ad Pauli Diaconi historiam Romanam comprehenditur; si vero enim una via codicum Eutropianorum propagationem in aevo quod medium dicitur processisse colligendum est, quibusdam locis videtur Paeanius probare aetate sua iam fuisse breviarii exemplaria, quae disiunctas inter se lectiones exhiberent, quod quidem deprehendi potest in Orosii et Lycii Capitonis scriptis.

Est autem argumentum quod certiores nos facere possit de breviarii vicibus in aetate quae Germanica voce „Spätantike" dicitur, id est imperatoris Valentis nuncupatio. solum **L O A** codices inter nomina imperatoris cognomen „Gothici" exhibent, cum quidem in **V** lacunam pro voce aspicere possimus et Paulus Diaconus prologi in locum epistulam ad Adelpergam substituerit. omissio vero facilius tribui potest scribae neglegenti, lectio tamen recipienda videtur testificante Themistio in oratione qua imperatori gratulatur quod pacem Gothis petentibus concesserit[2]); verisimile autem est consideranti mihi Valentem, qui anno CCCLXIX cognomen virtutis e Gothis meruerat, anno CCCLXXVIII Hadrianopoli devictum ab ipso populo quem ante subegerat cecidisse, duo saltem in promptu fuisse breviarii exemplaria e quibus alterum inscriptionem sine cognomine „Gothico" convenientiae causa post cladem acceptam exhiberet.

Huc accedit indicium alterum, quod ad auctoris vitam atque curriculum pertinet[3]), titulum dico „magistri memoriae" quo Eutropius ornatus est; cum nullus Eutropii codex eum tradat, sed exhibeat tantum **Codex Bambergensis E. III.** 22, membr., alt. mm. 139, lat. mm. 198, **J** ff. 107, versuum 30, decimo vel undecimo saeculo exaratus, in folio quinquagesimo secundo, post Rufii Festi breviarii „explicit", opportunum est nos quaerere quibus vicibus breviarii textus, simul ac librum Eutropius ediderit, versatus sit.

1) Wagener, C., Jahresberichte. Eutropius, Philologus, 42, 1884, 523.

2) Cf. X 140 c: *τίνα οὖν ἐπικαλεῖσθαι μάλιστα Γοτθικὸν προσήκει; δι' ὅν εἰσι Γότθοι καὶ σῴζονται, ἢ δι' ὃν οὐκέτ' ἂν ἦσαν, εἰ προείλετο*; et CIL VI 1175.

3) De Eutropii curriculo nuperrime disseruit Bonamente, G., La dedica del „Breviarium" e la carriera di Eutropio, Giornale Italiano di Filologia, n. s. 8, 1977, 274/297.

Restat ut quaedam denique dicam de auctoribus qui in libris conscribendis Eutropii vestigia premere putantur, Rufium Festum dico, qui et ipse magister memoriae in aula Orientali breviarium rerum gestarum populi Romani confecit, Hieronymum, qui Eusebii chronicon retractavit vel amplificavit Eutropii textu nixus, et Orosium, qui, adversus paganos scribens, res ac verba frequenter e breviario hausit. quorum testium lectiones in apparatum rettuli ita ut auxilium praeberent conanti integrum et genuinum Eutropii textum restituere; at vero, ut de Graecis antea notavi, ipsorum auctorum opera iisdem erroribus, quibus Eutropii codices, depravata videntur.

Supervacanei porro videntur codices qui Landolfi Sagacis historiam miscellam praebent, cum Landolfus, amplificatis sedecim libris Pauli Diaconi et octo adiectis usque ad tempora Leonis imperatoris, minime pendere videatur ex Eutropianorum codicum propagatione.

Cum ad terminum praefationis pervenerim, nunc denique convenit me gratae mentis officio fungi erga eos qui auxilium ut breviarium ederem tulerunt; itaque in primis profiteor permultum me debere magistro meo Nino Scivoletto, qui nonnullos codices inspexit et contulit et me ornatissimae consiliis doctrinae valde adiuvit, itemque bibliothecarum, ubi codices asservantur, praesidibus, qui magna cum diligentia et urbanitate exquisitas notitias rettulerunt, memorem animum praesto, bibliopolio Teubneriano denique singulares gratias ago, quod bonarum artium studio permotum hanc novam Eutropii breviarii editionem centum fere annis postquam superiorem Rühl confecerat excudendam voluit.

Dabam Perusii XII Kal. April. a. MCMLXXVIII.

CONSPECTVS EDITIONVM

Eutropii De gestis romanorum (*invenitur apud* Sueton. XII Caesares ...) [edidit J. B. Egnatius] Venetiis 1516 *et* 1521.

Eutropii Historiae romanae libri decem, nunc demum integritati suae ... restituti ... per Antonium Schonhovium ... Basileae, J. Oporinus, 1546 *et* 1552.

Eutropii Historiae romanae breviarium ... quod Antonii Schonhovii, Eliae Vineti et Henrici Glareani opera ac fide integritati suae restitutum editur ... Accesserunt etiam doctissimae annotationes Henrici Glareani et Eliae Vineti ... Basileae, J. Oporinus, 1559.

Eutropii Breviarium historiae romanae ab urbe condita ad annum eiusdem urbis, millesimum centesimum et nonum decimum. Emendavit iterum Elias Vinetus. Pictavis, ex officina E. Marnesii, 1564.

Historiae romanae scriptores latini minores ... opera Friderici Sylburgii, tomus tertius, Francofurti 1590.

Eutropii Historiae romanae libri X. His additi Pauli Diaconi libri IIX [Paulus Merula edidit] Lugduni Batavorum, apud L. Elzevirium, 1592.

Eutropii Breviarium Historiae romanae cum metaphrasi graeca Paeanii Christophorus Cellarius ... recensuit Cizae, J. Bielkius, 1678 et Jenae, J. Bielkius, 1698, VII ed. Jenae, J. H. Schultzius 1755.

Eutropii Breviarium Historiae Romanae cum metaphrasi graeca Paeanii et notis integris ... Recensuit ... Henr. Verheyk Lugduni Batavorum 1762 (editio altera accuratior et emendatior Lugduni Batavorum 1793).

Eutropii Breviarium Historiae Romanae ad libros scriptos editosque recensitum et virorum doctorum notis vel integris vel selectis illustratum, adiectis suis, edidit Carolus Henricus Tzschucke. Lipsiae, L. Crusius, 1796.

Eutropii Breviarium Historiae Romanae recensuit et notis ad constituendum textum sensumque regendum comparatis instruxit Carolus Henricus Tzschucke ad libros scriptos editosque iterum Lipsiae, Göschen, 1804.

Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Editionem primam curavit Detl. C. G. Baumgarten-Crusius, alteram Henricus Rudolphus Diesch. Lipsiae, B. G. Teubner, 1862 et 1877.

Eutropii Breviarium ab Urbe condita Guilielmus Hartel recognovit, Berolini apud Weidmannos, 1872.

Eutropi Breviarium ab Urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis recensuit et adnotavit H. Droysen, Berolini apud Weidmannos, 1878 (M. G. H. AA II).

Eutropi Breviarium ab Urbe condita edidit Carolus Wagener. Leipzig, Freytag, 1884.

Eutropi Breviarium ab Urbe condita recognovit Franc. Ruehl. Lipsiae, Teubner, 1887.

CONSPECTVS SIGLORVM ET NOTARVM

G	Gothanus I 101	*IX saec.*
F	Fuldensis (*deperditus*)	
C	Parisinus Latinus 7240 *sive* Colbertinus 3001	*XI saec. ex.*
I	Lincolniensis 100	*XII saec. in.*
H	Harleianus 2729	*XII saec.*
M	Parisinus Latinus 18104	*XII saec. ex.*
S	Burdigalensis (*deperditus*)	
V	Vaticanus Latinus 1981	*X saec. ex.*
L	Leidensis B. P. L. 141	*X saec. in.*
O	Bertinianus Audomarensis 697	*XI saec.*
A	Cantabrigiensis C. C. C. 129	*XIII saec. ex.*
D	Petropolitanus Dubrowski 327 (*excerpta*)	*IX saec.*
Q	Vindobonensis 323	*XII saec.*
B	Parisinus Baluze 270 (*excerpta*)	*IX saec. in.*
E	Bambergensis E III 4	*IX saec.*
R	Bernensis 196	*X saec.*
T	Parisinus N. A. L. 310	*XII saec.*
Y	Cantabrigiensis C. C. C. 276	*XII saec.*
W	Glasguensis Hunter 113	*XII – XIII saec.*
J	Bambergensis E III 22	*X saec.*

Horum codicum lectionibus nonnumquam usus sum:

Pa	Parisinus Latinus 5802	*XIII saec.*
Va	Vaticanus Latinus 7312	*XII saec.*
Pe	Perusinus H 75	*XIV saec.*
Vt	Vaticanus Latinus 1860	*a. 1313*

φ	*significat consensum codicum* **GF**
κ	*significat consensum codicum* **CIHM** *usque ad 2, 7* victoriae
λ	*significat consensum codicum* **CIM** *inde a 2, 7 usque ad 9, 8* factus esset
μ	*significat consensum codicum* **IM** *inde a 9, 8 usque ad finem*
χ	*significat consensum codicum* **VLOA** *usque ad 7, 9* collocavit
ψ	*significat consensum codicum* **LOA** *inde a 7, 9 usque ad finem*
π	*significat consensum codicum* **ERTYW**
<>	*obliquis uncis inclusi quae addenda videbantur*
[]	*quadratis uncis inclusi quae secludenda videbantur*

Duncker[1] = Duncker, R., Zu Eutropius, Jahrbücher für classische Philologie, 119, 1879, 641/656.

Duncker[2] = Duncker, R., De Paeanio Eutropii interprete, Progr. des Gymnasiums Greiffenberg in Pommern, Berlin 1880.

Eussner[1] = Eussner, A., Specimen criticum, diss. inaug. Virceburgi 1868.

Eussner[2] = Eussner, A., Blätter für das bayerische Gymnasialschulwesen, 8, 1872, 75/76.

Eussner[3] = Eussner, A., 149. Eutropius, Philologischer Anzeiger, 4, 1872, 250/252.

Hohl = Hohl, E., Kennt Eutrop einen Usurpator Trebellianus?, Klio, 14, 1914, 380/384.

Malcovati = Malcovati, E., Le traduzioni greche di Eutropio, Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, 77, 1943 – 1944, 273/304.

Neumann = Neumann, K. J., Zu Eutrop und Herodian, Rheinisches Museum N. F., 35, 1880, 485/486.

Pirogoff = Pirogoff, W., De Eutropii breviarii ab u. c. indole ac fontibus, diss. inaug. Berolini 1873.

Scivoletto = Scivoletto, N., La tradizione manoscritta di Eutropio, Giornale Italiano di Filologia, 14, 1961, 129/162.

Schulze = Schulze, E., De Paeanio Eutropii interprete, Philologus, 29, 1870, 285/299.

Wagener = Wagener, C., Jahresberichte. Eutropius, Philologus, 44, 1885, 300/352.

EVTROPII

BREVIARIVM

AB VRBE CONDITA

DOMINO VALENTI
GOTHICO MAXIMO PERPETVO AVGVSTO
EVTROPIVS V.C. MAGISTER MEMORIAE

Res Romanas ex voluntate mansuetudinis tuae ab urbe condita ad nostram memoriam, quae in negotiis vel bellicis vel civilibus eminebant, per ordinem temporum brevi narratione collegi, strictim additis etiam his, quae in principum vita egregia extiterunt, ut tranquillitatis tuae possit mens divina laetari prius se inlustrium virorum facta in administrando imperio secutam, quam cognosceret lectione. 5 10

prologus in **Q**, *Pauli codd. et in Paeanii metaphrasi deest* || incipit breviarium eutropii **CM** incipit breviarius eutropii φ incipit liber I breviarii eutropii de rebus romanis **I** incipit eutropius **VLO** incipit liber eutropii de principibus romanis **A** incipit romana hystoria eutropii v. c. **Q** eutropii viri clarissimi liber primus incipit **Pa**, *deest inscriptio in* **H** || 2 Gothico *om.* **G** ϰ **V** *ubi tamen est lacuna inter* Valenti *et* Maximo || 3 Eutropius – memoriae *solus exhib.* **J**, *post* Augusto **I** *exhib. s. l.* eutropius, eutropius ***uliariter suus **A** || 8 ut] quo **VLO** || 10 *post* lectione **VLO** *add.* eutropius v. c. peculiariter suus

LIBER PRIMVS

Romanum imperium, quo neque ab exordio ullum fere minus neque 1
incrementis toto orbe amplius humana potest memoria recordari,
a Romulo exordium habet, qui Reae Silviae, Vestalis virginis, filius et,
5 quantum putatus est, Martis cum Remo fratre uno partu editus est.
is, cum inter pastores latrocinaretur, decem et octo annos natus urbem 2
exiguam in Palatino monte constituit XI Kal. Maias, Olympiadis
sextae anno tertio, post Troiae excidium, ut qui plurimum minimum-
que tradunt, anno trecentesimo nonagesimo quarto.

10 Condita civitate, quam ex nomine suo Romam vocavit, haec ferme 2
egit. multitudinem finitimorum in civitatem recepit, centum ex se-
nioribus legit, quorum consilio omnia ageret, quos senatores nomina-
vit propter senectutem. tum, cum uxores ipse et populus suus non 2
haberent, invitavit ad spectaculum ludorum vicinas urbis Romae na-
15 tiones atque earum virgines rapuit. commotis bellis propter raptarum
iniuriam Caeninenses vicit, Antemnates, Crustuminos, Sabinos, Fide-
nates, Veientes. haec omnia oppida urbem cingunt. et cum orta subito
tempestate non comparuisset, anno regni tricesimo septimo ad deos
transisse creditus est et consecratus. deinde Romae per quinos dies
20 senatores imperaverunt et his regnantibus annus unus completus
est.

Postea Numa Pompilius rex creatus est, qui bellum quidem nullum 3
gessit, sed non minus civitati quam Romulus profuit. nam et leges 2
Romanis moresque constituit, qui consuetudine proeliorum iam latro-
25 nes ac semibarbari putabantur, et annum descripsit in decem menses,
prius sine aliqua supputatione confusum, et infinita Romae sacra ac
templa constituit. morbo decessit quadragesimo et tertio imperii anno.

6 annos natus] anno nativitatis suae χ || **7** XI Kal. Maias] *πρώτη τοῦ Μαίου μηνός Paeanius* || **10** ferme χ, *cf. Liv. 1, 15, 6* fere φ ϰ **D Q** π || **11** egit] subiecit **D** || **13** tum cum **G**^{2} ϰ **D** π tunc cum χ **Q** cum **G**^{1}**F** | uxores] coniuges **Q** || **14** urbis *codd.* urbi *Rühl* || **15** atque earum virgines rapuit] rapuitque filias earum ϰ || **19** creditus est et consecratus **G**^{2}**L O A D** *cum Paeanio (καθιερώθη) adstipulante Malcovati 295* creditus et consecratus **C I H** creditus et consecratus est **M** creditus et quirini nomine consecratus π et consecratus *om.* **G**^{1}**F** || **25** putabantur φ ϰ χ **D Q** videbantur π

4 Huic successit Tullus Hostilius. hic bella reparavit, Albanos vicit, qui ab urbe Roma duodecimo miliario sunt, Veientes et Fidenates, quorum alii sexto miliario absunt ab urbe Roma, alii octavo decimo, 2 bello superavit, urbem ampliavit, adiecto Caelio monte. cum triginta et duos annos regnasset, fulmine ictus cum domo sua arsit. 5

5 Post hunc Ancus Marcius, Numae ex filia nepos, suscepit imperium. 2 contra Latinos dimicavit. Aventinum montem civitati adiecit et Ianiculum, apud ostium ⟨Tiberis⟩ civitatem supra mare sexto decimo miliario ab urbe Roma condidit. vicesimo et quarto anno imperii morbo periit. 10

6 Deinde regnum Priscus Tarquinius accepit. hic numerum senatorum duplicavit, circum Romae aedificavit, ludos Romanos instituit, qui ad nostram memoriam permanent. vicit idem etiam Sabinos et non parum agrorum, sublatum isdem, urbis Romae territorio iunxit primusque 2 triumphans urbem intravit. muros fecit et cloacas, Capitolium in- 15 choavit. tricesimo octavo imperii anno per Anci filios occisus est, regis eius, cui ipse successerat.

7 Post hunc Servius Tullius suscepit imperium, genitus ex nobili femina, captiva tamen et ancilla. hic quoque Sabinos subegit, montes tres, Quirinalem, Viminalem, Esquilinum, urbi adiunxit, fossas circum 20 murum duxit. primus omnium censum ordinavit, qui adhuc per orbem 2 terrarum incognitus erat. sub eo Roma, omnibus in censum delatis, habuit capita LXXXIII milia civium Romanorum cum his, qui in agris erant. occisus est scelere generi sui Tarquinii Superbi, filii eius regis, cui ipse successerat, et filiae, quam Tarquinius habebat uxorem. 25

8 L. Tarquinius Superbus, septimus atque ultimus regum, Volscos, quae gens ad Campaniam euntibus non longe ab urbe est, vicit, Gabios civitatem et Suessam Pometiam subegit, cum Tuscis pacem fecit et templum Iovis in Capitolio aedificavit. postea Ardeam oppugnans, in octavo decimo miliario ab urbe Roma positam civitatem, imperium 30 2 perdidit. nam cum filius eius, et ipse Tarquinius iunior, nobilissimam feminam Lucretiam eandemque pudicissimam, Collatini uxorem, violasset eaque de iniuria marito et patri et amicis questa fuisset, in

5 fulmine ictus] fulminis ictu **V** || **8** hostium **E** hostiam *rell. codd.*, ostium Tiberis *restituit per Paeanium πρὸς ταῖς τοῦ Θύμβριδος ἐκβολαῖς Verheyk Vineto nixus*. ostium Tiberis Ostiam *con. Hartel* || **15** urbem intravit **φχD** intravit **ϰ** romam intravit **π** *cum Paeanio* urbem romam intravit **Q** || **20. 21** fossas circum murum duxit *om.* **χD** || **23** capitum **χ** | LXXXIII **G**[1] **ϰ** | civium Romanorum] virorum romanorum **LO** romanorum **V** || **24** *post* est **χ** *add.* XLII imperii anno || **29** iovis **χQEPe** iovi **φϰRYTW** || **31** iunior *inclusit Hartel* || **31–32** nobilissimam – pudicissimam] nobilissimi **χ**

omnium conspectu se occidit. propter quam causam Brutus, parens et
ipse Tarquinii, populum concitavit et Tarquinio ademit imperium.
mox exercitus quoque eum, qui civitatem Ardeam cum ipso rege oppu- 3
gnabat, reliquit; veniensque ad urbem rex portis clausis exclusus est,
5 cumque imperasset annos quattuor et viginti cum uxore et liberis suis
fugit. ita Romae regnatum est per septem reges annis ducentis quadra-
ginta tribus, cum adhuc Roma, ubi plurimum, vix usque ad quintum
decimum miliarium possideret.

Hinc consules coepere, pro uno rege duo, hac causa creati, ut, si 9
10 unus malus esse voluisset, alter eum, habens potestatem similem,
coerceret. et placuit, ne imperium longius quam annuum haberent, ne 2
per diuturnitatem potestatis insolentiores redderentur, sed civiles
semper essent, qui se post annum scirent futuros esse privatos. fuerunt 3
igitur anno primo expulsis regibus consules L. Iunius Brutus, qui
15 maxime egerat, ut Tarquinius pelleretur, et Tarquinius Collatinus,
maritus Lucretiae. sed Tarquinio Collatino statim sublata est dignitas. 4
placuerat enim, ne quisquam in urbe remaneret, qui Tarquinius voca-
retur. ergo accepto omni patrimonio suo ex urbe migravit, et loco
ipsius factus est L. Valerius Publicola consul. commovit tamen bellum 5
20 urbi Romae rex Tarquinius, qui fuerat expulsus, et collectis multis
gentibus, ut in regnum posset restitui, dimicavit.

In prima pugna Brutus consul et Arruns, Tarquinii filius, in vicem 10
se occiderunt, Romani tamen ex ea pugna victores recesserunt. Bru- 2
tum matronae Romanae, defensorem pudicitiae suae, quasi commu-
25 nem patrem per annum luxerunt. Valerius Publicola Sp. Lucretium
Tricipitinum collegam sibi fecit, Lucretiae patrem, quo morbo mortuo
iterum Horatium Pulvillum collegam sibi sumpsit. ita primus annus 3
quinque consules habuit, cum Tarquinius Collatinus propter nomen
urbe cessisset, Brutus in proelio perisset, Sp. Lucretius morbo mortuus
30 esset.

Secundo quoque anno iterum Tarquinius ut reciperetur in regnum 11
bellum Romanis intulit, auxilium ei ferente Porsenna, Tusciae rege,
et Romam paene cepit. verum tum quoque victus est. tertio anno 2
post reges exactos Tarquinius, cum suscipi non posset in regnum neque
35 ei Porsenna, qui pacem cum Romanis fecerat, praestaret auxilium,
Tusculum se contulit, quae civitas non longe ab urbe est, atque ibi per

2 et *om.* **VLO** || 3 eum] eius **V** || 10 alter eum] alter autem **V** alterum **LO** || 11 annuum] annum **LOADQ** per annum **V** || 14 ab *ante* expulsis *inseruit Rühl* || 16 sublata **G**[2]**FLOADQERW** ablata **ϰY** conlata **G**[1] oblata **T**, *om.* **V** || 17 remaneret **ϰADQπ** maneret **φLO**, *om.* **V** || 18 ergo] qui **LOA**, *om.* **V** | in loco **Qπ** || 33 tum] tamen **Vt** *cum Paeanio* (ὅμως)

3 quattuordecim annos privatus cum uxore consenuit. quarto anno post reges exactos, cum Sabini Romanis bellum intulissent, victi sunt et de 4 his triumphatum est. quinto anno L. Valerius ille, Bruti collega et quater consul, fataliter mortuus est, adeo pauper, ut, collatis a populo nummis, sumptum habuerit sepulturae. quem matronae sicuti Brutum 5 per annum luxerunt.

12 Nono anno post reges exactos, cum gener Tarquinii ad inuriam soceri vindicandam ingentem collegisset exercitum, nova Romae dignitas est creata, quae dictatura appellatur, maior quam consulatus. eodem anno etiam magister equitum factus est, qui dictatori obse- 10 2 queretur. neque quicquam similius potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati, quam nunc tranquillitas vestra habet, maxime cum Augustus quoque Octavianus, de quo postea dicemus, et ante 3 eum C. Caesar sub dictaturae nomine atque honore regnaverint. dictator autem Romae primus fuit ⟨T.⟩ Larcius, magister equitum primus 15 Sp. Cassius.

13 Sexto decimo anno post reges exactos seditionem populus Romae 2 fecit, tamquam a senatu atque consulibus premeretur. tum et ipse sibi tribunos plebis quasi proprios iudices et defensores creavit, per quos contra senatum et consules tutus esse posset. 20

14 Sequenti anno Volsci contra Romanos bellum reparaverunt et victi acie etiam Coriolos civitatem, quam habebant optimam, perdiderunt.

15 Octavo decimo anno postquam reges eiecti erant, expulsus ex urbe Q. Marcius, dux Romanus, qui Coriolos ceperat, Volscorum civitatem, ad ipsos Volscos contendit iratus et auxilia contra Romanos accepit. 25 2 Romanos saepe vicit, usque ad quintum miliarium urbis accessit, oppugnaturus etiam patriam suam, legatis qui pacem petebant repudiatis, nisi ad eum mater Veturia et uxor Volumnia ex urbe venissent, quarum fletu et precatione superatus removit exercitum. atque hic secundus post Tarquinium fuit, qui dux contra patriam suam esset. 30

1 consenuit φϰ**ADQ**π persenuit **VLO** || 3 Lucius *om.* **LO** *cum Paeanio* || 6 per annum **VA**π annum φϰ**LO** anno **D** || 13 octavianus ϰχ**DQTY** *cum Paeanio* octavius φ**ER** *cum Capitone* || 14 regnaverunt **CM**χ || 15 Titus *ante* Larcius *add. Eussner*[1] *35, coll. Liv. 2, 18, 5* || 16 Sp. Cassius] spurius papirius **VLO** papirius cassius **A** || 18 a consulibus **V** | premeretur] opprimeretur π || 19 plebis **IMVL**[2]**AD**π *cum Paeanio* (*τριβούνους πλήβις*) plebi φ**CHL**[1]**OQ** || 21 contra Romanos *om.* χ**Q** *cum Paeanio* || 22 acie] et capti χ | optimam] opimam φ || 23 postquam reges eiecti erant φϰ**ERY** post reges eiectos **VLO** post reges exactos **AD** post exactos reges **Q** postquam reges exacti fuerant **T** || 26 romanosque χ || 27 suam *om.* φϰ || 29 precatione χ**DQ**π deprecatione φϰ

C. Fabio et L. Virginio consulibus trecenti nobiles homines, qui ex 16
Fabia familia erant, contra Veientes bellum soli susceperunt, promittentes senatui et populo per se omne certamen implendum. itaque pro- 2
fecti omnes nobiles et qui singuli magnorum exercituum duces esse
5 deberent in proelio conciderunt. unus omnino superfuit ex tanta fa- 3
milia, qui propter aetatem puerilem duci non potuerat ad pugnam.
post haec census in urbe habitus est et inventa sunt civium capita
CXVII milia CCCXIX.

Sequenti anno, cum in Algido monte ab urbe duodecimo ferme 17
10 miliario Romanus obsideretur exercitus, L. Quintius Cincinnatus dictator est factus, qui agrum quattuor iugerum possidens manibus suis
colebat. is, cum in opere et arans esset inventus, sudore deterso togam 2
praetextam accepit et caesis hostibus liberavit exercitum.

Anno trecentesimo et altero ab urbe condita imperium consulare 18
15 cessavit et pro duobus consulibus decem facti sunt, qui summam potestatem haberent, decemviri nominati. sed, cum primo anno bene 2
egissent, secundo unus ex his, Ap. Claudius, Virginii cuiusdam, qui
honestis iam stipendiis contra Latinos in monte Algido militabat,
filiam virginem corrumpere voluit; quam pater occidit, ne stuprum a
20 decemviro sustineret, et regressus ad milites movit tumultum. sublata
est decemviris potestas ipsique damnati sunt.

Anno trecentesimo et quinto decimo ab urbe condita Fidenates con- 19
tra Romanos rebellaverunt. auxilium his praestabant Veientes et rex
Veientium Tolumnius. quae ambae civitates tam vicinae urbi sunt, ut 2
25 Fidenae sexto, Veii octavo decimo miliario absint. coniunxerunt se his
et Volsci. sed Mam. Aemilio dictatore et L. Quintio Cincinnato magistro equitum victi etiam regem perdiderunt. Fidenae captae et excisae.

Post viginti annos Veientani rebellaverunt. dictator contra ipsos 20
30 missus est Furius Camillus, qui primum eos vicit acie, mox etiam

2 soli *om.* **ϰE** || 3 implendum] complendum **ϰ** || 5 superfuit] superavit **φ** || 6 potuit **IH** potuerit **C** || 9 tamen anno **CIMQERY** anno tamen **GH** | ferme **ϰχQT** fere **φDERY** || 10 Romanus] magnus **χ** | Quintius] quintus **χD** || 13 praetextatam **φϰ** || 14 altero] primo *Paeanius et Capito* || 16 decemviri nominati] decemviris nominatis **GCHM** ac decemviri nominati sunt **π** | bene] benigne **CHM** benignissime **I** || 17 unus *om.* **π** || 18 militabat *codd., cf. Liv. 3, 44, 2*: „ordinem in Algido ducebat", militarat *legisse Paeanium* (ἐτύγχανεν . . . μεμαχημένος) *Droysen putavit* || 19.20 a decemviris **VDT** ad decemviros **LOE** decemviri **A** || 20 regressus] egressus **π** || 23 bellaverunt **χ** || 24 tam *om.* **VLO** || 29 viginti deinde **χDQT** viginti inde **ERY**

civitatem diu obsidens cepit, antiquissimam Italiaeque ditissimam.
2 post eam cepit et Faliscos, non minus nobilem civitatem. sed commota
est ei invidia, quasi praedam male divisisset, damnatusque ob eam
3 causam et expulsus civitate. statim Galli Senones ad urbem venerunt
et, victos Romanos undecimo miliario a Roma apud flumen Alliam 5
secuti, etiam urbem occupaverunt. neque defendi quicquam nisi Capitolium potuit, quoad, cum diu obsedissent et iam Romani fame laborarent, a Camillo, qui in vicina civitate exulabat, Gallis superventum
4 est gravissimeque victi sunt. postea tamen etiam, accepto auro ne
Capitolium obsiderent, recesserunt, sed secutus eos Camillus ita cecidit, 10
ut et aurum, quod his datum fuerat, et omnia, quae ceperant, mili-
5 taria signa revocaret. ita tertio triumphans urbem ingressus est et
appellatus secundus Romulus, quasi et ipse patriae conditor.

LIBER SECVNDVS

1 Anno trecentesimo sexagesimo quinto ab urbe condita, post captam 15
autem primo, dignitates mutatae sunt et pro duobus consulibus facti
tribuni militares consulari potestate. hinc iam coepit Romana res
2 crescere. nam Camillus eo anno Volscorum civitatem, quae per septuaginta annos bellum gesserat, vicit et Aequorum urbem et Sutrinorum atque omnibus deletis earundem exercitibus occupavit et tres 20
simul triumphos egit.

2 T. etiam Quintius Cincinnatus Praenestinos, qui usque ad urbis
Romae portas cum bello venerant, persecutus ad flumen Alliam vicit,
octo civitates, quae sub ipsis agebant, Romanis adiunxit, ipsam
2 Praeneste adgressus in deditionem accepit. quae omnia ab eo gesta 25
sunt viginti diebus triumphusque ipsi decretus.

3 Verum dignitas tribunorum militarium non diu perseveravit. nam
post aliquantum nullos placuit fieri et quadriennium in urbe ita

1 italiaeque ditissimam φ ϰ χ **T** italiae atque ditissimam **ERY** || 2 post eam] postea **G**[2]**V** π || 3.4 ab ea causa **ERY** || 4 expulsus est π || 7 quoad *conieci* quod *codd.* || 9–10 accepto – recesserunt sed *transposuit Rühl post* laborarent, *Paeanio adstipulante iis quae tradita sunt a codd.* || 12 ingressus] regressus **V** || 17 Romana res] roma φ || 20 omnibus *codd.* omnes *Schonhoven* | occupavit et *del. Droysen, post* Sutrinorum *posuit Hartel* || 23 venerunt **ERY** || 24 octo] et octo **A** et **VLO** (*ἑπτά Paean.*) || 24.25 ipsam praenestem φ χ π ipsum praeneste ϰ

fluxit, ut potestates ibi maiores non essent. praesumpserunt tamen tribuni militares consulari potestate iterum dignitatem et triennio perseveraverunt. rursus consules facti.

L. Genucio et Q. Servilio consulibus mortuus est Camillus. honor 4
5 ei post Romulum secundus delatus est.

T. Quintius dictator adversus Gallos, qui ad Italiam venerant, missus est. hi ab urbe quarto miliario trans Anienem fluvium consederant. 5
ibi nobilissimus de senatoribus iuvenis L. Manlius provocantem Gallum, ad singulare certamen progressus, occidit et, sublato torque aureo
10 colloque suo imposito, in perpetuum Torquati et sibi et posteris cognomen accepit. Galli fugati sunt, mox per C. Sulpicium dictatorem etiam victi. non multo post a C. Marcio Tusci victi sunt et octo milia captivorum ex his in triumphum ducta.

Census iterum habitus est. et cum Latini, qui a Romanis subacti 6
15 erant, milites praestare nollent, ex Romanis tantum tirones lecti sunt factaeque legiones decem, qui modus sexaginta vel amplius armatorum milia efficiebat. parvis adhuc Romanis rebus tanta tamen in re militari virtus erat. 2 quae cum profectae essent adversum Gallos duce L. Furio, quidam ex Gallis unum ex Romanis, qui esset optimus, pro-
20 vocavit. tum se M. Valerius tribunus militum obtulit, et cum processisset armatus, 3 corvus ei supra dextrum bracchium sedit. mox commissa adversum Gallum pugna 4 idem corvus alis et unguibus Galli oculos verberavit, ne rectum posset aspicere. ita a tribuno Valerio interfectus non solum victoriam ei, sed etiam nomen dedit. nam postea
25 idem Corvinus est dictus. ac propter hoc meritum annorum trium et viginti consul est factus.

Latini, qui noluerant milites dare, hoc quoque a Romanis exigere 7 coeperunt, ut unus consul ex eorum, alter ex Romanorum populo crearetur. quod cum esset negatum, bellum contra eos susceptum est 2
30 et ingenti pugna superati sunt ac de his perdomitis triumphatum est. statuae consulibus ob meritum victoriae in rostris positae sunt. eo 3 anno etiam Alexandria ab Alexandro Macedone condita est.

1 praesumpserunt **G**[1]**FIMADQ** *π* (*ἐβιάζοντο δύνασθαι Paean.*) praesumpserint **CH** resumpserunt **G**[2]**VLO** || 2 dignitatem et] et dignitate *ϰ* | triennium **G**[1]**FV** ad triennium *ϰ* || 5 delatus *χ* **DQ** *π* adlatus *φ* allatus **HI** oblatus **C** ablatus **M** || 6 adversum *χ* **DQ** || 7 quarto] quinto *χ* | consederunt *π* || 8 ibi *om.* **VLOQ** | iuvenis L. Manlius] l. iuvenis manilius **LOA**, Lucius *om.* **V**, *Paeanius et Capito* || 10 et sibi *om.* *ϰ χ* | a posteris *ϰ* || 13 adducta **GVOADQ**, *om.* **L** || 18 profecta **GERY** || 24 corvus *inseruit Duncker*[1] *641 post* interfectus || 31 rostro *λ* || 31–32 eo anno – condita est *seclusit Vinetus*

8 Iam Romani potentes esse coeperunt. bellum enim in centesimo et tricesimo fere miliario ab urbe apud Samnitas gerebatur, qui medii
2 sunt inter Picenum, Campaniam et Apuliam. L. Papirius Cursor cum honore dictatoris ad id bellum profectus est. qui cum Romam redisset, Q. Fabio Maximo, magistro equitum, quem apud exercitum reliquit, 5
3 praecepit, ne se absente pugnaret. ille, occasione reperta, felicissime dimicavit et Samnitas delevit. ob quam rem a dictatore capitis damnatus, quod se vetante pugnasset, ingenti favore militum et populi liberatus est, tanta Papirio seditione commota, ut paene ipse interficeretur. 10

9 Postea Samnites Romanos T. Veturio et Sp. Postumio consulibus ingenti dedecore vicerunt et sub iugum miserunt. pax tamen a senatu et populo soluta est, quae cum ipsis propter necessitatem facta fuerat. postea Samnites victi sunt a L. Papirio consule, septem milia
2 eorum sub iugum missa. Papirius de Samnitibus triumphavit. eo tem- 15 pore Ap. Claudius censor aquam Claudiam induxit et viam Appiam stravit. Samnites reparato bello Q. Fabium Maximum vicerunt, tribus milibus hominum occisis. postea, cum pater ei Fabius Maximus legatus fuisset, et Samnitas vicit et plurima ipsorum oppida cepit.
3 deinde P. Cornelius Rufinus M'. Curius Dentatus, ambo consules, con- 20
4 tra Samnitas missi ingentibus proeliis eos confecere. tum bellum cum Samnitibus per annos quadraginta novem actum sustulerunt. neque ullus hostis fuit intra Italiam, qui Romanam virtutem magis fatigaverit.

10 Interiectis aliquot annis iterum se Gallorum copiae contra Roma- 25 nos Tuscis Samnitibusque iunxerunt, sed, cum Romam tenderent, a Cn. Cornelio Dolabella consule deletae sunt.

11 Eodem tempore Tarentinis, qui iam in ultima Italia sunt, bellum indictum est, quia legatis Romanorum iniuriam fecissent. hi Pyrrum, Epiri regem, contra Romanos auxilium poposcerunt, qui ex genere 30 Achillis originem trahebat. is mox ad Italiam venit, tumque primum
2 Romani cum transmarino hoste dimicaverunt. missus est contra eum

1 coeperant **λVERY** || 1.2 et tricesimo fere] ferme et tricesimo χ || 3 et Apuliam] et *om.* **Gλ** | Lucius *om.* **VLO** *cum Paeanio* || 4 est] erat **VLOQ** | redisset *codd.* rediret *Duncker*[1] *643* || 7 capite **Q**π || 12 et sub] et *om.* χ || 15 primus *post* Papirius *inseruit Duncker*[2] *19 Paeanio nixus* || 18 datus *post* ei *habent* **VLO**, *post* legatus **G**[2]**AQ**π *adstipulante Malcovati 295* || 19 ipsorum] eorum χ || 22 sustulerunt] sublatum est π || 26 Tuscis Samnitibusque iunxerunt] effuderunt tuscis samnitibusque iunctis **V** | a *om.* **Gλ** || 27 deleti **λVA** delicti **LO** || 28 eodem] eo **λV** || 29 quia] quare χ || 31 is] hic χ

consul P. Valerius Laevinus, qui, cum exploratores Pyrri cepisset,
iussit eos per castra duci, ostendi omnem exercitum tumque dimitti,
ut renuntiarent Pyrro quaecum⟨que⟩ Romanis agerentur. commissa
mox pugna, cum iam Pyrrus fugeret, elephantorum auxilio vicit, quos
5 incognitos Romani expaverunt. sed nox proelio finem dedit; Laevinus 3
tamen per noctem fugit, Pyrrus Romanos mille octingentos cepit et
eos summo honore tractavit, occisos sepelivit. quos cum adverso vulnere et truci vultu etiam mortuos iacere vidisset, tulisse ad caelum
manus dicitur cum hac voce: se totius orbis dominum esse potuisse, si
10 tales sibi milites contigissent.

Postea Pyrrus, coniunctis sibi Samnitibus, Lucanis, Brittiis, Romam 12
perrexit, omnia ferro ignique vastavit, Campaniam populatus est atque
ad Praeneste venit, miliario ab urbe octavo decimo. mox terrore exercitus, qui eum cum consule sequebatur, in Campaniam se recepit. legati 2
15 ad Pyrrum de redimendis captivis missi ab eo honorifice suscepti sunt.
captivos sine pretio Romam misit. unum ex legatis Romanorum, 3
Fabricium, sic admiratus, cum eum pauperem esse cognovisset, ut,
quarta parte regni promissa, sollicitare voluerit, ut ad se transiret,
contemptusque est a Fabricio. quare, cum Pyrrus Romanorum ingenti 4
20 admiratione teneretur, legatum misit, qui pacem aequis condicionibus peteret, praecipuum virum, Cineam nomine, ita ut Pyrrus partem
Italiae, quam iam armis occupaverat, obtineret.

Pax displicuit: remandatum Pyrro est a senatu eum cum Romanis, 13
nisi ex Italia recessisset, pacem habere non posse. tum Romani iusse- 2
25 runt captivos omnes, quos Pyrrus reddiderat, infames haberi, quod
armati capi potuissent, nec ante eos ad veterem statum reverti, quam
si binorum hostium occisorum spolia retulissent. ita legatus Pyrri
reversus est. a quo cum quaereret Pyrrus, qualem Romam comperisset, 3

1 explorantes **V** || 3 quae cum romanis agerentur *codd. quod ita supplevi* quae⟨c⟩umque Romanis agerentur, quae⟨c⟩umque a Romanis agerentur *corr. Vinetus* || 4 iam] tamen **LO** || 6.7 et eos] eosque **LOA** || 7 adverso] atro **VLO** (*ἐμπροσθίους Paean.*) || 9 potuisse *om.* χ || 11 postea] post id **ERYW** post hoc bellum **T** || 12 igneque χ | populatus φλπ, *cf. perioch. 13*: „populabundusque“ depopulatus χ || 13 praeneste λχπ praenestem φ || 14 eum *om.* χ || 15 redimendis *om.* G^1**F**λ**S**, *sed cf. perioch. 13*: „de redimendis captivis“ | missi *om.* **VLO** || 18 ut ad se transiret] ad se transire **G** || 19 quare] ob quae **ERTY** ob quid **W** || 22 iam] in **VLO** || 23 remandatumque χ**Q** | a senatu est **VLO** || 25 omnes captivos χ**Q** || 25.26 quod armati capi potuissent G^2**Q**π (potuissent *tantum* G^1) quod armati capti fuissent χ qui se armis defendere potuissent **S**λ, *de* **F** *nihil certi constat* || 27 sibi notorum φλ**QERTY** *cum Paeanio* (*διεγνωσμένων*), sabinorum χ**W** si binorum *corr. Verheyk coll. Val. Max. 2, 7, 15* | adtulissent **V**

Cineas dixit regum se patriam vidisse; scilicet tales illic fere omnes esse, qualis unus Pyrrus apud Epirum et reliquam Graeciam putare-
4 tur. missi sunt contra Pyrrum duces P. Sulpicius et Decius Mus consules. certamine commisso Pyrrus vulneratus est, elephanti interfecti, viginti milia caesa hostium et ex Romanis tantum quinque milia; 5
Pyrrus Tarentum fugatus.

14 Interiecto anno contra Pyrrum Fabricius est missus, qui prius inter
2 legatos sollicitari non potuerat, quarta regni parte promissa. tum, cum vicina castra ipse et rex haberent, medicus Pyrri nocte ad eum venit, promittens veneno se Pyrrum occisurum, si sibi aliquid polli- 10
ceretur. quem Fabricius vinctum reduci iussit ad dominum Pyrroque dici quae contra caput eius medicus spopondisset. tum rex admiratus
3 eum dixisse fertur: „Ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate quam sol a cursu suo averti potest.“ tum rex ad Siciliam profectus est.
4 Fabricius victis Lucanis et Samnitibus triumphavit. consules deinde 15
M'. Curius Dentatus et Cornelius Lentulus adversum Pyrrum missi sunt. Curius contra eum pugnavit, exercitum eius cecidit, ipsum
5 Tarentum fugavit, castra cepit. ea die caesa hostium viginti tria milia. Curius in consulatu triumphavit. primus Romam elephantos quattuor duxit. Pyrrus etiam a Tarento mox recessit et apud Argos, Graeciae 20
civitatem, occisus est.

15 C. Fabio Licinio C. Claudio Canina consulibus, anno urbis conditae quadringentesimo sexagesimo primo, legati Alexandrini a Ptolomaeo missi Romam venere et a Romanis amicitiam, quam petierant, obtinuerunt. 25

16 Q. Ogulnio C. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum commovere et ab insequentibus consulibus P. Sempronio Ap. Claudio victi sunt et de his triumphatum est. conditae a Romanis civitates Ariminus in Gallia et Beneventum in Samnio.

17 M. Atilio Regulo L. Iulio Libone consulibus Sallentinis in Apulia 30
bellum indictum est, captique sunt cum civitate simul Brundisini, et de his triumphatum est.

18 Anno quadringentesimo septuagesimo septimo, cum iam clarum urbis Romae nomen esset, arma tamen extra Italiam mota non

1 ferme χ || 2 esse *om.* χ || 3 ducem **ERYW** | mus **G**[2] numinius **L** mummius **VOA**, *om.* **G**[1] λ π *cum Paeanio* || 6 Tarentum] tamen φ || 8 potuerat χ poterat φ λ **ERYW** potuit **QT** || 16 Manius *om.* φ λ π || 17 pugnavit et χ || 23 alexandria **LO** *cum Paeanio* (ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας) || 26 Ogulnio] gulinio φ gallinio λ culnio **LOA** gulone π *Κυλλενίου Paean.* || 28 ariminus *codd.* (*Ἀρίμινος Paean.*) Ariminum *Schonhoven* || 30 iulio π iunio χ ianio φ λ **S** || 31 et *om.* χ

fuerant. ut igitur cognosceretur, quae copiae Romanorum essent, cen- 2
sus est habitus: [tum] inventa sunt civium capita ducenta nonaginta
duo milia trecenta triginta quattuor, quamquam a condita urbe num-
quam bella cessassent. et contra Afros bellum susceptum est primum
5 Ap. Claudio Q. Fulvio consulibus. in Sicilia contra eos pugnatum est
et Ap. Claudius de Afris et rege Siciliae Hierone triumphavit.

Insequenti anno Valerio Marco et Otacilio ⟨Crasso⟩ consulibus in 19
Sicilia a Romanis res magnae gestae sunt. Tauromenitani, Catinenses
et praeterea quinquaginta civitates in fidem acceptae. tertio anno in 2
10 Sicilia contra Hieronem, regem Siculorum, bellum paratum est. cum
omni nobilitate Syracusanorum pacem a Romanis impetravit deditque
argenti ducenta talenta. Afri in Sicilia victi sunt et de his secundo Ro-
mae triumphatum est.

Quinto anno Punici belli, quod contra Afros gerebatur, primum 20
15 Romani C. Duillio et Cn. Cornelio Asina consulibus in mari dimi-
caverunt, paratis navibus rostratis, quas Liburnas vocant. consul Cor- 2
nelius fraude deceptus est. Duillius commisso proelio Carthaginien-
sium ducem vicit, triginta et unam naves cepit, quattuordecim mersit,
septem milia hostium cepit, tria milia occidit. neque ulla victoria Ro-
20 manis gratior fuit, quod invicti terra iam etiam mari plurimum pos-
sent. C. Aquilio Floro L. Scipione consulibus Scipio Corsicam et Sar- 3
diniam vastavit, multa milia inde captivorum adduxit, triumphum
egit.

L. Manlio Vulsone M. Atilio Regulo consulibus bellum in Africam 21
25 translatum est. contra Hamilcarem, Carthaginiensium ducem, in mari
pugnatum victusque est. nam perditis sexaginta quattuor navibus
retro se recepit. Romani viginti duas amiserunt. sed, cum in Africam 2
transissent, primam Clypeam, Africae civitatem, in deditionem acce-
perunt. consules usque ad Carthaginem processerunt multisque vasta-
30 tis Manlius victor Romam rediit et viginti septem milia captivorum

2 tum *om.* **G^{1}F λ**, *exhib.* **G^{2}LOADERTW**, tunc **VY** || **4** bella] bello **χ** || **5** Fulvio] *Φαβίου Paean.* silvio **A** || **6** et rege *om.* **G^1 λ** || **7** Marco et] Maximo et Manio *con. Baumgarten-Crusius* | Crasso *add. Schulze 298 ex Paeanio* (*Ὠτακίλιος Κράσος*) || **9** acceptae sunt **LOA** || **10** regem Siculorum *om.* **χ** | paratum gestum **G**, „gestum est in textu: in margine paratum est" *Sylburg de* **F** *codice*, patratum *con. Glareanus* | *ante* cum **OA** *exhib.* is, **L** hic, qui *con. Hartel in apparatu* || **14** Punici] primi *Duncker*[1] *643 ex Paeanio* (*τοῦ προτέρου πρὸς Ἄφρους πολέμου*) | gerebatur] agebatur **χ** || **18** et unam *om.* **LOA** | navem **φR** || **22** vastavit **φ χ π** vicit **λ** || **22. 23** triumphum egit] triumphavit **λ** || **25** hamilcarem regem **φCI^{1}M** || **29** usque *om.* **G^1 λ** | vastatis oppidis *Sylburg* castellis vastatis *Eussner*[2] *76 ex Paeanio: πᾶν δὲ ὃ διῆλθον ἐκπολιορκήσαντες ἐχωρίσθησαν*

reduxit, Atilius Regulus in Africa remansit. is contra Afrós aciem in-
3 struxit. contra tres Carthaginiensium duces dimicans victor fuit, decem
et octo milia hostium cecidit, quinque milia cum decem et octo ele-
4 phantis cepit, septuaginta quattuor civitates in fidem accepit. tum
victi Carthaginienses pacem a Romanis petiverunt. quam cum Regu- 5
lus nollet nisi durissimis condicionibus dare, Afri auxilium a Lacedae-
moniis petiverunt. et duce Xanthippo, qui a Lacedaemoniis missus
5 fuerat, Romanorum dux Regulus victus est ultima pernicie. nam duo
milia tantum hominum ex omni Romano exercitu refugerunt, quin-
genti cum imperatore Regulo capti sunt, triginta milia occisa, Regulus 10
ipse in catenas coniectus.

22 M. Aemilio Paulo Ser. Fulvio Nobiliore consulibus ambo Romani
consules ad Africam profecti sunt cum trecentarum navium classe.
2 primum Afros navali certamine superant. Aemilius consul centum et
quattuor naves hostium demersit, triginta cum pugnatoribus cepit, 15
quindecim milia hostium aut occidit aut cepit, militem suum ingenti
praeda ditavit. et subacta Africa tunc fuisset, nisi quod tanta fames
3 erat, ut diutius exercitus expectare non posset. consules cum victrici
classe redeuntes circa Siciliam naufragium passi sunt. et tanta tem-
pestas fuit, ut ex quadringentis sexaginta quattuor navibus octoginta 20
servari potuerint; neque ullo tempore tanta maritima tempestas audita
est. Romani tamen statim ducentas naves reparaverunt, neque in ali-
quo animus his infractus fuit.

23 Cn. Servilius Caepio C. Sempronius Blaesus consules cum ducentis
sexaginta navibus ad Africam profecti sunt. aliquot civitates ceperunt. 25
2 praedam ingentem reducentes naufragium passi sunt. itaque, cum
continuae calamitates Romanis displicerent, decrevit senatus, ut a
maritimis proeliis recederetur et tantum sexaginta naves ad praesidium
Italiae salvae essent.

24 L. Caecilio Metello C. Furio Placido consulibus Metellus in Sicilia 30
Afrorum ducem cum centum triginta elephantis et magnis copiis ve-
nientem superavit, viginti milia hostium cecidit, sex et viginti ele-
phantos cepit, reliquos errantes per Numidas, quos in auxilium habe-
bat, collegit et Romam deduxit ingenti pompa, cum CXXX elephan-

1 reduxit] captivorụm reduxit **G** duxit **VLO** || **9** hominum *om.* **G^1F** λ | omni romano exercitu λ χ **D** π (romanorum **I**) omni exercitu **G^2** *cum Paeanio* exercitu **G^1F** | refugerunt] remanserunt λ || **10** triginta milia] τρεῖς δὲ χιλιάδας *Paeanius* || **12** Servio] servilio φ, *cf. Paeanii codd.* ἐρβίλιος *vel* ἐρβίλιος || **20** quattuor *om.* π | tantum *add. Rühl post* navibus *Paeanio nixus* (μόνας) || **22** ducentas] et **VLO.** *om.* **A** || **23** fractus **ILO** | fuit *om.* **G^1** est λ || **24** et caius χ || **32** viginti] ducenta φ λ || **34** CXXX λ χ π XXX **G^1F** tantus *exhib. s. l.* **G^2**, *numerum inclusit Hartel*

torum numerus omnia itinera compleret. post haec mala Carthaginien- 2
ses Regulum ducem, quem ceperant, petiverunt, ut Romam profi-
cisceretur et pacem a Romanis obtineret ac permutationem captivo-
rum faceret.
5 Ille, Romam cum venisset, inductus in senatum nihil quasi Roma- **25**
nus egit, dixitque se ex illa die, qua in potestatem Afrorum venisset,
Romanum esse desisse. itaque et uxorem a complexu removit et se- 2
natui suasit, ne pax cum Poenis fieret; illos enim fractos tot casibus
spem nullam habere; se tanti non esse, ut tot milia captivorum propter
10 unum se et senem et paucos, qui ex Romanis capti fuerant, redderen-
tur. itaque obtinuit. nam Afros pacem petentes nullus admisit. ipse 3
Carthaginem rediit, offerentibusque Romanis, ut eum Romae tenerent,
negavit se in ea urbe mansurum, in qua, postquam Afris servierat,
dignitatem honesti civis habere non posset. regressus igitur ad Africam
15 omnibus suppliciis extinctus est.
P. Claudio Pulchro L. Iunio consulibus Claudius contra auspicia **26**
pugnavit et a Carthaginiensibus victus est. nam ex ducentis et viginti
navibus cum triginta fugit, nonaginta cum pugnatoribus captae sunt,
demersae ceterae. alius quoque consul naufragio classem amisit, exer- 2
20 citum tamen salvum habuit, quia vicina litora erant.
C. Lutatio Catulo A. Postumio Albino consulibus, anno belli Punici **27**
vicesimo et tertio a Catulo bellum contra Afros commissum est. pro-
fectus est cum trecentis navibus in Siciliam; Afri contra ipsum quadrin-
gentas paraverunt. numquam in mari tantis copiis pugnatum est. 2
25 Lutatius Catulus navem aeger ascendit; vulneratus enim in pugna
superiore fuerat. contra Lilybaeum, civitatem Siciliae, pugnatum est
ingenti virtute Romanorum. nam LXIII Carthaginiensium naves 3
captae sunt, CXXV demersae, XXXII milia hostium capta, XIII
milia occisa, infinitum auri, argenti, praedae in potestatem Romano-
30 rum redactum. ex classe Romana XII naves demersae. pugnatum est
VI Idus Martias. statim pacem Carthaginienses petiverunt tributaque 4
est his pax. captivi Romanorum, qui tenebantur a Carthaginiensibus,
redditi sunt. etiam Carthaginienses petiverunt ut redimi eos captivos

7 esse desisse] non esse dixisse **VLO** (dixisset **V**) || **9** se *om.* φ || **10** redde-rent π || **16** caio χ π *cum Paeanio et Orosio 4, 10, 3* cnaeo φ λ, Lucio *corr. Merula* || **17** victus est a carthaginiensibus λ | ducentis] CCCC χ || **22** a catulo $\mathbf{G}^1$ λ **V A** π catulo $\mathbf{G}^2$**LO** || **27** LXIII *Orosius 4, 10, 7* LXXIII φ λ π **A** LXII **VLO** *ἑξήκοντα Paeanius* || **28** CXXV] XXV $\mathbf{G}^1$**F** λ **S** π | XXXII] XXII **VLOEW** XXIII **A** | hostium] hominum $\mathbf{G}^1$**F** || **28. 29** XIII milia occisa] XII milia occisa **F** et occisa XIII milia χ XIV milia *Orosius 4, 10, 7* || **29** argentique χ | Romano-rum] romanum $\mathbf{G}^1$ romanam $\mathbf{G}^2$ λ || **32** his] eis χ

5 liceret, quos ex Afris Romani tenebant. senatus iussit sine pretio eos dari, qui in publica custodia essent; qui autem a privatis tenerentur, ut, pretio dominis reddito, Carthaginem redirent atque id pretium ex fisco magis quam a Carthaginiensibus solveretur.

28 Q. Lutatius A. Manlius consules creati sunt; bellum Faliscis intulerunt, quae civitas Italiae opulenta quondam fuit. quod ambo consules intra sex dies, quam venerant, transegerunt, XV milibus hostium caesis, ceteris pace concessa, agro tamen ex medietate sublato. 5

LIBER TERTIVS

1 Finito igitur Punico bello, quod per XXIII annos tractum est, Romani iam clarissima gloria noti legatos ad Ptolomaeum, Aegypti regem, miserunt auxilia promittentes, quia rex Syriae Antiochus bellum ei intulerat. ille gratias Romanis egit, auxilia a Romanis non accepit. 10

2 iam enim fuerat pugna transacta. eodem tempore potentissimus rex Siciliae Hiero Romam venit ad ludos spectandos et ducenta milia modiorum tritici populo donum exhibuit. 15

2 L. Cornelio Lentulo Fulvio Flacco consulibus, quibus Hiero Romam venerat, etiam contra Ligures intra Italiam bellum gestum est et de his triumphatum. Carthaginienses tamen bellum reparare temptabant, Sardinienses, qui ex condicione pacis Romanis parere debebant, ad rebellandum impellentes. venit tamen Romam legatio Carthaginiensium et pacem impetravit. 20

3 T. Manlio Torquato C. Atilio Bulco consulibus de Sardis triumphatum est et pace omnibus locis facta Romani nullum bellum habuerunt, quod his post Romam conditam semel tantum, Numa Pompilio regnante, contigerat. 25

4 L. Postumius Albinus Cn. Fulvius Centumalus consules bellum contra Illyrios gesserunt et, multis civitatibus captis, etiam reges in deditionem acceperunt. ac tum primum ex Illyriis triumphatum est.

1. 2 dari eos χ eos reddi **M**, eos *del. Droysen* || 3 id *om.* λ || 5 sunt *om.* **G**λ || 10 XXIII **IDTW** XXII **ERY** XXXIII φ XXXVI **C** XII χ | tractum] factum χ transactum **D** || 12. 13 ei bellum **CI**, ei *om.* **G** || 13 a Romanis *om.* **ERY** *cum Paeanio*, romanis **CM** || 15 hieron **G**λ | spectandos *om.* **ERY** || 16 dono **ARYW** dona **E** || 17 hieron λ || 19 triumphatum est **GA**π | tamen] tum *Vinetus* | bellum *om.* **ERY** || 23 Bulco] vulgo **G**λ**ERY** vulsco χ *Βούσκλου Paeanius* Bubulco *Orosius 4, 12, 2* || 27 Albinus] *Σαβίνου Paeanius*

L. Aemilio consule ingentes Gallorum copiae Alpes transierunt. sed **5**
pro Romanis tota Italia consensit traditumque est a Fabio historico,
qui ei bello interfuit, DCCC milia hominum parata ad id bellum fuisse.
sed res per consulem tantum prospere gesta est. XL milia hostium
5 interfecta sunt et triumphus Aemilio decretus.

Aliquot deinde annis post contra Gallos intra Italiam pugnatum **6**
est finitumque bellum M. Claudio Marcello et Cn. Cornelio Scipione
consulibus. tum Marcellus cum parva manu equitum dimicavit et
regem Gallorum, Viridomarum nomine, manu sua occidit. postea cum **2**
10 collega ingentes copias Gallorum peremit, Mediolanum expugnavit,
grandem praedam Romam pertulit. ac triumphans Marcellus spolia
Galli stipiti inposita umeris suis vexit.

M. Minucio Rufo P. Cornelio consulibus Histris bellum inlatum est, **7**
quia latrocinati navibus Romanorum fuerant, quae frumenta exhibe-
15 bant, perdomitique sunt omnes. eodem anno bellum Punicum secun- **2**
dum Romanis inlatum est per Hannibalem, Carthaginiensium ducem,
qui Saguntum, Hispaniae civitatem Romanis amicam, obpugnare ad-
gressus est, annum agens vicesimum aetatis, copiis congregatis CL
milium. huic Romani per legatos denuntiaverunt, ut bello abstineret. **3**
20 is legatos admittere noluit. Romani etiam Carthaginem miserunt, ut
mandaretur Hannibali, ne bellum contra socios populi Romani gereret.
dura responsa a Carthaginiensibus data sunt. Saguntini interea fame
victi sunt captique ab Hannibale ultimis poenis adficiuntur.

Tum P. Cornelius Scipio cum exercitu in Hispaniam profectus est, **8**
25 Ti. Sempronius in Siciliam. bellum Carthaginiensibus indictum est.
Hannibal, relicto in Hispania fratre Hasdrubale, Pyrenaeum transiit. **2**
Alpes, adhuc tum ea parte invias, sibi patefecit. traditur ad Italiam
LXXX milia peditum, X milia equitum, septem et XXX elephantos

1 Lucio *om.* **GCIERY** || 2 a] his a **VLO** || 3 hominum *om.* **VLO** || 4 consulem **S** consules *φλχπ*, *sed cf. Paean.*: *ἀλλ' οὐ δεηθεὶς τῶν συλλεγέντων ἐπικούρων Αἰμίλιος κ. τ. λ. et Oros. 4, 13, 5 sqq.* || 7 finito bello **VLO** finitoque bello **AERYW** | et Cnaeo] et *om.* **CM***π* || 9 viridomarum **VLO** virodomarum **GW** viriodomarum *λ* vitrodomarum **ERY** *Βουριδόμαρον Paeanius* Virdomarum *Oros. 4, 13, 15* || 11 pertulit] contulit **V** || 12 stipiti] ita praecepit et **VLO** || 13 Marco *om.* **ERY** || 14 quia *χπ* iam **G** nam *λ* || 18 annum *post* aetatis *exhib.* *χ* | agens] habens *φ* | aetatis suae *φλ* | CL *φ***CIERTY** *cum Livio 21, 8, 3* CXL *χ***W** *cum Paeanio* || 19 legatum *φλ* | renuntiaverunt **D** || 20 legatos admittere *φλπ* legatis parere **LOA** legatis parcere **V** legatis parare **D** | Carthaginem miserunt] a carthaginiensibus petierunt *χ***D** || 22 data sunt] reddita *χ***DT** || 25 bellum — est *post* adficiuntur *l. 23 transposuit Duncker*[2] *19 Paeanio nixus* || 26 transivit *π* || 27 et alpes **LOA** | tum *om.* *φ* || 28 X *χ***DFRW** *cum Livio 21, 38, 4* XI *φ***CI** | septem *om.* *χ*

adduxisse. interea multi Ligures et Galli Hannibali se coniunxerunt.
Sempronius Gracchus, cognito ad Italiam Hannibalis adventu, ex
Sicilia exercitum Ariminum traiecit.

9 P. Cornelius Scipio Hannibali primus occurrit. commisso proelio
fugatis suis ipse vulneratus in castra rediit. Sempronius Gracchus 5
et ipse confligit apud Trebiam amnem. is quoque vincitur. Hannibali
2 multi se in Italia dediderunt. inde ad Tusciam veniens Hannibal
Flaminio consuli occurrit. ipsum Flaminium interemit; Romanorum
XXV milia caesa sunt, cetera diffugerunt. missus adversus Hanni-
balem postea a Romanis Q. Fabius Maximus. is eum, differendo pu- 10
gnam, ab impetu fregit, mox inventa occasione vicit.

10 Quingentesimo et quadragesimo anno a condita urbe L. Aemilius
Paulus P. Terentius Varro contra Hannibalem mittuntur Fabioque
succedunt, qui Fabius ambo consules monuit, ut Hannibalem, calli-
dum et inpatientem ducem, non aliter vincerent, quam proelium dif- 15
2 ferendo. verum, cum inpatientia Varronis consulis, contradicente
altero consule [id est Aemilio Paulo], apud vicum qui Cannae appel-
latur in Apulia pugnatum esset, ambo consules ab Hannibale vincun-
3 tur. in ea pugna tria milia Afrorum pereunt; magna pars de exercitu
Hannibalis sauciatur. nullo tamen Punico bello Romani gravius accep- 20
ti sunt. periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares aut prae-
torii XX, senatores capti aut occisi XXX, nobiles viri CCC, militum
XL milia, equitum III milia et quingenti. in quibus malis nemo tamen
Romanorum pacis mentionem habere dignatus est. servi, quod num-
quam ante, manumissi et milites facti sunt. 25

11 Post eam pugnam multae Italiae civitates, quae Romanis paruerant,
se ad Hannibalem transtulerunt. Hannibal Romanis obtulit, ut capti-
vos redimerent, responsumque est a senatu eos cives non necessarios,
qui, cum armati essent, capi potuissent. ille omnes postea variis suppli-
ciis interfecit et tres modios anulorum aureorum Carthaginem misit, 30
quos ex manibus equitum Romanorum, senatorum et militum detra-
2 xerat. interea in Hispania, ubi frater Hannibalis Hasdrubal reman-

3 traiecit χ π transvexit φ λ || 6 confligit φ D π conflixit λ L O A Pe conflu-
xit V || 7 dederunt V L O D dedidere π || 9 cetera G λ L O π ceteri V A | adver-
sus] ad G λ || 11 ab impetu] ab ambitu φ ad ambitu C I S ad ambitum M || 12 qua-
dragesimo χ π *cum Orosio 4, 16, 1 et Paeanio* quinquagensimo φ λ || 14 ambo
φ C M ambos χ D π, *om.* I | callidum G^{2}I^{2}L O A D π calidum G^{1}F C I^{1}M, *om.* V
(*θερμοῦ Capit.*) || 17 *post* consule *codd. add.* id est aemilio paulo, *del. Sylburg* ||
19 magna *om.* χ D || 20 *post* tamen *Rühl add.* proelio || 21 aut] et φ λ || 22 aut]
et φ λ || 28 *post* non *add. Schonhoven* esse || 29 variis postea χ D || 31 senato-
rum *om.* G λ

serat cum magno exercitu, ut eam totam Afris subigeret, a duobus Scipionibus, Romanis ducibus, vincitur. perdit in pugna XXXV milia hominum; ex his capiuntur X milia, occiduntur XXV milia. mittuntur ei a Carthaginiensibus ad reparandas vires XII milia peditum, IV
5 milia equitum, XX elephanti.

12 Anno quarto postquam ad Italiam Hannibal venit, M. Claudius Marcellus consul apud Nolam, civitatem Campaniae, contra Hannibalem bene pugnavit. Hannibal multas civitates Romanorum per Apuliam, Calabriam, Brittios occupavit. 2 quo tempore etiam rex Mace-
10 doniae Philippus ad eum legatos misit, promittens auxilia contra Romanos sub hac condicione, ut deletis Romanis ipse quoque contra Graecos ab Hannibale auxilia acciperet. 3 captis igitur legatis Philippi et re cognita Romani in Macedoniam M. Valerium Laevinum ire iusserunt, in Sardiniam T. Manlium Torquatum proconsulem. nam etiam
15 ea, sollicitata ab Hannibale, Romanos deseruerat.

13 Ita uno tempore quattuor locis pugnabatur: in Italia contra Hannibalem, in Hispaniis contra fratrem eius Hasdrubalem, in Macedonia contra Philippum, in Sardinia contra Sardos et alterum Hasdrubalem Carthaginiensem. 2 is a T. Manlio proconsule, qui ad Sardiniam missus
20 fuerat, vivus est captus, occisa cum eo duodecim milia, capti mille quingenti et a Romanis Sardinia subacta. Manlius victor captivos et Hasdrubalem Romam reportavit. 3 interea etiam Philippus a Laevino in Macedonia vincitur et in Hispania ab Scipionibus Hasdrubal et Mago, tertius frater Hannibalis.

25 14 Decimo anno postquam Hannibal in Italiam venerat, P. Sulpicio Cn. Fulvio consulibus, Hannibal usque ad quartum miliarium urbis accessit, equites eius usque ad portam. mox consulum cum exercitu venientium metu Hannibal ad Campaniam se recepit. 2 in Hispania a fratre Hasdrubale ambo Scipiones, qui per multos annos victores
30 fuerant, interficiuntur, exercitus tamen integer mansit; casu enim

2 perdit **λVLOERYW** perdidit **ADT** perdita **G** | XXXV **CIχDπ** *cum Orosio 4, 16, 13* XXV **G** || 4 a Carthaginiensibus ad reparandas vires] res **G** rursus **λS** || 4.5 IV milia equitum *om.* **GλS** || 5 XX **χπ** XXX **φC** et XXX **IS** || 6 quarto] quinto **χ** || 10 *post* promittens **VLO** *add.* autem || 17 in Hispaniis – Hasdrubalem *om.* **VLO** *cum Paeanio* || 19 is *om.* **VLO** || 22 Romam reportavit] remanere permisit **V**[1] remeare permisit **V**[2] || 25 Hannibal *om.* **G** || 27 usque ad portam **λχDπ** ad portam usque **G**, usque *om. Droysen* || 28 venientium **λAEY** venientum **GRTW** venit **V** venientem **LO** venientes **D** || 29 *post* fratre *Sylburg inseruit* eius | hasdrubale **I**[1]**DPe** hannibalis *exhib. s. l.* **I**[2] hasdrubalis **φCχπ** *cum Orosio 4, 17, 12* || 30 integer mansit] integer remansit **VLA** integerrimam mansit **O**

3 magis erant quam virtute decepti. quo tempore etiam a consule Marcello Siciliae magna pars capta est, quam tenere Afri coeperant, et no-
4 bilissima urbe Syracusana praeda ingens Romam perlata est. Laevinus in Macedonia cum Philippo et multis Graeciae populis et rege Asiae Attalo amicitiam fecit et ad Siciliam profectus Hannonem quendam, 5
Afrorum ducem, apud Agrigentum civitatem cum ipso oppido cepit; eum Romam cum captivis nobilibus misit. XL civitates in deditionem
5 accepit, XXVI expugnavit. ita, omni Sicilia recepta et Macedonia fracta, ingenti gloria Romam regressus est. Hannibal in Italia Cn. Fulvium consulem subito adgressus cum octo milibus hominum interfecit. 10

15 Interea ad Hispanias, ubi occisis duobus Scipionibus nullus Romanus dux erat, P. Cornelius Scipio mittitur, filius P. Scipionis, qui ibidem bellum gesserat, annos natus quattuor et viginti, vir Romanorum
2 omnium et sua aetate et posteriore tempore fere primus. is Carthaginem Hispaniae capit, in qua omne aurum, argentum et belli apparatum Afri habebant, nobilissimos quoque obsides, quos ab Hispanis 15
3 acceperant. Magonem etiam, fratrem Hannibalis, ibidem capit, quem Romam cum aliis mittit. Romae ingens laetitia post hunc nuntium fuit. Scipio Hispanorum obsides parentibus reddidit; quare omnes fere Hispaniae uno animo ad eum transierunt. post quae Hasdrubalem, 20
Hannibalis fratrem, victum fugat et praedam maximam capit.

16 Interea in Italia consul Q. Fabius Maximus Tarentum recepit, in qua ingentes copiae Hannibalis erant. ibi etiam ducem Hannibalis Karthalonem occidit, XXV milia hominum captivorum vendidit, praedam militibus dispertivit, pecuniam hominum venditorum ad 25
fiscum retulit. tum multae civitates Romanorum, quae ad Hanniba-
2 lem transierant prius, rursus se Fabio Maximo dediderunt. insequenti anno Scipio in Hispania egregias res egit et per se et per fratrem suum

1 decepti] recepti **VLO** temeritate decepti *con. Duncker*[1] *643* virtute intercepti *proposuit Rühl* || **2.3** nobilissima urbs syracusana **φλAπ** nobilissima urbe Syracusana *conieci* (*ἐκεῖθεν Paean.*) nobilissimae urbis syracusanae **VLO** (syracusae **V**) || **4** Asiae] isauriae **FλS** || **5** profectus est **λAπ** || **7** eumque *Schonhoven* | nobilissimis **π** (*ἐπισημοτάτοις Paean.*) || **8** XXVI] XLVI **χ** | omni **χ** omni* **I** omnis **GCMπ** | et] est **GCMπ**, *om.* **I** || **8.9** Macedonia fracta *del. Duncker*[2] *18 Paeanio nixus* || **9** cum ingenti **χ** || **11** hispanias **φVAπ** *cum Paeanio* hispaniam **λL** || **19** fuit *post* laetitia *exhib.* **VLO** | omnes fere **VLOπ** fere omnes **λA** omnes **φ** *cum Paeanio* || **20** hispaniae **φχπ** hispani **λ** *cum Paeanio* || **22** quintus **χT** publius **φλSERYW**, *om. Droysen* || **23** et ibi **π** || **24** XXV] XX **χ** XXX *Orosius 4, 18, 5* || **27** transierant] transierunt **Gλ** | prius *om.* **π** | dederunt **VLO**

L. Scipionem; LXX civitates receperunt. in Italia tamen male pugna-
tum est. nam Claudius Marcellus consul ab Hannibale occisus est.
Tertio anno postquam Scipio ad Hispanias profectus fuerat, rursus **17**
res inclitas gerit. regem Hispaniarum, magno proelio victum, in ami-
5 citiam accepit et primus omnium a victo obsides non poposcit.
Desperans Hannibal Hispanias contra Scipionem diutius posse reti- **18**
nere, fratrem suum Hasdrubalem ad Italiam cum omnibus copiis evo-
cavit. is veniens eodem itinere, quo etiam Hannibal venerat, a consuli- 2
bus Ap. Claudio Nerone et M. Livio Salinatore apud Senam, Piceni
10 civitatem, in insidias conpositas incidit. strenue tamen pugnans occisus
est; ingentes eius copiae captae aut interfectae sunt, magnum pondus
auri atque argenti Romam relatum est. post haec Hannibal diffidere 3
iam de belli coepit eventu. Romanis ingens animus accessit; itaque et
ipsi evocaverunt ex Hispania P. Cornelium Scipionem. is Romam cum
15 ingenti gloria venit.
Q. Caecilio L. Valerio consulibus omnes civitates, quae in Brittiis **19**
ab Hannibale tenebantur, Romanis se tradiderunt.
Anno quarto decimo posteaquam in Italiam Hannibal venerat, **20**
Scipio, qui multa bene in Hispania egerat, consul est factus et in Afri-
20 cam missus. cui viro divinum quiddam inesse existimabatur, adeo ut
putaretur etiam cum numinibus habere sermonem. is in Africa contra 2
Hannonem, ducem Afrorum, pugnat; exercitum eius interficit. secundo
proelio castra capit cum quattuor milibus et quingentis militibus, XI
milibus occisis. Syphacem, Numidiae regem, qui se Afris coniunxerat,
25 capit et castra eius invadit. Syphax cum nobilissimis Numidis et
infinitis spoliis Romam a Scipione mittitur. qua re audita omnis fere 3
Italia Hannibalem deserit. ipse a Carthaginiensibus redire in Africam
iubetur, quam Scipio vastabat.
Ita anno septimo decimo ab Hannibale Italia liberata est. legati **21**
30 Carthaginiensium pacem a Scipione petiverunt; ab eo ad senatum 2
Romam missi sunt. quadraginta et quinque diebus his indutiae datae

1. 2 pugnatum est] pugnarunt **ERTW** pugnaverunt **Y** || **2** Marcellus] marcus **ERY** vel marcellus marcus **W** || **3** ad hispanias **φλDTW** ad hispaniam **LOERY** ab hispaniis **V** | fuerat **φλDπ** est **χ** erat *Hartel* || **4** spaniorum **D** || **6** retinere **G**D^1, *cf. 9, 15, 1,* tenere **VLO** retineri **λ**D^2**π** teneri **A** || **8** itinere] tempore **L** || **12** Romam *om.* **VLO** | relatum est **χDRTYW** relata sunt **E** relatum **φCM** delatum **I** | post hac **φλ** || **14** vocaverunt **VLA** || **16** Caecilio] caelio **VLO** || **19** in hispania bene **φ** || **20** quiddam divinum **LOA**, *om.* **V** | existimatur **LO**, *om.* **V** || **22** interficit **FλV** interfecit **GLOADπ** || **23** capit **VLODπ** cepit **φλA** | quattuor milibus et quingentis militibus **D**, *nonnulli codd.* milibus *pro* militibus *exhib.* || **31** et quinque *om.* **χπ** | his **LOADπ**, *om.* **φλV**

sunt, quousque ire Romam et regredi possent, et triginta milia pondo argenti ab his accepta sunt. senatus ex arbitrio Scipionis pacem iussit
3 cum Carthaginiensibus fieri. Scipio his condicionibus dedit: ne amplius quam triginta naves haberent, ut quingenta milia pondo argenti darent, captivos et perfugas redderent. 5

22 Interim Hannibale veniente ad Africam pax turbata est, multa
2 hostilia ab Afris facta sunt. legati tamen eorum ex urbe venientes a Romanis capti sunt et iubente Scipione dimissi. Hannibal quoque, frequentibus proeliis victus, a Scipione petit etiam ipse pacem. cum ventum esset ad colloquium, isdem condicionibus data est, quibus 10 prius, additis quingentis milibus pondo argenti centum milibus librarum propter novam perfidiam. Carthaginiensibus condiciones displicuerunt iusseruntque Hannibalem pugnare. infertur a Scipione et Masinissa, alio rege Numidarum, qui amicitiam cum Scipione fecerat, Carthagini bellum. Hannibal tres exploratores ad Scipionis castra 15 misit, quos captos Scipio circumduci per castra iussit ostendique his totum exercitum, mox etiam prandium dari dimittique, ut renuntiarent Hannibali quae apud Romanos vidissent.

23 Interea proelium ab utroque duce instructum est, quale vix ulla memoria fuit, cum peritissimi viri copias suas ad bellum educerent. 20 Scipio victor recedit, paene ipso Hannibale capto, qui primum cum multis equitibus, deinde cum viginti, postremo cum quattuor evasit.
2 inventa in castris Hannibalis argenti pondo viginti milia, auri octoginta, cetera supellectilis copiosa. post id certamen pax cum Carthaginiensibus facta est. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit 25 atque Africanus ex eo appellari coeptus est. finem accepit secundum
3 Punicum bellum post annum nonum decimum, quam coeperat.

1 et[2] *om.* **VLO** || 8 et *codd.* sed *Duncker*[2] *20 Paeanio nixus* (*ἀλλ' ὁ Σκηπίων*) capti iubente Scipione dimissi sunt *Hartel in apparatu* || 9 petit etiam ipse] petere etiam ipse coepit *π* || 11 pondo argenti **VLO** ponderibus argenti **λSA***π* argenti ponderibus *φ* ponderis argenti **D** | centum milibus **S** C̄ **C** C **I** centum milia *φ***AD***π* cum milia **VLO** || 13 sed infertur *χ* || 16 ostenditque *χ***D** || 23 viginti milia] CC milia *χ***D** *cum Paeanio* | octoginta *φ***I***χ***W** *cum Paeanio* triginta **CS** octingenta **ERTY** *adstipulante Mommsen, cf. Wagener 306 sqq.* || 27 nonum] septimum *postulat Verheyk*

LIBER QVARTVS

Transacto Punico bello secutum est Macedonicum contra Philip- 1
pum regem quingentesimo quinquagesimo et primo anno ab urbe con-
dita.
5 T. Quintius Flamininus adversum Philippum rem prospere gessit. 2
pax ei data est his legibus: ne Graeciae civitatibus, quas Romani con-
tra eum defenderant, bellum inferret, ut captivos et transfugas redde-
ret, quinquaginta solas naves haberet, reliquas Romanis dederet, per
annos decem quaterna milia pondo argenti praestaret et obsidem daret
10 filium suum Demetrium. T. Quintius etiam Lacedaemoniis intulit 2
bellum. ducem eorum Nabidem vicit et quibus voluit condicionibus in
fidem accepit. ingenti gloria duxit ante currum nobilissimos obsides,
Demetrium, Philippi filium, et Armenen Nabidis.
Transacto bello Macedonico secutum est Syriacum contra Anti- 3
15 ochum regem P. Cornelio Scipione M'. Acilio Glabrione consulibus. huic 2
Antiocho Hannibal se iunxerat, Carthaginem, patriam suam, metu,
ne Romanis traderetur, relinquens. M'. Acilius Glabrio in Achaia bene
pugnavit. castra regis Antiochi nocturna pugna capta sunt, ipse fu-
gatus. Philippo, quia contra Antiochum Romanis fuisset auxilio, filius
20 Demetrius redditus est.
L. Cornelio Scipione et C. Laelio consulibus Scipio Africanus fratri 4
suo L. Cornelio Scipioni consuli legatus contra Antiochum profectus
est. Hannibal, qui cum Antiocho erat, navali proelio victus est. ipse 2
postea Antiochus circa Sipylum apud Magnesiam, Asiae civitatem, a
25 consule Cornelio Scipione ingenti proelio fusus est. auxilio fuit Roma-
nis in ea pugna Eumenes, Attali regis frater, qui Eumeniam in Phry-
gia condidit. quinquaginta milia peditum, tria equitum eo certamine
ex parte regis occisa sunt. tum rex pacem petiit. isdem condicionibus 3

3 quingentesimo quinquagensimo et primo **FVDERYW** quinquagensimo quingentesimo et primo **GLOA** quingentesimo et primo λ || **5** flaminius *codd. cum Paeanio, corr. Sylburg* | rem] res **I** et rem π regem χ**D** regem missus rem *proposuit Hartel Paeanio nixus* (*ἐκπεμφθείς*) || **6** et pax π | graeciae φχ**D**π graecis λ || **7** ut **AD**π et ut **LO** *cum Paeanio, om.* φλ, ut – redderet *om.* **V** || **8** solas *om.* χ | dederet] redderet φλ || **9** obsidem daret *om.* G^1**F**, *post* Demetrium *exhib.* G^2λ || **12** triumphavit *ante* duxit *exhib.* π (*θριαμβεύων Paean.*) || **15** Manio *om.* π || **16** se hannibal χ || **17** Marcus *om.* **ERY** || **22** datus *post* legatus *inseruit Duncker*[1] *645* || **24** apud Magnesiam *proposuit Wagener 326* magnesiam φλ**SADRTY** magnam iam **VLO**, *cf. Paean.: ἐν Μαγνησίᾳ τῇ πρὸς Σιπύλῳ τῆς Ἀσίας unde* circa Magnesiam ad Sipylum *Cellarius* || **25. 26** in ea pugna romanis π || **28** petiit **D** petit **G**λχπ | quae isdem λ et isdem **V**

data est a senatu, quamquam victo, quibus ante offerebatur: ut ex
Europa et Asia recederet atque intra Taurum se contineret, decem
milia talentorum et viginti obsides praeberet, Hannibalem, concita-
torem belli, dederet. Eumeni regi donatae sunt a senatu omnes Asiae
civitates, quas Antiochus bello perdiderat, et Rhodiis, qui auxilium 5
Romanis contra regem Antiochum tulerant, multae urbes concessae
sunt. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit. nomen et ipse
ad imitationem fratris Asiagenis accepit, quia Asiam vicerat, sicuti
frater ipsius propter Africam domitam Africanus appellabatur.

5 Sp. Postumio Albino Q. Marcio Philippo consulibus M. Fulvius de 10
2 Aetolis triumphavit. Hannibal, qui victo Antiocho, ne Romanis tra-
deretur, ad Prusiam, Bithyniae regem, fugerat, repetitus etiam ab eo
est per T. Quintium Flamininum. et, cum tradendus Romanis esset,
venenum bibit et apud Libyssam in finibus Nicomedensium sepultus
est. 15

6 Philippo, rege Macedoniae, mortuo, qui et adversum Romanos bel-
lum gesserat et postea Romanis contra Antiochum auxilium tulerat,
filius eius Perseus in Macedonia rebellavit, ingentibus copiis ad bellum
2 paratis. nam adiutores habebat Cotyn, Thraciae regem, et regem
Illyrici Gentium nomine. Romanis autem in auxilio erant Eumenes, 20
Asiae rex, Ariaratus Cappadociae, Antiochus Syriae, Ptolomaeus
Aegypti, Masinissa Numidiae. Prusias autem Bithyniae, quamquam
3 sororem Persei uxorem haberet, utrisque se aequum praebuit. dux Ro-
manorum P. Licinius consul contra eum missus est et a rege gravi
proelio victus. neque tamen Romani, quamquam superati, regi petenti 25
pacem praestare voluerunt nisi his condicionibus: ut se et suos senatui
4 et populo Romano dederet. mox missus contra eum L. Aemilius Pau-
lus consul et in Illyricum C. Anicius praetor contra Gentium. sed
Gentius, facile uno proelio victus, mox se dedidit. mater eius et uxor
et duo filii, frater quoque simul in potestatem Romanorum venerunt. 30

1 data est **G** χ π (est *om.* **G**) datur λ | ante **VLOD** π, *om.* **G**, antea λ **A** | offerebatur φ χ **D** π ferebatur λ || 2 Europa] siria **I** || 3 concitorem **LO** || 4 dederet λ **A** ***eret **G**^{1} dedere **VD** dederit **LO** redderet **G**^{2} || 6.7 concessae erant **VLO** concesserunt **AERT** || 8 asiagenis **G**^{1}**F**λ**LOERY** asiagenus **G**^{2}**ADT** asiaticus **S** *cum Paeanio* (Ἀσιατικός) || 10 quinto marco χ *cum Paeanio* marco φ**CI**π Marcio *Schonhoven* | Marcus *om.* χ *cum Paeanio* || 13 flam̃ininũ **C** flaminimũ **D** flaminium *vel* flamminium *ceteri codd. et Paeanius* || 14 nicomediensium χ**D** || 19 cotum **ERY** cothum φλ**S** | et regem *om.* φλ || 24 contra cum *codd.* (*αὐτῷ Paean.*), contra Perseum *Rühl* || 27 populo Romano dederet] prodiderit **VL** prodederit **O** || 29 mater eius et uxor] uxor mater eius λ || 30 frater quoque χ π fraterque φ λ **Pe**

ita bello intra XXX dies perfecto ante cognitum est Gentium victum,
quam coeptum bellum nuntiaretur.
Cum Perseo autem Aemilius Paulus consul III Nonas Septembres 7
dimicavit vicitque eum, viginti milibus peditum eius occisis. equitatus
5 cum rege integer fugit. Romanorum centum milites amissi sunt. urbes
Macedoniae omnes, quas rex tenuerat, Romanis se dediderunt; ipse
rex, cum desereretur ab amicis, venit in Pauli potestatem. sed hono- 2
rem ei Aemilius Paulus consul non quasi victo habuit. nam et volen-
tem ad pedes sibi cadere non permisit et iuxta se in sella conlocavit.
10 Macedonibus et Illyriis hae leges a Romanis datae: ut liberi essent et 3
dimidium eorum tributorum praestarent, quae regibus praestitissent,
ut appareret populum Romanum pro aequitate magis quam avaritia
dimicare. itaque in conventu infinitorum populorum Paulus hoc pro-
nuntiavit et legationes multarum gentium, quae ad eum venerant,
15 magnificentissime convivio pavit, dicens eiusdem hominis esse debere
et bello vincere et in convivii apparatu elegantem esse.
Mox septuaginta civitates Epiri, quae rebellabant, cepit, praedam 8
militibus distribuit. Romam ingenti pompa rediit in navi Persei, quae
inusitatae magnitudinis fuisse traditur, adeo ut sedecim ordines dica-
20 tur habuisse remorum. triumphavit autem magnificentissime in curru
aureo cum duobus filiis utroque latere adstantibus. ducti sunt ante
currum duo regis filii et ipse Perseus, XLV annos natus. post eum 2
etiam Anicius de Illyriis triumphavit. Gentius cum fratre et filiis ante
currum ductus est. ad hoc spectaculum reges multarum gentium Ro-
25 mam venerunt, inter alios venit etiam Attalus atque Eumenes, Asiae
reges, et Prusias Bithyniae. magno honore excepti sunt et permittente
senatu dona, quae attulerant, in Capitolio posuerunt. Prusias etiam
filium suum Nicomeden senatui commendavit.
Insequenti anno L. Memmius in Lusitania bene pugnavit. Marcellus 9
30 postea consul res ibidem prosperas gessit.

1 *ante* Gentium *add.* λ esse || 5 integer fugit] interfugit φλπ | amissi sunt – 6 tenuerat] amiserat ERY || 6 dediderunt] dederunt π || 8 Aemilius Paulus *om.* VLO, *inclusit Rühl* || 12 ut appareret *om.* φλ | romanumque λ || 13 itaque χπ atque φλ | infinitorum χπ finitimorum φλPe || 15 magnificentissime] magnificentissimo AERTYVt decentissime I | homines π || 16 convivio VLO conviviis A | apparatus LO apparat** V apparatis Λ | elegantes LOπ elegan** V, *de plurali numero cf. Capit.: ἔλεγε γὰρ δὴ τῶν αὐτῶν ἀνδρῶν εἶναι τῷ τε πολέμῳ κρατεῖν καὶ ταῖς παρασκευαῖς τῶν συμποσίων ἐπιμελεῖς τε καὶ φιλοτίμους φαίνεσθαι* || 17 rebellabant *codd.* rebellarant *Schonhoven* || 18 cum ingenti χ || 20 autem *om.* VLO || 25 venit *om.* Λπ, *inclusit Hartel* || 26 et permittente] et *om.* VLO || 27 dona *om.* φλ | adtulerant χY attulerunt φλERW obtulerunt T || 29 Memmius] mummius π || 30 prospere π

10 Tertium deinde bellum contra Carthaginem suscipitur, sexcentesimo et altero ab urbe condita anno, L. Manlio Censorino et M'. Manilio consulibus, anno quinquagesimo primo postquam secundum Punicum
2 transactum erat. hi profecti Carthaginem oppugnaverunt. contra eos Hasdrubal, dux Carthaginiensium, dimicabat. Famea, dux alius, equi- 5
3 tatui Carthaginiensium praeerat. Scipio tunc, Scipionis Africani nepos, tribunus ibi militabat. huius apud omnes ingens metus et reverentia erat. nam et paratissimus ad dimicandum et consultissimus habebatur. itaque per eum multa a consulibus prospere gesta sunt, neque quicquam magis vel Hasdrubal vel Famea vitabant, quam contra eam 10 Romanorum partem committere, ubi Scipio dimicaret.

11 Per idem tempus Masinissa, rex Numidarum, per annos sexaginta fere amicus populi Romani, anno vitae nonagesimo septimo mortuus, quadraginta quattuor filiis relictis, Scipionem divisorem regni inter filios suos esse iussit. 15

12 Cum igitur clarum Scipionis nomen esset, iuvenis adhuc consul est factus et contra Carthaginem missus. is eam cepit ac diruit. spolia ibi inventa, quae variarum civitatum excidiis Carthago collegerat, et ornamenta urbium civitatibus Siciliae, Italiae, Africae reddidit, quae sua recognoscebant. ita Carthago septingentesimo anno, quam con- 20
2 dita erat, deleta est. Scipio nomen, quod avus eius acceperat, meruit, scilicet ut propter virtutem etiam ipse Africanus iunior vocaretur.

13 Interim in Macedonia quidam Pseudophilippus arma movit et Romanum praetorem P. Iuventium, contra se missum, ad internicionem vicit. post eum Q. Caecilius Metellus dux a Romanis contra Pseudo- 25 philippum missus est et XXV milibus eius occisis Macedoniam recepit, ipsum etiam Pseudophilippum in potestatem suam redegit.

14 Corinthiis quoque bellum indictum est, nobilissimae Graeciae civitati, propter iniuriam legatorum Romanorum. hanc Mummius consul
2 cepit et diruit. tres igitur Romae simul celeberrimi triumphi fuerunt: 30 Africani ex Africa, ante cuius currum ductus est Hasdrubal, Metelli ex Macedonia, cuius currum praecessit Andriscus, idem qui et Pseudo-

2 anno ab urbe condita **A** *π* || **3** primo] uno **S** || **4** erat] est *π* | oppugnaverunt] expugnaverunt *χ* || **6** igitur scipio *π* | tunc *χ***ERTY** tum **GI** cum **CM** iam **W**[1] || **7** omnes] *an* hostes *legendum?* (*πολεμίοις Paean.*) || **9** prospere *om.* *π* || **10** evitabant **VLO** dubitabant **A** || **11** dimicaret *Hartel* dimicarat *π* dimicabat **Pe** dimicasset **G***λ***VLO** || **13** mortuus est **RVt** || **14** et quattuor *φ***CI** || **17** missus] est missus **G***λ***ERTY** missus est **W** || **20** quam] postquam *π* || **22** iunior *inclusit Hartel, sed cf. 1, 8, 2* || **26** eius *om.* *π* || **30** ac diruit **LO** || **31** ante cuius currum] cui ante currum **S** || **32** idem] idest **VLO**

philippus, Mummii ex Corintho, ante quem signa aenea et pictae tabulae et alia urbis clarissimae ornamenta praelata sunt.

15 Iterum in Macedonia Pseudoperses, qui se Persei filium esse dicebat, collectis servitiis rebellavit et, cum sedecim milia armatorum 5 haberet, a Tremellio quaestore superatus est.

16 Eodem tempore Metellus in Celtiberia apud Hispanos res egregias gessit. successit ei Q. Pompeius. **2** nec multo post Q. quoque Caepio ad idem bellum missus est, quod quidam Viriathus contra Romanos in Lusitania gerebat. quo metu Viriathus a suis interfectus est, cum 10 quattuordecim annis Hispanias adversus Romanos movisset. pastor primo fuit, mox latronum dux, postremo tantos ad bellum populos concitavit, ut adsertor contra Romanos Hispaniae putaretur. et cum interfectores eius praemium a Caepione consule peterent, responsum est numquam Romanis placuisse imperatores a suis militibus inter- 15 fici.

17 Q. Pompeius deinde consul, a Numantinis, quae Hispaniae civitas fuit opulentissima, superatus, pacem ignobilem fecit. post eum C. Hostilius Mancinus consul iterum cum Numantinis pacem fecit infamem, quam populus et senatus iussit infringi atque ipsum Mancinum hosti- 20 bus tradi, ut in illo, quem auctorem foederis habebant, iniuriam soluti foederis vindicarent. **2** post tantam igitur ignominiam, qua a Numantinis bis Romani exercitus fuerant subiugati, P. Scipio Africanus secundo consul factus et ad Numantiam missus est. is primum militem vitiosum et ignavum exercendo magis quam puniendo sine aliqua 25 acerbitate correxit, tum multas Hispaniae civitates partim cepit, partim in deditionem accepit, postremo ipsam Numantiam diu obsessam fame confecit et a solo evertit, reliquam provinciam in fidem accepit.

18 Eodem tempore Attalus, rex Asiae, frater Eumenis, mortuus est 30 heredemque populum Romanum reliquit. ita imperio Romano per testamentum Asia accessit.

4 cum iam π || **7** Caepio] scipio **A** *cum Paeanio et Capitone* || **8** viriathus **FI** viriatus **GCM** $\chi\,\pi$ (*Πουρίανθος vel Πουρίαθος Paean. Βορίανθος Capit.*) || **9** viriathus φ**I** viriatus **CM** $\chi\,\pi$ || **10** adversum χ || **11** latronum] latro non **ERY** latro **TW** || **13** quinto *ante* Caepione *add.* χ | Caepione] Scipione *Paeanius et Capito* || **14** imperatores $\chi\,\pi$ *cum Capitone* (στρατηγῶν) imperatorem $\varphi\,\lambda$ *cum Paeanio* (τὸν ἡγούμενον) || **16** civitas] urbs *s. l.* **I**[2] || **17** ignobilem *om.* $\varphi\,\lambda$ || **20** quem] quasi π | auctorem] actorem λ || **23** factus est π || **25** *ante* cepit **CI** *add.* bello || **26–27** postremo – evertit] numantiam a solo evertit **RTYW**, *om.* **E** || **27** confecit **F**[2] λ fecit **G**[1]**F**[1], laborare *add.* **G**[2], vicit χ || **29** eodem] eo **LO** || **30** heredemque] heredem **G** λ

19 Mox etiam D. Iunius Brutus de Callaecis et Lusitanis magna gloria triumphavit et P. Scipio Africanus de Numantinis secundum triumphum egit, quarto decimo anno postquam priorem de Africa egerat.

20 Motum interim in Asia bellum est ab Aristonico, Eumenis filio, qui ex concubina susceptus fuerat. hic Eumenes frater Attali fuerat. adversus eum missus P. Licinius Crassus infinita regum habuit auxilia. nam et Bithyniae rex Nicomedes Romanos iuvit et Mithridates Ponticus, cum quo bellum postea gravissimum fuit, et Ariarathes Cappadox et Pylaemenes Paphlagon. victus est tamen Crassus et in proelio interfectus est. caput ipsius Aristonico oblatum est, corpus Smyrnae **10**
2 sepultum. postea Perperna, consul Romanus, qui successor Crasso veniebat, audita belli fortuna ad Asiam celeravit et acie victum Aristonicum apud Stratonicen civitatem, quo confugerat, fame ad deditionem conpulit. Aristonicus iussu senatus Romae in carcere strangulatus est. triumphari enim de eo non poterat, quia Perperna **15**
apud Pergamum Romam rediens diem obierat.

21 L. Caecilio Metello et T. Quintio Flaminino consulibus Carthago in Africa iussu senatus reparata est, quae nunc manet, annis duobus et viginti postquam a Scipione fuerat eversa. deducti eo sunt cives Romani. **20**

22 Anno sexcentesimo vicesimo septimo ab urbe condita C. Cassius Longinus et Sex. Domitius Calvinus consules Gallis transalpinis bellum intulerunt et Arvernorum tunc nobilissimae civitati atque eorum duci Bituito infinitamque multitudinem iuxta Rhodanum fluvium interfecerunt. praeda ex torquibus Gallorum ingens Romam perlata est. **25**
Bituitus se Domitio dedit atque ab eo Romam deductus est, magnaque gloria consules ambo triumphaverunt.

23 M. Porcio Catone et Q. Marcio Rege consulibus, sexcentesimo tricesimo et tertio anno ab urbe condita Narbone in Gallia colonia deducta est annoque post a L. Caecilio Metello et Q. Mucio Scaevola consulibus **30**
de Dalmatia triumphatum est.

1 etiam *om.* φ | callecis **G**[1]**CM** π galatiis **I** galliciis **G**[2]**SVLO** || **4** est φ λ π, *om.* **VLO** || **5** susceptus] exceptus **ERYW**, *om.* **T** | fuerat] erat χ || **6** infinita regum habuit auxilia] habens infinita regum auxilia π || **7** romanos iuvit *om.* φ λ || **10** interfectus est **G** λ est interfectus χ, est *del. Schonhoven* | ipsius] eius π || **11** sepultum est π | Perperna *Verheyk* (*Περπερνᾶς Paean.*), perpenna φ λ **A** π perpinna **VLO** || **13** stratonicem **LOA** stratonicẽ **V** stratonicensium π || **19** viginti evolutis π | eo sunt χ eo sunt ** **G** sunt eo λ sunt π || **23** tunc] tum χ || **24** vituito φ λ π || **26** vituitus φ λ π | deductus] perductus λ || **28** Marco] marcio π | et Quinto] et *om.* χ | sescentesimo et tertio anno φ**C** DCXXX **I** || **30** annoque **A** π anno **V LO** annoq. **V**, *om.* φ λ | post] postquam **LO**

Ab urbe condita anno sexcentesimo tricesimo quinto C. Cato consul **24**
Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit.
C. Caecilio Metello et Cn. Carbone consulibus duo Metelli fratres **25**
eodem die, alterum ex Sardinia, alterum ex Thracia, triumphum ege-
5 runt nuntiatumque Romae est Cimbros e Gallia in Italiam transisse.
P. Scipione Nasica et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae, **26**
Numidarum regi, bellum inlatum est, quod Adherbalem et Hiempsa-
lem, Micipsae filios, fratres suos, reges et populi Romani amicos,
interemisset. missus adversus eum consul Calpurnius Bestia, corruptus
10 regis pecunia, pacem cum eo flagitiosissimam fecit, quae a senatu im-
probata est. postea contra eundem insequenti anno Sp. Postumius Al- 2
binus profectus est. is quoque per fratrem ignominiose contra Numidas
pugnavit.
Tertio missus est Q. Caecilius Metellus consul. is exercitum ingenti **27**
15 severitate et moderatione correctum, cum nihil in quemquam cruen-
tum faceret, ad disciplinam Romanam reduxit. Iugurtham variis
proeliis vicit, elephantos eius occidit vel cepit, multas civitates ipsius
cepit. et, cum iam finem bello positurus esset, successum est ei a
C. Mario. is Iugurtham et Bocchum, Mauritaniae regem, qui auxilium 2
20 Iugurthae ferre coeperat, pariter superavit. aliquanta et ipse oppida
Numidiae cepit belloque terminum posuit capto Iugurtha per quae-
storem suum Cornelium Sullam, ingentem virum, tradente Boccho
Iugurtham qui pro eo ante pugnaverat. a M. Iunio Silano, collega 3
Q. Metelli, Cimbri in Gallia victi sunt, et a Minucio Rufo in Macedonia
25 Scordisci et Triballi, et a Servilio Caepione in Hispania Lusitani. acti 4
sunt et duo triumphi de Iugurtha, primus per Metellum, secundus per
Marium. ante currum tamen Marii Iugurtha cum duobus filiis ductus
est catenatus et mox iussu consulis in carcere strangulatus est.

1 tricesimo quinto] XXIIII **VLO** XXXIIII **A** || 3 et Cnaeo] et *om.* *π* || 4 alterum ex Thracia *om.* *φ λ* **VLO**, *post* die *exhib.* **A** *π*, *hic collocavit Sylburg Paeanio nixus* || 6 et Lucio *om.* **G** *λ* **V**, Lucio *om.* *π cum Capitone* (*Πουβλίου Paean.*) || 9 adversum **G** || 10 quae] et *π* | improbata *χ π* reprobata *φ λ* || 14 est *om.* *χ π* || 15 correctum] a prioribus ducibus corruptum *vel tale quid proposuit Pirogoff 81* || 17 elephantes **GLOAT** || 23 qui pro eo ante pugnaverat *inclusit Rühl* || 24 victi sunt *om.* *λ et Hartel* || 25 acti *Droysen* victi *φ λ π* subacti *χ* subacti. acti *con. Rühl* || 27 *post* Marium **A** *π* *exhib.* acti sunt

LIBER QVINTVS

1 Dum bellum in Numidia contra Iugurtham geritur, Romani consules M. Manlius et Q. Caepio a Cimbris et Teutonis et Tugurinis et Ambronibus, quae erant Germanorum et Gallorum gentes, victi sunt iuxta flumen Rhodanum et ingenti internicione etiam castra sua et magnam 5
2 partem exercitus perdiderunt. timor Romae grandis fuit, quantus vix Hannibalis tempore Punici belli, ne iterum Galli Romam venirent.
3 ergo Marius post victoriam Iugurthinam secundo consul est factus bellumque ei contra Cimbros et Teutones decretum est. tertio quoque ei et quarto delatus est consulatus, quia bellum Cimbricum protrahe- 10
4 batur. sed in quarto consulatu collegam habuit Q. Lutatium Catulum. cum Cimbris itaque conflixit et duobus proeliis CC milia hostium cecidit, LXXX milia cepit et ducem eorum Teutobodum, propter quod meritum absens quinto consul est factus.

2 Interea Cimbri et Teutones, quorum copia adhuc infinita erat, ad 15 Italiam transierunt. iterum a C. Mario et Q. Catulo contra eos dimi-
2 catum est, sed a Catuli parte felicius. nam proelio, quod simul ambo gesserunt, CXL milia aut in pugna aut in fuga caesa sunt, LX milia capta. Romani milites ex utroque exercitu trecenti perierunt. tria et triginta Cimbris signa sublata sunt; ex his exercitus Marii duo repor- 20 tavit, Catuli exercitus XXXI. is belli finis fuit; triumphus utrique decretus est.

3 Sex. Iulio Caesare et L. Marcio Philippo consulibus, sexcentesimo quinquagesimo nono anno ab urbe condita, cum prope alia omnia bella cessarent, in Italia gravissimum bellum Picentes, Marsi Pelignique 25 moverunt, qui, cum annis numerosis iam populo Romano obedirent, tum libertatem sibi aequam adserere coeperunt. perniciosum admo-
2 dum hoc bellum fuit. P. Rutilius consul in eo occisus est, Caepio, nobilis iuvenis, Porcius Cato, alius consul. duces autem adversus Romanos Picentibus et Marsis fuerunt T. Vettius, Hierius Asinius, T. He- 30
3 rennius, A. Cluentius. a Romanis bene contra eos pugnatum est a C. Mario, qui sexies consul fuerat, et a Cn. Pompeio, maxime tamen

2 Marcus *om.* **VLO** | manilius χ *cum Paeanio* | teutonis $\varphi\lambda\pi$ teutonibus χ (etheodonibus **L**) || 5 et[1] *inclusit Rühl* || 7 punicis bellis $\chi\pi$, *delend. censuit Droysen Paeanio nixus* | venirent $\chi\pi$ redirent $\varphi\lambda$ **Pe** || 9 ei] eique χ | teutones] teutonas **VLOPe** teutonos **MR** || 13 teutomodum $\varphi\lambda$**ERYW** (*Τευτόβολον Paeanii codd.*) || 15 copiae – infinitae erant λ || 24 a condita urbe χ || 24.25 cessarent bella χ || 30 asinius **CIV** (*Ἀσάνιος Paean.*) *variant rell. codd.* | titus lucius herennius $\varphi\lambda$ titus legennius π

a L. Cornelio Sulla, qui inter alia egregia ita Cluentium, hostium du-
cem, cum magnis copiis fudit, ut ex suis unum amitteret. quadriennio 4
cum gravi tamen calamitate hoc bellum tractum est. quinto demum
anno finem accepit per L. Cornelium Sullam consulem, cum antea in
5 eodem bello ipse multa strenue, sed praetor, egisset.

Anno urbis conditae sexcentesimo sexagesimo secundo primum Ro- 4
mae bellum civile commotum est, eodem anno etiam Mithridaticum.
causam bello civili C. Marius sexiens consul dedit. nam cum Sulla 2
consul contra Mithridatem gesturus bellum, qui Asiam et Achaiam
10 occupaverat, mitteretur, isque exercitum in Campania paulisper tene-
ret, ut belli socialis, de quo diximus, quod intra Italiam gestum fuerat,
reliquiae tollerentur, Marius adfectavit, ut ipse ad bellum Mithridati-
cum mitteretur. qua re Sulla commotus cum exercitu ad urbem venit.
illic contra Marium et Sulpicium dimicavit. primus urbem Romam
15 armatus ingressus est, Sulpicium interfecit, Marium fugavit atque ita,
ordinatis consulibus in futurum annum Cn. Octavio et L. Cornelio
Cinna, ad Asiam profectus est.

Mithridates enim, qui Ponti rex erat atque Armeniam minorem et 5
totum Ponticum mare in circuitu cum Bosphoro tenebat, primum
20 Nicomeden, amicum populi Romani, Bithynia voluit expellere sena-
tuique mandavit bellum se ei propter iniurias, quas passus fuerat, in-
laturum. a senatu responsum Mithridati est, si id faceret, quod bellum
a Romanis et ipse pateretur. quare iratus Cappadociam statim occu- 2
pavit et ex ea Ariobarzanen, regem et amicum populi Romani, fuga-
25 vit. mox etiam Bithyniam invasit et Paphlagoniam, pulsis ex ea regi-
bus, amicis populi Romani, Pylaemene et Nicomede. inde Ephesum
contendit et per omnem Asiam litteras misit, ut, ubicumque inventi
essent, cives Romani uno die occiderentur.

Interea etiam Athenae, civitas Achaiae, ab Aristone Atheniensi 6
30 Mithridati tradita est. miserat enim iam ad Achaiam Mithridates Ar-
chelaum, ducem suum, cum centum et viginti milibus equitum ac
peditum, per quem etiam reliqua Graecia occupata est. Sulla Arche-

3 quinto demum] quinto decimo **LO** *cum Paeanio* (πεντεκαιδεκάτῳ) || **5** prae-
tor] propraetore **λ** | egisset **Fχ** (egregisset **L**) egessit **G**[1] gessit **G**[2]**CM** gessisset **Iπ** :
an egregie gessisset *legendum quod cum 4, 16, 1 convenit?* || **6** sexagesimo **π**,
om. **φCMVLO**, octuagesimo **I** quadragesimo **A** ἑβδομηκοστῷ *Paean.* || **14** Ro-
mam *om.* **ERYW** || **16** Lucio *om.* **GλERYW** || **17** est profectus **M** | est *om.*
GEW || **18** enim *om.* **Aπ** || **19** cum] in **GλERY** | primo **ERTW** || **22** respon-
sum mithridati est **φπ** mithridati responsum est **λ** responsum **χ** || **25** ex ea *in-
clusit Rühl* || **26** inde et **π** || **27** misit litteras **VLO** || **29** Achaiae *del. Duncker*[1]
645 | aristone *codd. et Paeanius* Aristione *Tzschucke* || **30** tradita] data *s. l.* **G**[2]

laum apud Piraeum, non longe ab Athenis, obsedit, ipsas Athenas
2 cepit. postea commisso proelio contra Archelaum ita eum vicit, ut
ex CXX milibus vix decem Archelao superessent, ex Sullae exercitu
XIII tantum homines interficerentur. hac pugna Mithridates cognita
septuaginta milia lectissima ex Asia Archelao misit, contra quem ite- 5
rum Sulla commisit. primo proelio quindecim milia hostium interfecta
sunt et filius Archelai Diogenes: secundo omnes Mithridatis copiae ex-
tinctae sunt, Archelaus ipse triduo nudus in paludibus latuit. hac re
audita Mithridates iussit cum Sulla de pace agi.

7 Interim eo tempore Sulla etiam Dardanos, Scordiscos, Dalmatas et 10
2 Maedos partim vicit, alios in fidem accepit. sed, cum legati a rege
Mithridate, qui pacem petebant, venissent, non aliter se daturum Sulla
esse respondit, nisi rex relictis his, quae occupaverat, ad regnum suum
redisset. postea tamen ad colloquium ambo venerunt. pax inter eos
ordinata est, ut Sulla ad bellum civile festinans a tergo periculum non 15
3 haberet. nam dum Sulla in Achaia atque Asia Mithridatem vincit,
Marius, qui fugatus erat, et Cornelius Cinna, unus ex consulibus, bellum
in Italia reparaverunt et ingressi urbem Romam nobilissimos e senatu
et consulares viros interfecerunt, multos proscripserunt, ipsius Sullae
4 domo eversa filios et uxorem ad fugam conpulerunt. universus reli- 20
quus senatus ex urbe fugiens ad Sullam in Graeciam venit orans, ut
patriae subveniret. ille in Italiam traiecit, bellum civile gesturus ad-
versus Norbanum et Scipionem consules. et primo proelio contra Nor-
banum dimicavit non longe a Capua. tum sex milia eius cecidit, sex
[milia] cepit, CXXIV suos amisit. inde etiam ad Scipionem se conver- 25
tit et ante proelium totum eius exercitum sine sanguine in deditionem
accepit.

8 Sed, cum Romae mutati consules essent, Marius, Marii filius, ac
Papirius Carbo consulatum accepissent, Sulla contra Marium iuniorem
dimicavit et XV milibus eius occisis CCCC de suis perdidit. mox etiam 30
urbem ingressus est. Marium, Marii filium, Praeneste persecutus ob-
sedit et ad mortem conpulit. rursus pugnam gravissimam habuit con-
tra Lamponium et Carinatem, duces partis Marianae, ad portam Colli-

4 homines *om.* **VLO** | interficerentur] interfecti sunt **χ** || **5.6** sylla iterum **π** || **10** et *ante* Dalmatas *exhib.* **χ** || **11** medos **A** moesos *vel* metos *rell. codd.* || **13** rex *om.* **Gλ** *cum Paeanio* || **17** erat] fuerat **π** || **19** viros *om.* **VLO** || **23** et² *om.* **φλ** || **24** tum **VLOERYW** tunc **Gλ**, *om.* **AT** || **25** milia *add.* **IVLOTW** | CXXIIII **φCI** CXXIII **χ** XXIIII **π** *cum Paeanio* (τέσσαρας καὶ εἴκοσι) || **28** essent] sunt **LO** sint **V** | Marius *om.* **φCM** || **30** XV] XX **VLO** | CCCC] quattuor milia **χπ** (τεσσαράκοντα *Paean.*) || **30.31** et urbem **Gλ** || **31** Marium *om.* **VLO**

nam. LXX milia hostium in eo proelio contra Sullam fuisse dicuntur. XII milia se Sullae dediderunt, ceteri in acie, in castris, in fuga insatiabili ira victorum consumpti sunt. Cn. quoque Carbo, consul alter, 2 ab Arimino ad Siciliam fugit et ibi per Cn. Pompeium interfectus est, 5 quem adulescentem Sulla atque annos unum et viginti natum, cognita eius industria †traditis† exercitibus praefecerat, ut secundus a Sulla haberetur.

Occiso ergo Carbone Siciliam Pompeius recepit. transgressus inde 9 ad Africam, Domitium, Marianae partis ducem, et Hierdam regem 10 Mauritaniae, qui Domitio auxilium ferebat, occidit. post haec Sulla de Mithridate ingenti gloria triumphavit. Cn. etiam Pompeius, quod nulli Romanorum tributum erat, quartum et vicesimum annum agens de Africa triumphavit. hunc finem habuerunt duo bella funestissima, 2 Italicum, quod et sociale dictum est, et civile, quae ambo tracta sunt 15 per annos decem. consumpserunt autem ultra CL milia hominum, viros consulares XXIV, praetorios VII, aedilicios LX, senatores fere CC.

LIBER SEXTVS

M. Aemilio Lepido Q. Catulo consulibus, cum Sulla rem publicam 1 20 conposuisset, bella nova exarserunt, unum in Hispania, aliud in Pamphylia et Cilicia, tertium in Macedonia, quartum in Dalmatia. nam Sertorius, qui partium Marianarum fuerat, timens fortunam ce- 2 terorum, qui interempti erant, ad bellum commovit Hispanias. missi sunt contra eum duces Q. Caecilius Metellus, filius eius, qui Iugurtham 25 regem vicit, et L. Domitius praetor. a Sertorii duce Hirtuleio Domitius occisus est. Metellus vario successu contra Sertorium dimicavit. postea, cum inpar pugnae solus Metellus putaretur, Cn. Pompeius ad Hispanias missus est. ita duobus ducibus adversis Sertorius fortuna varia 3 saepe pugnavit. octavo demum anno per suos occisus est et finis ei

3 victorum] victoris π | Cnaeus] gaius **VOA**, *om.* **L** || 4 ad] in π || 6 traditis **LOA**, *lacunam exhib.* **V**, tantis π || 11 etiam *om.* **VLO** || 12 vicesimum quartum χ || 15 autem *om.* **LO** | hominum milia χ || 16 praetorios] praetores **A** | VII] sex *Orosius 5, 22, 4* | et aedilicios **GCI** || 20 alium **ERY** alterum **W** || 22 marianorum **LOA** || 24 Quintus] quintius **ERY** quae **LO**, *om.* **V** || 25 hirtulegio λ || 27 metellus *post* solus *exhib.* $\chi\,\pi$, *in margine* **Pa** || 29 demum] decimo χ**ERY** *cum Paeanio* postremo decimo **T** demum decimo **W** | ei] eidem **LOA**

bello datus per Cn. Pompeium adulescentem et Q. Metellum Pium atque omnes prope Hispaniae in dicionem populi Romani redactae.
2 Ad Macedoniam missus est Ap. Claudius post consulatum. levia proelia habuit contra varias gentes, quae Rhodopam provinciam incole-
2 bant, atque ibi morbo mortuus est. missus ei successor C. Scribonius 5
Curio post consulatum. is Dardanos vicit et usque ad Danubium penetravit triumphumque meruit et intra triennium bello finem dedit.
3 Ad Ciliciam et Pamphyliam missus est P. Servilius ex consule, vir strenuus. is Ciliciam subegit, Lyciae urbes clarissimas oppugnavit et cepit, in his Phaselidam, Olympum, Corycum Ciliciae. Isauros quoque 10
adgressus ad dicionem redegit atque intra triennium bello finem dedit. primus omnium Romanorum in Tauro iter fecit. revertens triumphum accepit et nomen Isaurici meruit.
4 Ad Illyricum missus est C. Cosconius pro consule. multam partem Dalmatiae subegit, Salonas cepit et conposito bello Romam post 15
biennium rediit.
5 Isdem temporibus consul M. Aemilius Lepidus, Catuli collega, bellum civile voluit commovere, intra unam tamen aestatem motus eius
2 oppressus est. ita uno tempore multi simul triumphi fuerunt, Metelli ex Hispania, Pompeii secundus ex Hispania, Curionis ex Macedonia, 20
Servilii ex Isauria.
6 Anno urbis conditae sexcentesimo septuagesimo sexto, L. Licinio Lucullo et M. Aurelio Cotta consulibus, mortuus est Nicomedes, rex Bithyniae, et per testamentum populum Romanum fecit heredem.
2 Mithridates pace rupta Bithyniam et Asiam rursus voluit invadere. 25
adversus eum ambo consules missi variam habuere fortunam. Cotta, apud Chalcedonem victus ab eo acie, etiam intra oppidum coactus est
3 et obsessus. sed cum se inde Mithridates Cyzicum transtulisset, ut Cyzico capta totam Asiam invaderet, Lucullus ei, alter consul, occur-

1 datur *φ* || **2** dicionem] deditionem **G²I** | populo romano *φ* || **4** Rhodopam] rodopen **A** europam **VLO** || **8** consule] consulare *φ* consulari **λSPa** || **9** is *post* strenuus *exhib.* **LOA** *π*, *lacunam exhib.* **V** || **10** phaselidam *codd.* Phaselidem *vel* Phaselida *edd.* | olynthum **LOA**, *lacunam exhib.* **V** | Ciliciae *inclusit Rühl* Corycum. Ciliciae *distinxit Wagener* || **11** ad *codd.* in *Schonhoven* | dicionem **G¹FIM LO** deditionem **G²CVA** *π* || **12** is *post* fecit *exhib.* *π* || **14** ad] atque in **ERTY** at in **Pc** | Caius] gnaeus *φ λ* | pro consule *χ π* *cum Paeanio* (proconsul **VLO RT**), *om.* *φ λ* | is *ante* multam *exhib.* *π* || **17. 18** civile bellum **G λ A** || **19** multi romae simul triumphaverunt **LOA** multi romae simul triumphi venerunt **V** || **22** septuagesimo] sexagesimo *χ* *cum Paeanio* || **24** et testamento *π* ex testamento **VA** ex testamentum **LO** | heredem fecit *π* heredem reliquit **Pe** *qui s. l. exhib.* vel fecit || **26** variam] non unam *π* || **27** calcedonem **A** *π* calcidonem **V** calchedoneum **LO** chalcedonam **F** calcedonam **GCM** macedoniam **I** || **29** capto *π*

rit. ac, dum Mithridates in obsidione Cyzici commoratur, ipse eum a
tergo obsedit fameque consumpsit et multis proeliis vicit, postremo
Byzantium, quae nunc Constantinopolis est, fugavit. navali quoque
proelio duces eius Lucullus oppressit. ita una hieme et aestate a Lu-
5 cullo ad centum fere milia regis extincta sunt.

Anno urbis Romae sexcentesimo septuagesimo octavo Macedoniam 7
provinciam M. Licinius Lucullus accepit, consobrinus Luculli, qui
contra Mithridatem bellum gerebat. et in Italia novum bellum subito 2
commotum est. septuaginta enim et quattuor gladiatores duce Spar-
10 taco, Crixo et Oenomao, effracto Capuae ludo, fugerunt et per Italiam
vagantes paene non levius bellum in ea, quam Hannibal moverat, pa-
raverunt. nam multis ducibus et duobus simul Romanorum consulibus
victis sexaginta fere milium armatorum exercitum congregaverunt
victique sunt in Apulia a M. Licinio Crasso pro consule et post multas
15 calamitates Italiae tertio anno bello huic est finis inpositus.

Sexcentesimo octogesimo primo anno urbis conditae, P. Cornelio 8
Lentulo et Cn. Aufidio Oreste consulibus, duo tantum gravia bella in
imperio Romano erant, Mithridaticum et Macedonicum. haec duo
Luculli agebant, L. Lucullus et M. Lucullus. L. ergo Lucullus post 2
20 pugnam Cyzicenam, qua vicerat Mithridatem, et navalem, qua duces
eius oppresserat, persecutus est eum et recepta Paphlagonia atque
Bithynia etiam regnum eius invasit, Sinopen et Amison, civitates
Ponti nobilissimas, cepit. secundo proelio apud Caberam civitatem, 3
quo ingentes copias ex omni regno adduxerat Mithridates, cum XXX
25 milia lectissima regis a quinque milibus Romanorum vastata essent,
Mithridates fugatus est, castra eius direpta. Armenia quoque minor,
quam tenuerat, eidem sublata est. susceptus tamen est Mithridates 4
post fugam a Tigrane, Armeniae rege, qui tum ingenti gloria impera-
bat, Persas saepe vicerat, Mesopotamiam occupaverat et Syriam et
30 Phoenices partem.

5 ad centum] ad *om.* χ | ex parte regis χ || **7** Luculli] eius π || **8** gerebat — novum *om.* G, G^2 *exhib. s. l.* pugnaverat | novum] unum χ || **9** et quattuor] et *om.* φλ | duce φλχTW ducibus **ERY** || **10** Crixo] x͠po **I** crispo χ | oenomatu φCI^1**MS** || **11** moverat paraverunt **CIPa** moverat paravere χ m. paraverat **G** moverunt π moverat **M** || **13** sexaginta] LXX **G** | milium] militum **G**CI^1 || **15** est *om.* **ERY** impositus est **T** est impositus **W** || **16** et primo χ | urbis conditae anno χ || **22** Amison] amissas **IS** amissos **CM** || **23** nobilissimas] bellicosissimas χ | gaveram φπ graveram λ**S** gabiram **LOA** gabyra **V** Cabira *Vinetus* Caberam *ego adstipulante I. Mariotti, Stud. Urb., 49, 1975, 407* || **24** quo ingentes] coniungentes φλ || **26** est] et **L**π | direpta] diruta **V** || **29** Mesopotamiam occupaverat *om.* φλ

9 Ergo Lucullus, repetens hostem fugatum, etiam regnum Tigranis, qui Armeniis imperabat, ingressus est. Tigranocertam, civitatem Arzanenae, nobilissimam regni Armeniaci, cepit, ipsum regem cum septem milibus quingentis clibanariis et centum milibus sagittariorum et armatorum venientem, decem et octo milia militum habens, ita vicit, ut magnam partem Armeniorum deleverit. inde Nisibin pro- 2 fectus eam quoque civitatem cum regis fratre cepit. sed hi, quos in Ponto Lucullus reliquerat cum exercitus parte, ut regiones victas et iam Romanorum tuerentur, neglegenter se et avare agentes, occasionem iterum Mithridati in Pontum inrumpendi dederunt atque ita bellum renovatum est. Lucullo paranti capta Nisibi contra Persas expeditionem successor est missus.

10 Alter autem Lucullus, qui Macedoniam administrabat, Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in Haemo monte superavit. oppidum Uscudamam, quod Bessi habitabant, eodem die, quo adgressus est, vicit, Cabylen cepit, usque ad Danubium penetravit. inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est. illic Apolloniam evertit, Callatim, Parthenopolim, Tomos, Histrum, Burziaonem cepit belloque confecto Romam rediit. ambo tamen triumphaverunt: Lucullus, qui contra Mithridatem pugnaverat, maiore gloria, cum tantorum regnorum victor redisset.

11 Confecto bello Macedonico, manente Mithridatico, quod recedente Lucullo rex collectis auxiliis reparaverat, bellum Creticum ortum 2 est. ad id missus Q. Caecilius Metellus ingentibus proeliis intra triennium omnem provinciam cepit appellatusque est Creticus atque ex 3 insula triumphavit. quo tempore Libya quoque Romano imperio per testamentum Appionis, qui rex eius fuerat, accessit, in qua inclutae urbes erant Berenice, Ptolomais, Cyrene.

1 repetens] repentes **G**[1] repente **G**[2] repetit λ || 2 qui Armeniis imperabat *del. Duncker*[1] *648* | arzianenae *codd.* (arzianem **CI**) Arzanenae *Tzschucke* || 3. 4 septem quingentis milibus **LOA** quattuor quingentis milibus **V** || 4 clibanariis] fundibulariis **V** | centum *om.* **VLO** || 5 decem et octo] XVII χ || 8 reliquerat] ceperat **F**λ, *om.* **G** | regiones] legiones $\varphi\lambda$**S** || 9 neglegenter **VRYW** neglegent̃ **CM** neglegentes **ILOAE** negenter **G** || 11 capta nisibi **CMA**π capta nisibin **V** captam sibi **ILOVt** nisibe **G** || 13. 14 romanorum primus χ || 15 uscudamam **CMERY** uscuadamam **F** uscuadamum **G** usque adamam χ || 16 ad *om.* φ**CI** || 17 supra] super χ || 18 callatin **VLO** calathim $\varphi\lambda$ galatiam *vel* galathiam π | histrum π istrum **LO** histrium $\varphi\lambda$, *lacunam exhib.* **V** || 19 triumphaverunt, tamen *Mommsen* || 20 Lucullus qui] Luculli is qui *Eussner*[1] *34* || 22 quod] quo **VLO** || 23 collectis multis auxiliis χ || 24 Quintus *om.* **ERY** || 27 appionis *codd. et Paeanius* Apionis *Droysen* || 28 ptolomais **I** phtolomais **C**, *variant rell. codd.*

Dum haec geruntur, piratae omnia maria infestabant ita, ut Roma- 12
nis toto orbe victoribus sola navigatio tuta non esset. quare id bellum
Cn. Pompeio decretum est. quod intra paucos menses ingenti et felici-
tate et celeritate confecit. mox ei delatum etiam bellum contra regem 2
5 Mithridatem et Tigranem. quo suscepto Mithridatem in Armenia mi-
nore nocturno proelio vicit, castra diripuit, quadraginta milia eius
occidit, viginti tantum de exercitu suo perdidit et duos centuriones.
Mithridates cum uxore fugit et duobus comitibus. neque multo post, 3
cum in suos saeviret, Pharnacis, filii sui, apud milites seditione ad
10 mortem coactus venenum hausit. hunc finem habuit Mithridates.
periit autem apud Bosphorum, vir ingentis industriae consiliique. re-
gnavit annis sexaginta, vixit septuaginta duobus, contra Romanos
bellum habuit annis quadraginta.

Tigrani deinde Pompeius bellum intulit. ille se ei dedidit et in 13
15 castra Pompeii sexto decimo miliario ab Artaxata venit ac diadema
suum, cum procubuisset ad genua Pompeii, in manibus ipsius con-
locavit. quod ei Pompeius reposuit honorificeque eum habitum
regni tamen parte multavit et grandi pecunia. adempta est ei Sy-
ria, Phoenice, Sophanene; sex milia praeterea talentorum argenti,
20 quae populo Romano daret, quia bellum sine causa Romanis com-
movisset.

Pompeius mox etiam Albanis bellum intulit et eorum regem Oroden 14
ter vicit, postremo, per epistulas ac munera rogatus, veniam ei ac
pacem dedit. Hiberiae quoque regem Artacen vicit acie et in deditio-
25 nem accepit. Armeniam minorem Deiotaro, Galatiae regi, donavit,
quia socius belli Mithridatici fuerat. Attalo et Pylaemeni Paphlago-
niam reddidit. Aristarchum Colchis regem imposuit. mox Ituraeos et
Arabas vicit. et, cum venisset in Syriam, Seleuciam, vicinam Anti- 2
ochiae civitatem, libertate donavit, quod regem Tigranen non re-
30 cepisset. Antiochensibus obsides reddidit. aliquantum agrorum Daph-

1 geruntur] aguntur π | infestabant] infesti tenebant φλ || 4 ei *om.* φλ | regem **G**λχ**TW** reges **ERY**, *inclusit Rühl* || 6 quadraginta milia] *γ' μυριάδας Capito* || 6.7 milibus eius occisis **LOA** || 7 viginti] triginta χ | de] ex **V** || 8 neque] nec **VQ** | multo] multum **LOA** || 9 milites **G**λ**A**π militem **V** *adstipulante Scivoletto 162* militum **LO** | per seditionem **Q** || 11 autem *om.* **G**λ || 12 annos **VLO** || 14 dedidit λ**QERTY** dedit **G**χ**W** || 15 ab artaxata miliario χ**Q** || 16 ipsius] suis φ || 17 habitum *om.* **G** *qui in margine* recepit *exhib.* || 18 ei] et **VLO** ei et **A** || 19 sofene **ERY** sofine χ *Σωφανήνην Paean.* | sex milia] *πεντακισχίλια Capito* | *post* argenti *Rühl inseruit* indicta || 22.23 Oroden ter] orodentem χ prudenter *vel* prudentem π || 23 ac munera] et munera χ**DQ** || 24 artacon φ *Ἀρσάκην Capito* || 27 reddidit] dedit **LOA**

nensibus dedit, quo lucus ibi spatiosior fieret, delectatus loci amoeni-
tate et aquarum abundantia. inde ad Iudaeam transgressus est, Hiero-
solyma caput gentis tertio mense cepit, XII milibus Iudaeorum occi-
sis, ceteris in fidem acceptis. his gestis in Asiam se recepit et finem
antiquissimo bello dedit. 5

15 M. Tullio Cicerone oratore et C. Antonio consulibus, anno ab urbe
condita sexcentesimo octogesimo nono L. Sergius Catilina, nobilissimi
generis vir, sed ingenii pravissimi, ad delendam patriam coniuravit
cum quibusdam claris quidem, sed audacibus viris. a Cicerone urbe ex-
pulsus est. socii eius deprehensi in carcere strangulati sunt. ab Antonio 10
[altero consule] Catilina ipse victus proelio est et interfectus.

16 Sexcentesimo nonagesimo anno urbis conditae, D. Iunio Silano et
L. Murena consulibus, Metellus de Creta triumphavit, Pompeius de
bello piratico et Mithridatico. nulla umquam pompa triumphi similis
fuit. ducti sunt ante eius currum filii Mithridatis, filius Tigranis et 15
Aristobulus, rex Iudaeorum; praelata est ingens pecunia et auri atque
argenti infinitum pondus. hoc tempore nullum per orbem terrarum
grave bellum erat.

17 Anno urbis conditae sexcentesimo nonagesimo tertio C. Iulius Cae-
sar, qui postea imperavit, cum L. Bibulo consul est factus. decreta 20
2 est ei Gallia et Illyricum cum legionibus decem. is primos vicit Helve-
tios, qui nunc Sequani appellantur, deinde vincendo per bella gra-
3 vissima usque ad Oceanum Britannicum processit. domuit autem annis
novem fere omnem Galliam, quae inter Alpes, flumen Rhodanum,
Rhenum et Oceanum est et circuitu patet ad bis et tricies centena 25
milia passuum. Britannis mox bellum intulit, quibus ante eum ne no-

1 lucus ibi **λSPaVt** lucius sibi **G** locus ibi **χDQπ** *cum Paeanio*: *ὡς ἂν ἀφθο-νωτέρῳ χρῷντο τῷ χωρίῳ* | loci] luci *Paeanius* (ἄλσους), *sed cf. Ruf. Fest. 16*: rediens apud Antiochiam Daphnensem lucum delectatus loci amoenitate et aquarum abundantia, addito nemore, consecravit || 2 est *om.* **χD** || 3 cepit] expugnavit **π** || 6 Caio] gnaeo **φCIπ** || 6.7 ab urbe condita **λχQ** urbis conditae **φπ** || 7 octogesimo **CIVAπ** *cum Paeanio* nonagensimo **φ** septuagesimo **LO** || 8 sed] et **F** || 11 altero consule *inclusi* | est et interfectus **QERTY** est interfectus **Gχ** interfectus est **λW** || 12 ab urbe condita **LOA** | Iunio] *Ἰούλιος Paeanius* || 13.14 de bello] de *om.* **χ** || 14 huius triumphi *Eussner*[1] *34* || 15 Tigranis] triganis **VO** *quos Rühl secutus est*, trigranis **LA** || 16 aristobolus *codd.* *Ἀριστοβούλου Paeanius* | perlata **S** | et auri] et *om.* **GLOA** || 17 infinitum pondus **χ** pondus infinitum **λ** infinitum **GQπ** || 19 Caius] gnaeus **Gλ** || 21 decem] denis **π** | is *om.* **π** | primos **GλER** primus **VLODQTYW** primum **A** primo *Schonhoven* (*πρῶτον Paean.*) || 22 per bella] per *om.* **ERY** || 25 centena] sescenta **F** $\overline{DC}$ **λ** sescentena **G** centum **LOADQ**, *om.* **V**

men quidem Romanorum cognitum erat; eos quoque victos obsidibus
acceptis stipendiarios fecit. Galliae autem tributi nomine annuum
imperavit sestertium quadringenties Germanosque trans Rhenum ad-
gressus inmanissimis proeliis vicit. inter tot successus ter male pugna-
5 vit, apud Arvernos semel praesens et absens in Germania bis. nam
legati eius duo, Titurius et Aurunculeius, per insidias caesi sunt.

Circa eadem tempora anno urbis conditae sexcentesimo nonagesimo 18
septimo M. Licinius Crassus, collega Cn. Pompeii Magni in consulatu
secundo, contra Parthos missus est et, cum circa Carras contra omen
10 et auspicia dimicasset, a Surena Orodis regis duce victus ad postremum
interfectus est cum filio clarissimo et praestantissimo iuvene. reliquiae 2
exercitus per C. Cassium quaestorem servatae sunt, qui singulari animo
perditas res tanta virtute restituit, ut Persas rediens trans Euphraten
crebris proeliis vinceret.

15 Hinc iam bellum civile successit exsecrandum et lacrimabile, quo 19
praeter calamitates, quae in proeliis acciderunt, etiam populi Romani
fortuna mutata est. Caesar enim rediens ex Gallia victor coepit pos- 2
cere alterum consulatum atque ita ut sine dubietate aliqua ei deferre-
tur. contradictum est a Marcello consule, a Bibulo, a Pompeio, a Ca-
20 tone, iussusque dimissis exercitibus ad urbem redire. propter quam
iniuriam ab Arimino, ubi milites congregatos habebat, adversum pa-
triam cum exercitu venit. consules cum Pompeio senatusque omnis 3
atque universa nobilitas ex urbe fugit et in Graeciam transiit. apud
Epirum, Macedoniam, Achaiam Pompeio duce senatus contra Cae-
25 sarem bellum paravit.

Caesar vacuam urbem ingressus dictatorem se fecit. inde Hispanias 20
petiit. ibi Pompeii exercitus validissimos et fortissimos cum tribus du-
cibus, L. Afranio, M. Petreio, M. Varrone, superavit. inde regressus in 2
Graeciam transiit, adversum Pompeium dimicavit. primo proelio vic-
30 tus est et fugatus, evasit tamen, quia nocte interveniente Pompeius
sequi noluit dixitque Caesar nec Pompeium scire vincere et illo tantum
die se potuisse superari. deinde in Thessalia apud Palaeopharsalum 3

1 eos quoque **GCIVAQ** *π* et eos quoque **LO** eosque **D** || 3 sestertium *codd.* stipendium *Duncker*[1] *469* stipendium sestertium *proposuit Rühl* || 5 in Germania] a germania *π* || 6 arunculeius **SVLO** arunculenus **A** || 12 Caium] gnaeum *φ***CI** || 13 persas *codd.* *Πάρθους Paeanius* || 15 quo] quod **GD** || 22 *post* venit **D** *exhib.* cuius impetum non ferentes, *cf. Capit.: καταδείσαντες τὴν τοῦ Καίσαρος ὁρμήν* || 22–23 senatusque – transiit] senatuque omni atque universa nobilitate ex urbe fugientes in graeciam transierunt **D** || 23 transiit] transit *φ* || 28 regressus *χ***D** *π* reversus **G** *λ* | in *om.* *π* || 31 illa *π* || 32 paleopharsalum **S** paleofarsalum **I**[2] paleofarsacum *vel* palcofarsacum *rell. codd.*

productis utrimque ingentibus copiis dimicaverunt. Pompeia acies habuit XL milia peditum, equites in sinistro cornu sexcentos, in dextro quingentos, praeterea totius Orientis auxilia, totam nobilitatem, innumeros senatores, praetorios, consulares et qui magnorum iam bellorum victores fuissent. Caesar in acie sua habuit peditum non integra XXX milia, equites mille. 5

21 Numquam adhuc Romanae copiae in unum neque maiores neque melioribus ducibus convenerant, totum terrarum orbem facile sub- 2 acturae, si contra barbaros ducerentur. pugnatum tamen est ingenti contentione victusque ad postremum Pompeius et castra eius direpta 10 3 sunt. ipse fugatus Alexandriam petiit, ut a rege Aegypti, cui tutor a senatu datus fuerat propter iuvenilem eius aetatem, acciperet auxilia. qui fortunam magis quam amicitiam secutus occidit Pompeium, caput eius et anulum Caesari misit. quo conspecto Caesar etiam lacrimas fudisse dicitur, tanti viri intuens caput et generi quondam sui. 15

22 Mox Caesar Alexandriam venit. ipsi quoque Ptolomaeus parare voluit insidias, qua causa bellum regi inlatum est. victus in Nilo periit 2 inventumque est corpus eius cum lorica aurea. Caesar Alexandria potitus regnum Cleopatrae dedit, Ptolomaei sorori, cum qua consuetudinem stupri habuerat. rediens inde Caesar Pharnacen, Mithri- 20 datis Magni filium, qui Pompeio auxilio apud Thessaliam fuerat, rebellantem in Ponto et multas populi Romani provincias occupantem vicit acie, postea ad mortem coegit.

23 Inde Romam regressus tertio se consulem fecit cum M. Aemilio Lepido, qui et magister equitum dictatori ante annum fuerat. inde in 25 Africam profectus est, ubi infinita nobilitas cum Iuba, Mauretaniae 2 rege, bellum reparaverat. duces autem Romani erant P. Cornelius Scipio ex genere antiquissimo Scipionis Africani (hic etiam socer Pompeii fuerat), M. Petreius, Q. Varus, M. Porcius Cato, L. Cornelius Fau-

1 pompeia **DBERYWVt** pompeiana **Pe** pompei **G**λχ**T** || 2 sexcentos] mille χ | in dextro *om.* **VLO** || 5 bellorum] populorum **LOA** | non *om.* χ *cum Paeanio* || 9 tamen *codd.* tum *Hartel τότε Capito* || 11 petit **LOA** | *post* rege **D** *exhib.* aegyptio tolomeo qui sub tuitione eius a senatu, *cf. Paean. καταφεύγει δὲ αὐτὸς ἐπὶ τὸν Αἰγύπτου βασιλέα Πτολεμαῖον* || 13 qui *om.* χ || 14 etiam *om.* χ || 16 mox etiam φ | ipse **VLOVt** || 16. 17 parare voluit insidias] insidias paravit **B**π || 18 eius corpus **GD** || 21 in auxilio χ**QD**, in *delevi*, in auxilium λπ auxilium **G** || 23 vicit acie] provocati **V** pervicacie **LO** vicit in acie **A**; *an* pervicit acie *legendum?* || 25 et magister equitum dictatori **A** ei magister equitum dictatori **I²BERY** ei magister equitum et dictator φ**CI¹M** et magister equitum dictator **VLOTW** || 28 marci *ante* Pompeii *exhib.* π | Magni *post* Pompeii *inseruit Rühl* || 29 Varus] varrus **V** varro **LOA** *Βάρρων Paeanius*

stus, Sullae dictatoris filius. contra hos commisso proelio, post mul- 3
tas dimicationes victor fuit Caesar. Cato, Scipio, Petreius, Iuba ipsi se
occiderunt. Faustus, Sullae quondam dictatoris filius, Pompeii gener,
a Caesare interfectus est.
5 Post annum Caesar Romam regressus quarto se consulem fecit et 24
statim ad Hispanias est profectus, ubi Pompeii filii, Cn. Pompeius et
Sex. Pompeius, ingens bellum praeparaverant. multa proelia fuerunt,
ultimum apud Mundam civitatem, in quo adeo Caesar paene victus
est, ut fugientibus suis se voluerit occidere, ne post tantam rei mili-
10 taris gloriam in potestatem adulescentium, natus annos sex et quinqua-
ginta, veniret. denique reparatis suis vicit. ex Pompeii filiis maior
occisus est, minor fugit.
Inde Caesar, bellis civilibus toto orbe conpositis, Romam rediit. 25
agere insolentius coepit et contra consuetudinem Romanae libertatis.
15 cum ergo et honores ex sua voluntate praestaret, qui a populo antea
deferebantur, nec senatui ad se venienti adsurgeret aliaque regia et
paene tyrannica faceret, coniuratum est in eum a sexaginta vel am-
plius senatoribus equitibusque Romanis. praecipui fuerunt inter con-
iuratos duo Bruti, ex eo genere Bruti, qui primus Romae consul
20 fuerat et reges expulerat, et C. Cassius et Servilius Casca. ergo Caesar,
cum senatus die inter ceteros venisset ad curiam, tribus et viginti vul-
neribus confossus est.

LIBER SEPTIMVS

Anno urbis septingentesimo fere ac nono, interfecto Caesare, civilia 1
25 bella reparata sunt. percussoribus enim Caesaris senatus favebat. An-
tonius consul partium Caesaris civilibus bellis opprimere eos cona-
batur. ergo turbata re publica multa Antonius scelera committens a
senatu hostis iudicatus est. missi ad eum persequendum duo consules, 2

1 Sullae dictatoris filius *inclusit Hartel* | contra hos *om.* φ || 3 Sullae – filius *om. Paeanius, del. Duncker*[1] *650* || 5 regressus] quattuor triumphis ingressus **π**, *cf. Oros. 6, 16, 6*, quattuor triumphis ingressus regressus **Vt** || 6 est profectus] est *om.* **Gλ** || 7 praeparaverant **χπ** praeparaverunt **GQ** reparaverant **MPa** reparaverunt **C** pompei magni erant inter eos ergo **I** *in rasura* || 11 reparatis *codd.* revocatis *Hartel* (ἀνακαλεσάμενος *Capit.*) | ex] et **Gλ** | filiis] filius **GλD** filii **V** || 15 ante **Gλ** || 16 deferebantur] referebantur **BERYW** adferebantur **G** | et] ac *Rühl tamquam e codd.* || 18 equitibus **GPe** | praecipue **Dπ** || 20 Caius] gnaeus **GEVt** gener **CI**[1]**M** || 24 ac] et **λS** || 26 civili bello **Gλ** || 27 publica *om.* **VLO** || 28 est *om.* **χE**

Pansa et Hirtius, et Octavianus, adulescens annos X et VIII natus,
Caesaris nepos, quem ille testamento heredem reliquerat et nomen
suum ferre iusserat. hic est qui postea Augustus est dictus et rerum
potitus. quare profecti contra Antonium tres duces vicerunt eum.
evenit tamen ut victores consules ambo morerentur. quare tres exer- 5
citus uni Caesari Augusto paruerunt.

2 Fugatus Antonius amisso exercitu confugit ad Lepidum, qui Cae-
saris magister equitum fuerat et tum militum copias grandes habebat,
a quo susceptus est. mox Lepido operam dante Caesar pacem cum
Antonio fecit et, quasi vindicaturus patris sui mortem, a quo per 10
testamentum fuerat adoptatus, Romam cum exercitu profectus ex-
2 torsit, ut sibi vicesimo anno consulatus daretur. senatum proscripsit,
cum Antonio ac Lepido rem publicam armis tenere coepit. per hos
etiam Cicero orator occisus est multique alii nobiles.

3 Interea Brutus et Cassius, interfectores Caesaris, ingens bellum 15
moverunt. erant enim per Macedoniam et Orientem multi exercitus,
quos occupaverant. profecti sunt igitur contra eos Caesar Octavianus
Augustus et M. Antonius; remanserat enim ad defendendam Italiam
2 Lepidus. apud Philippos Macedoniae urbem contra eos pugnaverunt.
primo proelio victi sunt Antonius et Caesar, periit tamen dux nobili- 20
tatis Cassius, secundo Brutum et infinitam nobilitatem, quae cum illis
3 bellum gesserat, victam interfecerunt. ac sic inter eos divisa est res
publica, ut Augustus Hispanias, Gallias et Italiam teneret, Antonius
4 Asiam, Pontum, Orientem. sed in Italia L. Antonius consul bellum
civile commovit, frater eius, qui cum Caesare contra Brutum et Cas- 25
sium dimicaverat. is apud Perusium Tusciae civitatem victus et cap-
tus est neque occisus.

4 Interim a Sex. Pompeio, Cn. Pompeii Magni filio, ingens bellum in
Sicilia commotum est, his, qui superfuerant ex partibus Bruti Cassiique,
ad eum confluentibus. bellatum per Caesarem Augustum Octavianum 30
et M. Antonium adversus Sex. Pompeium est. pax postremo convenit.

1 octavianus **λχDπ** *cum Paeanio* octavius **G** || 2 testamento] per testamentum **χ** (per *om.* **V**) || 4 quare *codd., inclusit Hartel qui* hi igitur *proposuit in apparatu,* qui *Rühl* | *post* eum **π** *exhib.* apud Mutinam || 7 caesaris *codd.* Caesari *Schonhoven* || 8 copias militum **χD** || 9. 10 cum antonio pacem fecit **χ** || 10 patris] patrui **V** || 11 profectus est **Gχ** || 13 et rem **VLODQ** || 17 occupaverant **χDQπ** occupaverunt **φλPa** | sunt *om.* **Gλ** || 18 Marcus] magnificus **χ** || 21 quae] quod **E** || 22 gesserat] gesserunt **φ** | victam interfecerunt *om.* **φλ** | est *om.* **G** || 23 et *om.* **Gλ** || 24 in] intra **λ** || 26 perusium **SχDπ** perusiam **Gλ** || 28 Magni *om.* **ERYPe** || 30 confluentibus] confugientibus **V** || 31 pax *om.* **φ**

Eo tempore M. Agrippa in Aquitania rem prospere gessit et L. Ventidius Bassus inrumpentes in Syriam Persas tribus proeliis vicit. Pacorum, regis Orodis filium, interfecit eo ipso die, quo olim Orodes Persarum rex per ducem Surenam Crassum occiderat. hic primus de 5 Parthis iustissimum triumphum Romae egit. 5

Interim Pompeius pacem rupit et, navali proelio victus, fugiens ad 6 Asiam interfectus est. Antonius, qui Asiam et Orientem tenebat, repudiata sorore Caesaris Augusti Octaviani, Cleopatram reginam Aegypti duxit uxorem. contra Persas etiam ipse pugnavit. primis eos proeliis 2 10 vicit, regrediens tamen fame et pestilentia laboravit et, cum instarent Parthi fugienti, ipse pro victo recessit.

Hic quoque ingens bellum civile commovit, cogente uxore Cleopatra 7 regina Aegypti, dum cupiditate muliebri optat etiam in urbe regnare. victus est ab Augusto navali pugna clara et inlustri apud Actium, qui 15 locus in Epiro est, ex qua fugit in Aegyptum et desperatis rebus, cum omnes ad Augustum transirent, ipse se interemit. Cleopatra sibi aspidem admisit et veneno eius extincta est. Aegyptus per Octavianum Augustum imperio Romano adiecta est praepositusque ei C. Cornelius Gallus. hunc primum Aegyptus Romanum iudicem habuit.

20 Ita bellis toto orbe confectis Octavianus Augustus Romam rediit, 8 duodecimo anno quam consul fuerat. ex eo rem publicam per quadraginta et quattuor annos solus obtinuit. ante enim duodecim annis cum 2 Antonio et Lepido tenuerat. ita ab initio principatus eius usque ad 3 finem quinquaginta et sex anni fuerunt. obiit autem septuagesimo 4 25 sexto anno morte communi in oppido Campaniae Atella. Romae in campo Martio sepultus, vir qui non inmerito ex maxima parte deo similis est putatus. neque enim facile ullus eo aut in bellis felicior fuit aut in pace moderatior. quadraginta [et] quattuor annis, quibus solus gessit imperium, civilissime vixit, in cunctos liberalissimus, in amicos 30 fidissimus, quos tantis evexit honoribus, ut paene aequaret fastigio suo.

2 Pacorum] parthorum **LOAQT** pastorum **VDERY** || **5** parthis *codd.* *Περσῶν Paean., cf. Ruf. Fest. 18:* Persis || **7** orientem et assiam **φ** || **10** et[1]] ac **VD** || **11** ipse pro victo recessit **Dπ** (*ὡσανεὶ ἡττημένῳ Paean.*) ipsi pro vico recessit **LO** ipse pro vita recessit **V** ipsi pro victoria cessit **A** ipsis pro victoria cessit **φλ** || **13** regina Aegypti *del. Duncker*[1] *648, inclusit Rühl* || **15** qua] quo **φλV** | cum] quod **V** *om.* **LOA** || **16** transierunt **LOA** transierint **V** || **18** praepositusque] propositusque **D** praepositus **GV** | Caius] gnaeus **φλVLERT** || **22** eam *post* enim *proposuit Hartel* || **25** atella **D** *variant rell. codd.* || **26** sepultus **Gλχ D** sepultus est **FQπ** (*Pauli codd. fusius narrant*) | maxima] maiore **VDQ** maiori **LOA** || **28** et **Gλ**, *inclusi ego* || **29** cunctis **χ** || **30** fidissimus **GCMχ** fidelissimus **IDQπ**

9 Nullo tempore ante eum magis Romana res floruit. nam exceptis civilibus bellis, in quibus invictus fuit, Romano adiecit imperio Aegyptum, Cantabriam, Dalmatiam saepe ante victam, sed penitus tunc subactam, Pannoniam, Aquitaniam, Illyricum, Raetiam, Vindelicos et Salassos in Alpibus, omnes Ponti maritimas civitates, in his nobilissi- 5 mas Bosphorum et Panticapaeum. vicit autem proeliis Dacos. Germanorum ingentes copias cecidit, ipsos quoque trans Albim fluvium summovit, qui in Barbarico longe ultra Rhenum est. hoc tamen bellum per Drusum, privignum suum, administravit, sicut per Tiberium, privignum alterum, Pannonicum, quo bello XL captivorum milia ex Ger- 10 mania transtulit et supra ripam Rheni in Gallia conlocavit. Armeniam a Parthis recepit. obsides, quod nulli antea, Persae ei dederunt. reddiderunt etiam signa Romana, quae Crasso victo ademerant.

10 Scythae et Indi, quibus antea Romanorum nomen incognitum fue- 2 rat, munera et legatos ad eum miserunt. Galatia quoque sub hoc 15 provincia facta est, cum antea regnum fuisset, primusque eam M. Lol- 3 lius pro praetore administravit. tanto autem amore etiam apud barbaros fuit, ut reges populi Romani amici in honorem eius conderent civitates, quas Caesareas nominarent, sicut in Mauritania a rege Iuba 4 et in Palaestina, quae nunc urbs est clarissima. multi autem reges ex 20 regnis suis venerunt, ut ei obsequerentur, et habitu Romano, togati 5 scilicet, ad vehiculum vel equum ipsius cucurrerunt. moriens Divus appellatus. rem publicam beatissimam Tiberio successori reliquit, qui privignus ei, mox gener, postremo adoptione filius fuerat.

11 Tiberius ingenti socordia imperium gessit, gravi crudelitate, scelesta 25 avaritia, turpi libidine. nam nusquam ipse pugnavit, bella per legatos 2 gessit suos. quosdam reges ad se per blanditias evocatos numquam remisit, in quibus Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in provinciae formam redegit et maximam civitatem appellari nomine suo

1 ante eum *del. Hartel*, ante caesarem **π** | romana res *codd.* res Romana *Rühl tamquam e codd.* || **3** tunc **VLπ** tum **GλOAQ** || **5** Salassos *Schonhoven* calasos *vel* calassos **Gλχ** talassos **π** || **6** Panticapaeum] antecapeum *vel* anticapeum **Gλ** ponti cappadocem **π** | multis *ante* proeliis *inseruit Eussner*[1] *34* || **7** albim **CPa** *variant rell. codd.* || **10** *lacunam post* Pannonicum *indicav. nonnulli edd. Suetonio Tib. 9, 3 nixi* | XL **Q** *et Paeanius* (τεσσαράκοντα χιλιάδες), *cf. Suet. Tib. 9, 3 et Oros. 6, 21, 24*, quadringenta **GλΛπ** LXXV LXCC **L** CCLX **O** || **19** sicuti **λ** || **19–20** sicut – clarissima *om. Paean., incluserunt Hartel et Rühl*, a rege Iuba *tantum delendum censet Droysen* || **23** appellatur **G** || **24** adoptatione **π** || **25** *ante* Tiberius **φ** *exhib.* gaius, Sunt **I**[1] sed **I**[2] (ἀλλὰ *Paean.*), *alia exhib. Pauli codd.* | et scelesta **ψ** || **27** suos gessit **ψ** | per blanditias ad se **G** | blanditiam **λPa** | advocatos **Q** || **29** suo nomine **ψ**

iussit, quae nunc Caesarea dicitur, cum Mazaca antea vocaretur. hic 3
tertio et vicesimo imperii anno, aetatis septuagesimo octavo, ingenti
omnium gaudio mortuus est in Campania.
Successit ei C. Caesar, cognomento Caligula, Drusi, privigni Augusti, 12
5 et ipsius Tiberii nepos, sceleratissimus ac funestissimus et qui etiam
Tiberii dedecora purgaverit. bellum contra Germanos suscepit et in- 2
gressus Suebiam nihil strenue fecit. stupra sororibus intulit, ex una 3
etiam natam filiam cognovit. cum adversum cunctos ingenti avaritia, 4
libidine, crudelitate saeviret, interfectus in Palatio est anno aetatis
10 vicesimo nono, imperii tertio, mense decimo dieque octavo.
Post hunc Claudius fuit, patruus Caligulae, Drusi, qui apud Mo- 13
gontiacum monumentum habet, filius, cuius et Caligula nepos erat.
hic medie imperavit, multa gerens tranquille atque moderate, quae-
dam crudeliter et insulse. Britanniae intulit bellum, quam nullus Ro- 2
15 manorum post C. Caesarem attigerat, eaque devicta per Cn. Sentium
et A. Plautium, inlustres ac nobiles viros, triumphum celebrem egit.
quasdam insulas etiam ultra Britannias in Oceano positas imperio 3
Romano addidit, quae appellantur Orchades, filio autem suo Britan-
nici nomen inposuit. tam civilis autem circa quosdam amicos extitit, 4
20 ut etiam Plautium nobilem virum, qui expeditione Britannica multa
egregie fecerat, triumphantem ipse prosequeretur et conscendenti
Capitolium laevus incederet. is vixit annos IV et LX, imperavit XIV. 5
post mortem consecratus est Divusque appellatus.
Successit huic Nero, Caligulae avunculo suo simillimus, qui Roma- 14
25 num imperium et deformavit et diminuit, inusitatae luxuriae sump-
tuumque, ut qui exemplo C. Caligulae in calidis et frigidis lavaret un-
guentis, retibus aureis piscaretur, quae blattinis funibus extrahebat.
infinitam senatus partem interfecit, bonis omnibus hostis fuit. ad 2
postremum se tanto dedecore prostituit, ut et saltaret et cantaret in

1 nunc *om.* φ | vocaretur] diceretur π || 5 ac funestissimus *om.* **ERY** || 8 natam *om. Rühl* | cognovit *codd.* agnovit *Merula quem Rühl secutus est, sed cf. Paean.: καὶ τῆς ἑαυτοῦ ἐκγόνης αὖθις ἐγένετο φθορεύς* || 9 aetatis suae π || 10 dieque ψ**Q** π die **G** λ || 12 cuius – erat *del. Duncker*[1] *648 inclusit Rühl* | *post* erat ψ *exhib.* filius || 14 insulse] insule ψ**QTW** | britanniae intulit bellum **ȦQTW** brittanis intulit bellum λ**LOERYPe** bellum brittanis intulit φ | quam] quos λ**E**[2]**R** quo **E**[1]**Y** || 15 Caium] iulium ψ**Vt** || 16 ac] et π || 17 Britannias] brittaniam ψ**Q** || 21 egregie **LORYW** egregia **G** λ **A** | egregie fecerat] egerat **E** || 22 is *om.* **ERYW**, *alia exhib.* **T** | annis ψ | IV et LX] LXIIII ψ || 25 deformavit et diminuit ψ, *cf. Paean.: κατῄσχυνε καὶ . . . ἐμείωσε* deformavit et minuit π, et diminuit *om.* **G** λ || 26 in *del. Schonhoven, inclusit Rühl, cf. Oros. 7, 7, 3* || 27 aureis] variis ψ || 28 omnibus] hominibus ψ || 29 prostituit] prostravit **CMSPa** | et[1] *om.* **GCI**

scaena citharoedico habitu vel tragico. parricidia multa commisit, fratre, uxore, matre interfectis. urbem Romam incendit, ut spectaculi
4 eius imaginem cerneret, quali olim Troia capta arserat. in re militari nihil omnino ausus Britanniam paene amisit. nam duo sub eo nobilissima oppida capta illic atque eversa sunt. Armeniam Parthi sustu- 5
5 lerunt legionesque Romanas sub iugum miserunt. duae tamen sub eo provinciae factae sunt, Pontus Polemoniacus, concedente rege Polemone, et Alpes Cottiae, Cottio rege defuncto.

15 Per haec Romano orbi execrabilis ab omnibus simul destitutus est et a senatu hostis iudicatus; cum quaereretur ad poenam, quae poena 10 erat talis ut nudus per publicum ductus, furca capiti eius inserta, virgis usque ad mortem caederetur atque ita praecipitaretur a saxo, e Palatio fugit et in suburbano liberti sui, quod est inter Salariam et
2 Nomentanam viam ad quartum urbis miliarium, se interfecit. aedificavit Romae thermas, quae ante Neronianae dictae nunc Alexandria- 15
3 nae appellantur. obiit tricesimo et altero aetatis anno, imperii quarto decimo, atque in eo omnis Augusti familia consumpta est.

16 Huic Ser. Galba successit, antiquissimae nobilitatis senator, cum septuagesimum et tertium annum ageret aetatis, ab Hispanis et Gallis
2 imperator electus, mox ab universo exercitu libenter acceptus. nam 20 privata eius vita insignis fuerat militaribus et civilibus rebus. saepe consul, saepe pro consule, frequenter dux in gravissimis bellis. huius breve imperium fuit et quod bona haberet exordia, nisi ad severitatem
3 propensior videretur. insidiis tamen Othonis occisus est imperii mense septimo. iugulatus in foro Romae sepultusque in hortis suis, qui sunt 25 Aurelia via non longe ab urbe Roma.

17 Otho occiso Galba invasit imperium, materno genere nobilior quam
2 paterno, neutro tamen obscuro. in privata vita mollis et Neroni fami-
3 liaris, in imperio documentum sui non potuit ostendere. nam cum isdem temporibus quibus Otho Galbam occiderat etiam Vitellius factus 30 esset a Germanicianis exercitibus imperator, bello contra eum suscep-

1 vel] et ψ || 2 sorore *post* uxore *inseruit Duncker*[2] *20 Paeanio nixus* || 5 illic capta ψ**Q** || 9 simulque ψ || 11 capite **LOE** || 12 a] e **FCMPa** ex **I** || 13 se *ante* liberti *exhib.* **G**λπ | est *om.* φλ || 14 se interfecit **G**λ interfecit π interfectus est ψ, *cf. Oros. 7, 7, 13* | is *ante* aedificavit *exhib.* ψ || 15 dictae *om.* ψ || 16 tricesimo et altero] XXXI π *cum Paeanio* || 18 Servius] servilius ψ**S** servilis **G** || 19 ageret] gereret ψ (generet **L**) || 20 nam] iam φ || 21 probata **G** | vita *om.* φ, *s. l. exhib.* **G**[2] virtute || 21. 22 saepe consul *om.* **G** || 22 pro consule] pro consul φ**IM** | in *om.* π || 23 fuit *om.* π || 27 lucius otho φ**Q**π || 28 et Neroni familiaris *om.* **G**λ | neroni ψ**QT** neronis **ERYW**

to, cum apud Betriacum in Italia levi proelio victus esset, ingentes tamen copias ad bellum haberet, sponte semet occidit. petentibus militibus, ne tam cito de belli desperaret eventu, cum tanti se non esse dixisset, ut propter eum bellum civile moveretur, voluntaria morte 5 obiit tricesimo et octavo aetatis anno, nonagesimo et quinto imperii die.

Dein Vitellius imperio potitus est, familia honorata magis quam nobili. 18 nam pater eius non admodum clare natus tres tamen ordinarios gesserat consulatus. hic cum multo dedecore imperavit et gravi saevi- 2 10 tia notabilis, praecipue ingluvie et voracitate, quippe cum de die saepe quarto vel quinto feratur epulatus. notissima certe cena memoriae 3 mandata est, quam ei Vitellius frater exhibuit, in qua super ceteros sumptus duo milia piscium, septem milia avium adposita traduntur. hic cum Neroni similis esse vellet atque id adeo prae se ferret, ut etiam 4 15 exequias Neronis, quae humiliter sepultae fuerant, honoraret, a Vespasiani ducibus occisus est, interfecto prius in urbe Sabino Vespasiani imperatoris fratre, quem cum Capitolio incendit. interfectus autem est 5 magno dedecore: tractus per urbem Romam publice, nudus, erecto coma capite et subiecto ad mentum gladio, stercore in vultum et pec- 20 tus ab omnibus obviis adpetitus, postremo iugulatus et in Tiberim deiectus, etiam communi caruit sepultura. periit autem aetatis anno 6 septimo et quinquagesimo, imperii mense octavo et die uno.

Vespasianus huic successit factus apud Palaestinam imperator, prin- 19 ceps obscure quidem natus, sed optimis conparandus, privata vita 25 inlustris, ut qui a Claudio in Germaniam et deinde in Britanniam missus tricies et bis cum hoste conflixerit, duas validissimas gentes, viginti oppida, insulam Vectam, Britanniae proximam, imperio Romano adiecerit. Romae se in imperio moderatissime gessit. pecuniae tantum 2 avidior fuit, ita ut eam nulli iniuste auferret. quam cum omni diligen-

1 betriacum π *variant rell. codd.* | ingentes] cum plures ψ *cum Paeanio* (πλείονος) || 2 semet ipsum ψ | et petentibus **G** λ || 4 moveretur] oriretur **B** π || 5 nonagesimo et quinto] XXV ψ || 7 imperio potitus λ **AB** π imperii potitus **LO** in imperio positus **G** | est] et **G** ex λ || 13 duo] viginti *Paean.* | avium milia ψ, milia *om.* **CPa** || 14 id adeo prae se ferre **BRY** id adeo se praeferret **QE Pa** *in margine* id adeo per se ferret **LOTPe** adeo se preferret **A** ideo se praeferret **GCIPa** se praeferret **M** || 16 in urbe *inclusit Rühl, ante* prius *exhib.* π, *deest apud Paeanium* || 18 magno dedecore λ**BERT** magno *om.* **G** et cum magno dedecore ψ | erecto] erecta λ**S** ψ**B** π (erectam **I**[1]) erepta **Pe** || 19 capitis λ**S** | in vultum] involutum **LO** involuto **B** π || 22 uno *codd.* (*Paean.*: μιᾶς προσδεούσης ἡμέρας) || 23 apud Palaestinam] palaestinae **G** λ || 26 cum hoste] hosti φ || 28 moderatissimo ψ || 29 tamen *inseruit Dietsch post* ita (οὐ μὴν ὥστε *Capit.*) | nullis **ERY**

tiae provisione colligeret, tamen studiosissime largiebatur, praecipue indigentibus. nec facile ante eum cuiusquam principis vel maior est liberalitas comperta vel iustior. placidissimae lenitatis, ut qui maiesta- 3 tis quoque contra se reos non facile punierit ultra exilii poenam. sub hoc Iudaea Romano accessit imperio et Hierosolyma, quae fuit urbs 5 4 nobilissima Palaestinae. Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, quae liberae ante id tempus fuerant, item Thraciam, Ciliciam, Commagenen, quae sub regibus amicis egerant, in provinciarum formam redegit.

20 Offensarum et inimicitiarum inmemor fuit, convicia a causidicis et 10 philosophis in se dicta leviter tulit, diligens tamen coercitor disciplinae 2 militaris. hic cum filio Tito de Hierosolymis triumphavit. per haec cum senatui, populo, postremo cunctis amabilis ac iucundus esset, profluvio ventris extinctus est in villa propria circa Sabinos, annum agens aetatis sexagesimum nonum, imperii nonum et diem septimum, atque inter 15 3 Divos relatus est. genituram filiorum ita cognitam habuit, ut, cum multae contra eum coniurationes fierent, quas patefactas ingenti dissimulatione contempsit, in senatu dixerit aut filios sibi successuros aut neminem.

21 Huic Titus filius successit, qui et ipse Vespasianus est dictus, vir 20 omnium virtutum genere mirabilis adeo, ut amor et deliciae humani generis diceretur, facundissimus, bellicosissimus, moderatissimus. cau- 2 sas Latine egit, poemata et tragoedias Graece conposuit. in oppugnatione Hierosolymorum sub patre militans duodecim propugnatores duodecim sagittarum confixit ictibus. Romae tantae civilitatis in im- 25 perio fuit, ut nullum omnino puniret, convictos adversum se coniura- 3 tionis dimiserit et in eadem familiaritate quam antea habuerit. facilitatis et liberalitatis tantae fuit, ut, cum nulli quicquam negaret et ab amicis reprehenderetur, responderit nullum tristem debere ab imperatore discedere, praeterea, cum quadam die in cena recordatus fuisset 30 nihil se illo die cuiquam praestitisse, dixerit: „Amici, hodie diem per-

4 punierit **G** λ **B** π puniret ψ || 7 id] hoc ψ || 10 et *om.* **G** ψ || 11 leviter *codd.* leniter *Verheyk quem Rühl secutus est* || 13 et populo **G** λ **A** || 14 agens aetatis **LB** π aetatis agens **AO** aetatis *om.* **G** λ (habens **I**) || 18 successuros] successores **CI**^{1}**M** || 22 moderatissimus *om.* φ λ || 24 hierosolymorum **B** π hierosolymarum *rell. codd.* || 25 ictibus confixit **B** π || 26 puniret *codd.* punierit *Hartel* | se ψ**B** **ERTYW**^{1} sese **GCIPaW**^{2} || 27 *ante* dimiserit **F** *exhib.* et, *cf. Paean.: ἀφεῖναί τε καὶ καταριθμῆσαι* | dimiserit] redemissent **G** dimisit **B** π | et *codd.* vel *Hartel* | quam **GB** π qua λ ψ | habuerit] habuerat receperit ψ || 28 et liberalitatis *om.* φ λ || 29 responderet **LO** respondit **A** || 31 nihil] nulli **B** π | cuiquam] quicquam φ**B** π

didi". hic Romae amphitheatrum aedificavit et quinque milia ferarum 4
in dedicatione eius occidit.

Per haec inusitato favore dilectus morbo periit in ea, qua pater, villa 22
post biennium et menses octo, dies viginti, quam imperator erat
5 factus, aetatis anno altero et quadragesimo. tantus luctus eo mortuo 2
publicus fuit, ut omnes tamquam in propria doluerint orbitate. senatus,
obitu ipsius circa vesperam nuntiato, nocte inrupit in curiam et tantas
ei mortuo laudes gratiasque congessit, quantas nec vivo umquam
egerat nec praesenti. inter Divos relatus est.

10 Domitianus mox accepit imperium, frater ipsius iunior, Neroni aut 23
Caligulae aut Tiberio similior quam patri vel fratri suo. primis tamen
annis moderatus in imperio fuit, mox ad ingentia vitia progressus
libidinis, iracundiae, crudelitatis, avaritiae, tantum in se odii conci-
tavit, ut merita et patris et fratris aboleret. interfecit nobilissimos e 2
15 senatu. dominum se et deum primus appellari iussit. nullam sibi nisi
auream et argenteam statuam in Capitolio passus est poni. consobrinos 3
suos interfecit. superbia quoque in eo execrabilis fuit. expeditiones 4
quattuor habuit, unam adversum Sarmatas, alteram adversum Cattos,
duas adversum Dacos. de Dacis Cattisque duplicem triumphum egit,
20 de Sarmatis solam lauream usurpavit. multas tamen calamitates isdem
bellis passus est; nam in Sarmatia legio eius cum duce interfecta est et
a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus praefectus
praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt. Romae quoque multa 5
opera fecit, in his Capitolium et Forum Transitorium, Divorum porti-
25 cus, Isium ac Serapium et Stadium. verum, cum ob scelera universis 6
exosus esse coepisset, interfectus est suorum coniuratione in Palatio
anno aetatis quadragesimo quinto, imperii quinto decimo. funus eius
ingenti dedecore per vespillones exportatum et ignobiliter est sepul-
tum.

4 et *del. Vinetus* || **5** altero et quadragesimo] XLII ψ XLI *Paeanius* || **11** vel] aut **B** π || **16** et] aut λ | poni passus est ψ**Q** || **18** Cattos] gothos *vel* gothios ψ || **19** Cattisque] gothis quidem **LO** gothisque **A** || **20** tamen] quidem ψ || **21** legio] legiones λ | interfecta est **AB** π interfectus est **LO** interfectae **G** λ || **22** oppius π appius *vel* ulpius *rell. codd.* || **25** isium **S** ψ **Q** π (*Ἴσιον Paean.*) iseum **G** λ | serapium **Q** (*Σεράπιον Paean.*) serapeum *rell. codd.* || **27** quadragesimo *Paeanius* tricesimo *codd.* || **28** cum *ante* ingenti *inseruit Rühl*

LIBER OCTAVVS

1 Anno octingentesimo et quinquagesimo ab urbe condita, Vetere et Valente consulibus, res publica ad prosperrimum statum rediit, bonis principibus ingenti felicitate commissa. Domitiano enim exitiabili tyranno Nerva successit, vir in privata vita moderatus et strenuus, 5 nobilitatis mediae. qui senex admodum, operam dante Petronio Secundo praefecto praetorio, item Parthenio interfectore Domitiani, im-
2 perator est factus; aequissimum se et civilissimum praebuit. rei publicae divina provisione consuluit Traianum adoptando. mortuus est Romae post annum et quattuor menses imperii sui ac dies octo, aetatis 10 septuagesimo et altero anno, atque inter Divos relatus est.

2 Successit ei Ulpius Crinitus Traianus natus Italicae in Hispania, familia antiqua magis quam clara. nam pater eius primum consul fuit. imperator autem apud Agrippinam in Galliis factus est. rem publicam ita administravit, ut omnibus principibus merito praeferatur, inusitatae 15
2 civilitatis et fortitudinis. Romani imperii, quod post Augustum defensum magis fuerat quam nobiliter ampliatum, fines longe lateque diffudit. urbes trans Rhenum in Germania reparavit. Daciam Decibalo victo subegit, provincia trans Danubium facta in his agris, quos nunc Taifali, Victohali et Tervingi habent. ea provincia decies centena 20 milia passuum in circuitu tenuit.

3 Armeniam quam occupaverant Parthi recepit, Parthomasiri occiso, qui eam tenebat. Albanis regem dedit. Hiberorum regem et Sauromatarum et Bosphoranorum et Arabum et Osdroenorum et Colchorum in fidem accepit. Carduenos, Marcomedos occupavit et Anthemusium, 25 magnam Persidis regionem, Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem;
2 Messenios vicit ac tenuit. usque ad Indiae fines et mare Rubrum accessit atque ibi tres provincias fecit, Armeniam, Assyriam, Mesopotamiam, cum his gentibus quae Madenam attingunt. Arabiam postea in provinciae formam redegit. in mari Rubro classem instituit, ut per eam 30 Indiae fines vastaret.

4 Gloriam tamen militarem civilitate et moderatione superavit. Romae et per provincias aequalem se omnibus exhibens, amicos salu-

5 vir] ut **BERTY** || 7 praetorio *om.* ψ || 8 et civilissimum *om.* ψ || 11 septuagesimo et altero] XXII **LO** LXXI *Paeanius* || 13 nam *om.* φ || 14 gallis **GER** || 15 *ante* inusitatae *Hartel inseruit* vir || 16 *post* fortitudinis *Schonhoven inseruit* fuit || 18 diffundit **LO** | reparavit] praeparavit φλ | decibalo φλπ (*Δεκίβαλλον Paean.*) decebalo **S**ψ || 20 taifali nunc π || 22 parthomasiri ψ *variant rell. codd.* || 25 anthemusium *codd.* Anthemusiam *edd., cf. Ruf. Fest. 20:* Anthemusium

tandi causa frequentans vel aegrotantes vel cum festos dies habuissent, convivia cum isdem indiscreta vicissim habens, saepe in vehiculis eorum sedens, nullum senatorum laedens, nihil iniustum ad augendum fiscum agens, liberalis in cunctos, publice privatimque ditans
5 omnes et honoribus augens, quos vel mediocri familiaritate cognovisset, ⟨per⟩ orbem terrarum aedificans multa, inmunitates civitatibus tribuens, nihil non tranquillum et placidum agens, adeo ut omni eius aetate unus senator damnatus sit atque is tamen per senatum, ignorante Traiano. ob haec per orbem terrarum deo proximus nihil
10 non venerationis meruit et vivus et mortuus.

Inter alia dicta hoc ipsius fertur egregium. amicis enim culpantibus, 5 quod nimium circa omnes communis esset, respondit talem se imperatorem esse privatis, quales esse sibi imperatores privatus optasset. post ingentem igitur gloriam belli domique quaesitam e Perside red- 2
15 iens apud Seleuciam Isauriae profluvio ventris extinctus est. obiit autem aetatis anno sexagesimo tertio, mense nono, die quarto, imperii nono decimo, mense sexto, die quinto decimo. inter Divos relatus est. solus omnium intra urbem sepultus est. ossa conlata in urnam auream in foro, quod aedificavit, sub columna posita sunt, cuius altitudo
20 CXLIV pedes habet. huius tantum memoriae delatum est, ut usque 3 ad nostram aetatem non aliter in senatu principibus adclametur, nisi „Felicior Augusto, melior Traiano". adeo in eo gloria bonitatis obtinuit, ut vel adsentantibus vel vere laudantibus occasionem magnificentissimi praestet exempli.

25 Defuncto Traiano Aelius Hadrianus creatus est princeps, sine 6 aliqua quidem voluntate Traiani, sed operam dante Plotina, Traiani uxore; nam eum Traianus, quamquam consobrinae suae filium, vivus noluerat adoptare. natus et ipse Italicae in Hispania. qui Traiani glo- 2 riae invidens statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat,
30 et de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Euphraten. idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea

1 cum festos] confectos si **ψ** || 3 senatorum] senatorem **GCM** senator **I**[1] || 6 orbem terrarum aedificans multas *codd.* per orbem terrarum aedificans multa *Eussner*[3] *251* (*cf. Paean.: οἰκοδομημάτων δὲ αὐτῷ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πολὺς ἦν ὁ λόγος*) urbes orbe terrarum aedificans multas *Mommsen* || 13 qualis **GI** | privatos **ψπ** || 16 nono] uno **φERY** primo **λS** || 18 solus **Gπ** et solus **ψQ** solusque **λPa** || 19 posita] sita **ψ** || 21 adclamaretur **ψ** || 23 vel vere laudantibus **Qπ** (vel *om.* **T**) vel re vel laudantibus **G** vel laudantibus **λA**. *om.* **LO** || 28 et] est **ψ** || 30 et de] id est **ERYW** *ubi quae sequuntur accusativo casu tradita sunt*

quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta.

7 Pacem tamen omni imperii sui tempore habuit, semel tantum per 2 praesidem dimicavit. orbem Romanum circumiit: multa aedificavit. (5) facundissimus Latino sermone, Graeco eruditissimus fuit. non magnam clementiae gloriam habuit, diligentissimus tamen circa aerarium et 3 militum disciplinam. obiit in Campania maior sexagenario, imperii anno vicesimo primo, mense decimo, die vicesimo nono. senatus ei tribuere noluit divinos honores, tamen, cum successor ipsius T. Aure- (10) lius Antoninus Fulvius hoc vehementer exigeret et universi senatores palam resisterent, tandem obtinuit.

8 Ergo Hadriano successit T. Antoninus Fulvius Boionius, idem etiam Pius nominatus, genere claro, sed non admodum vetere, vir insignis et qui merito Numae Pompilio conferatur, ita ut Romulo Traianus aeque- (15) 2 tur. vixit ingenti honestate privatus, maiore in imperio, nulli acerbus, cunctis benignus, in re militari moderata gloria, defendere magis provincias quam amplificare studens, viros aequissimos ad administrandam rem publicam quaerens, bonis honorem habens, inprobos sine aliqua acerbitate detestans, regibus amicis venerabilis non minus quam (20) terribilis, adeo ut barbarorum plurimae nationes depositis armis ad 3 eum controversias suas litesque deferrent sententiaeque parerent. hic ante imperium ditissimus opes quidem omnes suas stipendiis militum et circa amicos liberalitatibus minuit, verum aerarium opulentum reli- 4 quit. Pius propter clementiam dictus est. obiit apud Lorium, villam (25) suam, miliario ab urbe duodecimo, vitae anno septuagesimo tertio, imperii vicesimo tertio, atque inter Divos relatus est et merito consecratus.

9 Post hunc imperavit M. Antoninus Verus haud dubie nobilissimus, quippe cum eius origo paterna a Numa Pompilio, materna a Solen- (30)

2 daciae **ERTY** || **3** res fuerant exhaustae **π** vires fuerant exhaustae **Vt Pe** || **5** circumiit] circuit **LO** || **7** fuit *ante* tamen *exhib.* **G** || **9** die viginti novem **ψ** die vicesimo **φCIπ** die nono **Q** (*ἡμέρας ἐννέα Paean.*) || **11** antoninus **Q Pe** antonius *rell. codd.* | et *codd.* etsi *con. Dietsch* | universi] diversi *proposuit Dunkker*[1] *654* || **12** palam] paulum *proposuit Duncker*[1] *654* || **13** marcus *codd.* Titus *corr. Sylburg, Paeanius et* **I** *praenomen om.* | antoninus **GRYPe** antonius *rell. codd.* || **16** maior **ERY**, *cf. Capit. καὶ κατὰ τὴν ἡγεμονίαν ἀμείνων ἔδοξεν εἶναι* || **21** plurimae] primae **φCI¹M** || **22** sententiaeque parerent *om.* **ψ** || **26** tertio] octavo **ψ** septimo **Y** || **27** Divos] deos **ψERPe** || **29** antoninus **RPe** antonius *rell. codd.* || **30** a Numa Pompilio materna *om.* **Gλ**

tino rege penderet, et cum eo L. Annius Antoninus Verus. tumque 2
primum Romana res publica duobus aequo iure imperium admini-
strantibus paruit, cum usque ad eum singulos semper habuisset
Augustos.

5 Hi et genere inter se coniuncti fuerunt et adfinitate. nam Verus **10**
Annius Antoninus M. Antonini filiam in matrimonium habuit, M.
autem Antoninus gener Antonini Pii fuit per uxorem Galeriam Fausti-
nam iuniorem, consobrinam suam. hi bellum contra Parthos gesse- 2
runt, qui post victoriam Traiani tum primum rebellaverant. Verus
10 Antoninus ad id profectus est. qui Antiochiae et circa Armeniam agens
multa per duces suos et ingentia patravit. Seleuciam, Assyriae urbem
nobilissimam, cum quadringentis milibus hominum cepit; Parthicum
triumphum revexit. cum fratre eodemque socero triumphavit. obiit 3
tamen in Venetia, cum a Concordia civitate Altinum proficisceretur
15 et cum fratre in vehiculo sederet, subito sanguine ictus, casu morbi,
quem Graeci apoplexin vocant. vir ingenii parum civilis, reverentia 4
tamen fratris nihil umquam atrox ausus. cum obisset undecimo imperii
anno, inter deos relatus est.

Post eum M. Antoninus solus rem publicam tenuit, vir quem mirari **11**
20 facilius quis quam laudare possit. a principio vitae tranquillissimus,
adeo ut ex infantia quoque vultum nec ex gaudio nec ex maerore mu-
taverit. philosophiae deditus Stoicae, ipse etiam non solum vitae mori-
bus, sed etiam eruditione philosophus. tantae admirationis adhuc 2
iuvenis, ut eum successorem paraverit Hadrianus relinquere, adoptato
25 tamen Antonino Pio generum ei idcirco esse voluerit, ut hoc ordine ad
imperium perveniret.

Institutus est ad philosophiam per Apollonium Chalcedonium, ad **12**
scientiam litterarum Graecarum per Chaeronensem, Plutarchi nepo-
tem, Latinas autem eum litteras Fronto, orator nobilissimus, docuit.
30 hic cum omnibus Romae aequo iure egit, ad nullam insolentiam elatus
est imperii fastigio; liberalitatis promptissimae. provincias ingenti be- 2

1 lucius annius antoninus verus **RY** *variant rell. codd.*, Annius *om. Paean.* (*Λούκιος Ἀντωνῖνος Οὔηρος*) | tumque *ψ*Q*π* tuncque G*λ* || 5 coniuncti] iuncti G || 7 autem *om. ψ* | Galeriam] valeriam *ψ* || 11 suos GCM*π*, *om.* I*ψ* || 12 quadringentis] quadraginta *Paeanius et* Va || 16 apoplexin *codd.* ἀποπληξίαν *Paeanius* apoplexian *Orosius 7, 15, 3, vocem Graecis litteris scripsit Hartel* || 19 Marcus *om.* **ERY** | vir *om.* **ERY** || 20 quis] quisquam **ERY** quisque **W** | laudari **GEVa** | a principio] a *om. φ* || 21 ex[1]] in *ψ*T ab **ERYW** | mutaverit] mutaret *ψ* || 27 calcedonem *π* || 28 Sextum *ante* Chaeronensem *add. editio Aldina 1516, sed cf. Wagener 314* || 29 eum *om.* G || 31 est *om.* G*λ*

nignitate et moderatione tractavit. contra Germanos eo principe res feliciter gestae sunt. bellum ipse unum gessit Marcomannicum, sed quantum nulla memoria fuit, adeo ut Punicis conferatur. nam eo gravius est factum, quod universi exercitus Romani perierant. sub hoc enim tantus casus pestilentiae fuit, ut post victoriam Persicam Romae 5 ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiae languore defecerint.

13 Ingenti ergo labore et moderatione, cum apud Carnuntum iugi triennio perseverasset, bellum Marcomannicum confecit, quod cum his Quadi, Vandali, Sarmatae, Suebi atque omnis barbaria commove- 10 rat, multa hominum milia interfecit ac, Pannoniis servitio liberatis, Romae rursus cum Commodo Antonino filio suo, quem iam Caesarem **2** fecerat, triumphavit. ad huius belli sumptum cum aerario exhausto largitiones nullas haberet neque indicere provincialibus aut senatui aliquid vellet, instrumentum regii cultus, facta in foro divi Traiani 15 sectione, distraxit, vasa aurea, pocula crystallina et murrina, uxoriam ac suam sericam et auream vestem, multa ornamenta gemmarum. ac per duos continuos menses ea venditio habita est multumque auri redactum. post victoriam tamen emptoribus pretia restituit, qui reddere conparata voluerunt; molestus nulli fuit, qui maluit semel empta 20 retinere.

14 Hic permisit viris clarioribus, ut convivia eodem cultu, quo ipse, et ministris similibus exhiberent. in editione munerum post victoriam **2** adeo magnificus fuit, ut centum simul leones exhibuisse tradatur. cum igitur fortunatam rem publicam et virtute et mansuetudine reddi- 25 disset, obiit XVIII imperii anno, vitae LXI, et omnibus certatim adnitentibus inter Divos relatus est.

15 Huius successor L. Antoninus Commodus nihil paternum habuit, nisi quod contra Germanos feliciter et ipse pugnavit. Septembrem mensem ad nomen suum transferre conatus est, ut Commodus dicere- 30 tur. sed luxuria et obscenitate depravatus gladiatoriis armis saepissime in ludo, deinceps etiam in amphitheatro cum huiusmodi hominibus dimicavit. obiit morte subita atque adeo, ut strangulatus vel ve-

1 et *om.* **GCMERW** ac **Y** || 3 nam eo π nam et **Q** nam φλ quod ergo ψ || 4 universus exercitus romanus perierat **F** | perierant] pergent **G** perierunt ψ || 10 Suebi *Droysen* suevi *codd.* || 13 sumptum] usum ψ | cum *post* exhausto *exhib.* ψ || 17 et *om.* φ**CM** || 18 ea *om.* π || 26 LXI] LX φλ || 29 quod *om.* **G**λ | Septembrem] Novembrem *Paeanius* || 31 luxuria et] uxoria **ERYW** | depravatus **IPa** *in margine* **A**π pravatus **O** privatus **GCMLQ**, *cf. Oros.* 7, 16, 2 | gladiatoriis λπ gladiatoris φψ, *cf. Oros.* 7, 16, 2 || 33 dimicavit λπ se dimicavit **G** saepe dimicavit ψ

neno interfectus putaretur, cum annis XII post patrem et VIII mensibus imperasset, tanta execratione omnium ut hostis generis humani etiam mortuus iudicaretur.

16 Huic successit Pertinax grandaevus et qui septuagenariam attigisset
5 aetatem, praefecturam urbi tum agens, ex senatus consulto imperare iussus. octogesimo die imperiï praetorianorum militum seditione et Iuliani scelere occisus est.

17 Post eum Salvius Iulianus rem publicam invasit, vir nobilis et iure peritissimus, nepos Salvii Iuliani qui sub divo Hadriano perpetuum
10 conposuit edictum. victus est a Severo apud Mulvium pontem, interfectus in Palatio. vixit mensibus septem, postquam coeperat imperare.

18 Hinc imperii Romani administrationem Septimius Severus accepit, oriundus ex Africa, provincia Tripolitana, oppido Lepti. solus omni memoria et ante et postea ex Africa imperator fuit. 2 hic primum fisci
15 advocatus, mox militaris tribunus, per multa deinde et varia officia atque honores usque ad administrationem totius rei publicae venit. 3 Pertinacem se appellari voluit in honorem eius Pertinacis, qui a Iuliano fuerat occisus. 4 parcus admodum fuit, natura saevus. bella multa et feliciter gessit. Pescennium Nigrum, qui in Aegypto et Syria rebellave-
20 rat, apud Cyzicum interfecit. Parthos vicit et Arabas interiores et Adiabenos. Arabas eo usque superavit, ut etiam provinciam ibi faceret. idcirco Parthicus, Arabicus, Adiabenicus dictus est. multa toto orbe Romano reparavit. sub eo etiam Clodius Albinus, qui in occidendo Pertinace socius fuerat Iuliano, Caesarem se in Gallia fecit victusque
25 apud Lugdunum et interfectus.

19 Severus tamen praeter bellicam gloriam etiam civilibus studiis clarus fuit et litteris doctus, philosophiae scientiam ad plenum adeptus. novissimum bellum in Britannia habuit, utque receptas provincias omni securitate muniret, vallum per CXXXIII passuum milia a mari ad
30 mare [de]duxit. 2 decessit Eboraci admodum senex, imperii anno sexto decimo, mense tertio. 3 Divus appellatus est. nam filios duos successores

1 putaretur **ψ Va** putetur **G λ π** || **2** generis humani *codd.* humani generis *Rühl tamquam e codd.* || **4** et] iam et **ψ** *cum Paeanio* (ἤδη) || **5** urbi tum] urbium **ψ** | ex] et **ψ** || **12** romani **ψ Q π** summam **F** somni **G** omnis **λ** || **17** appellare **G** | in honore **E R T Vt Pe** || **18** naturae **G** || **20. 21** Arabas interiores et Adiabenos (azabenos *codd. corr. Schonhoven* Ἀδιαβηνῶν *Paean.*) *om.* **G λ** || **22** Adiabenicus (azabenicus *codd. corr. Schonhoven* Ἀδιαβηνικός *Paean.*) *om.* **G λ** || **22. 23** romano orbe **ψ** || **25** et] est **ψ** || **26** tamen] autem **ψ** || **30** deduxit **G λ π** reduxit **ψ Vt**; duxit *cum* **Q** *legendum puto, cf. Oros. 7, 17, 7*: a mari ad mare duxit | eboraci **λ A Q T Y**, *variant rell. codd.* || **31** *lacunam ante* nam *indicavit Dietsch*, postquam *proposuit Duncker*[2] *20*, nam *inclusit Droysen, sed cf. Neumann 485*

reliquit, Bassianum et Getam, sed Bassiano Antonini nomen a senatu voluit inponi. itaque dictus est M. Aurelius Antoninus Bassianus patrique successit. nam Geta hostis publicus iudicatus confestim periit.

20 M. igitur Aurelius Antoninus Bassianus, idemque Caracalla, morum 5 fere paternorum fuit, paulo asperior et minax. opus Romae egregium fecit lavacri, quae Antoninianae appellantur, nihil praeterea memorabile. inpatientis libidinis, qui novercam suam Iuliam uxorem duxerit. 2 defunctus est in Osdroena apud Edessam, moliens adversum Parthos expeditionem anno imperii sexto, mense secundo, vix egressus quadra- 10 gesimum tertium annum. funere publico elatus est.

21 Deinde Opilius Macrinus, qui praefectus praetorio erat, cum filio Diadumeno facti imperatores nihil memorabile ex temporis brevitate gesserunt. nam imperium eorum duum mensium et unius anni fuit. seditione militari ambo pariter occisi sunt. 15

22 Creatus est post hos M. Aurelius Antoninus. hic Antonini Caracallae filius putabatur, sacerdos autem Heliogabali templi erat. is cum Romam ingenti et militum et senatus expectatione venisset, probris se omnibus contaminavit. inpudicissime et obscenissime vixit biennioque post et octo mensibus tumultu interfectus est militari et cum eo mater 20 Symiasera.

23 Successit huic Aurelius Alexander, ab exercitu Caesar, a senatu Augustus nominatus, iuvenis admodum, susceptoque adversus Persas bello Xerxen eorum regem gloriosissime vicit. militarem disciplinam severissime rexit. quasdam tumultuantes legiones integras exauctora- 25 vit. adsessorem habuit vel scrinii magistrum Ulpianum iuris conditorem. Romae quoque favorabilis fuit. periit in Gallia militari tumultu tertio decimo imperii anno et die nono. in Mamaeam matrem suam unice pius.

7 lavacri **G λ ψ Q π** lavacra **FVa** | lavacrique antoniniani appellantur **Pa**, lavacra quae Antoniniana *proposuit Duncker*[1] *654*, thermae *ante* Antoninianae *inseruit Rühl* || 21 symiasera *vel* symiasyra *codd.* simia serena **S** *Συμία Σευήρα Paeanius* Semiasyra *Schonhoven* || 28 nono **ψ** octavo **G λ π**, *cf. S. H. A. 18, 60:* imperavit annis XIII diebus VIIII

LIBER NONVS

Post hunc Maximinus ex corpore militari primus ad imperium acces- 1
sit sola militum voluntate, cum nulla senatus intercessisset auctoritas
neque ipse senator esset. is bello adversus Germanos feliciter gesto cum
5 a militibus imperator esset appellatus, a Pupieno Aquileiae occisus
est deserentibus eum militibus suis cum filio adhuc puero, cum quo
imperaverat triennio et paucis diebus.

Postea tres simul Augusti fuerunt, Pupienus, Balbinus, Gordianus, 2
duo superiores obscurissimo genere, Gordianus nobilis, quippe cuius
10 pater, senior Gordianus, consensu militum, cum proconsulatum Afri-
cae gereret, Maximino imperante princeps fuisset electus. itaque cum 2
Romam venissent, Balbinus et Pupienus in Palatio interfecti sunt, soli
Gordiano imperium reservatum. Gordianus admodum puer, cum Tran-
quillinam Romae duxisset uxorem, Ianum Geminum aperuit et ad
15 Orientem profectus Parthis bellum intulit, qui iam moliebantur erum-
pere. quod quidem feliciter gessit proeliisque ingentibus Persas ad-
flixit. rediens haud longe a Romanis finibus interfectus est fraude Phi- 3
lippi, qui post eum imperavit. miles ei tumulum vicesimo miliario a
Circesio, quod castrum nunc Romanorum est Euphratae inminens,
20 aedificavit, exequias Romam revexit, ipsum Divum appellavit.

Philippi duo, filius ac pater, Gordiano occiso imperium invaserunt 3
atque exercitu incolumi reducto ad Italiam ex Syria profecti sunt.
his imperantibus millesimus annus Romae urbis ingenti ludorum
apparatu spectaculorumque celebratus est. ambo deinde ab exercitu
25 interfecti sunt, senior Philippus Veronae, Romae iunior. annis quinque
imperaverunt; inter Divos tamen relati sunt.

Post hos Decius e Pannonia inferiore, Budaliae natus, imperium 4
sumpsit. bellum civile quod in Gallia motum fuerat oppressit. filium
suum Caesarem fecit. Romae lavacrum aedificavit. cum biennio im-
30 perassent ipse et filius, uterque in barbarico interfecti sunt. inter Divos
relati.

2 maximianus **φLA** *cum Paeanio* || **4** neque] ne **G** nec **λ** | is *om.* **ψ** || **5** aquileia **φCMEY** || **11** gereret] ageret **ψ** | maximiano **φLAπ** *cum Paeanio* || **16** mox feliciter **π** | persas **λψπ** (*Πέρσας Paean.*) parthos **G** (Parthos *Oros. 7, 19, 4 Παρθικάς Capit.*) || **17** a *om.* **VaVt** || **19** Circesio] circenso **G** circesso **λπ** *Κιρκησίου Paean.* Circensio *Wagener 321* | eufrati **I**[2] Euphrati *Schonhoven* || **24** spectaculorum **GCM** et spectaculorum **I** || **26** relati] computati **Vt** || **30** barbarico solo **λPa** | **30. 31** inter divos relati **λPa**, *cf. Paean.: καὶ τῆς τῶν θεῶν ἔτυχον ἀμφότεροι τιμῆς et CIL VI 36760*, inter divos referri **G** senior meruit inter divos referri **ψQVt** e quibus senior gurgite paludis submersus est **π**, *quae cum epit. de Caes. 29, 3 conveniunt*, inter divos referri meruerunt *Hartel*

5 Mox imperatores creati sunt Gallus, Hostilianus et Galli filius Volusianus. sub his Aemilianus in Moesia res novas molitus est; ad quem opprimendum cum ambo profecti essent, Interamnae interfecti sunt non conpleto biennio. nihil omnino clarum gesserunt. sola pestilentia et morbis atque aegritudinibus notus eorum principatus fuit. 5

6 Aemilianus obscurissime natus obscurius imperavit ac tertio mense extinctus est.

7 Hinc Licinius Valerianus, in Raetia et Norico agens, ab exercitu imperator et mox Augustus est factus. Gallienus quoque Romae a senatu Caesar est appellatus. horum imperium Romano nomini perni- 10 ciosum et paene exitiabile fuit vel infelicitate principum vel ignavia. Germani Ravennam usque venerunt. Valerianus in Mesopotamia bellum gerens a Sapore, Persarum rege, superatus est, mox etiam captus apud Parthos ignobili servitute consenuit.

8 Gallienus, cum adulescens factus esset Augustus, imperium primum 15 feliciter, mox commode, ad ultimum perniciose gessit. nam iuvenis in Gallia et Illyrico multa strenue fecit, occiso apud Mursam Ingenuo, qui purpuram sumpserat, et Trebelliano. diu placidus et quietus, mox in omnem lasciviam dissolutus, tenendae rei publicae habenas probrosa **2** ignavia et desperatione laxavit. Alamanni vastatis Galliis in Italiam 20 penetraverunt. Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, tum amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastata est per Gothos, Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est, Germani usque ad Hispanias penetraverunt et civitatem nobilem Tarraconem expugnaverunt, Parthi Mesopotamia occupata Syriam sibi coeperant 25 vindicare.

9 Tum desperatis rebus et deleto paene imperio Romano Postumus in Gallia obscurissime natus purpuram sumpsit et per annos decem ita imperavit, ut consumptas paene provincias ingenti virtute et moderatione reparaverit. qui seditione militum interfectus est, quod 30 Mogontiacum, quae adversus eum rebellaverat Laeliano res novas

8 *post* Norico *lacunam unius vel duarum vocum indicavit Rühl* || 17 Illyrico] in illyrico **π** | Ingenuo] genuo **ψQ** (*Γέννυον Paean.* Genuus *Oros. 7, 22, 10*) || 18 trebelliano **Gψπ** rebelliano **CI^1M** rebellabat inde aliquandiu **I^2** *in margine, Paeanius non opitulatur, verisimile est Eutropium Trebellianum pro Regaliano scripsisse* || 22 est^1 *om.* **LO** || 27 tum **φμψQTW** tam **ERY** iam **Pe** (*ἤδη Paean.*) | deleto **μπQ** delecto **G** deiecto **ψ** | postumius **LA** (*Ποστούμιος Paean. et Capit.*) || 31 *post* Mogontiacum *Eussner^3 inseruit* civitatem, *cf. Paean. Μογοντιακὸν τὴν πόλιν et Capit. πόλιν Μογοντίναν* | adversum **ψ** | Laeliano] l. aeliano **ψ** *cum Paeanio* (*Λουκίῳ Αἰλιανῷ*) lolliano **GμERY** *cum Capitone* (*Λολλιανῷ*) lucio aemiliano **QW** lucio aemiliano lolliano **T** (Aemilianus *Oros. 7, 22, 11*)

moliente, diripiendam militibus tradere noluisset. post eum Marius 2
vilissimus opifex purpuram accepit et secundo die interfectus est. Vic- 3
torinus postea Galliarum accepit imperium, vir strenuissimus, sed,
cum nimiae libidinis esset et matrimonia aliena corrumperet, Agrippi-
5 nae occisus est, actuario quodam dolum machinante, imperii sui anno
secundo.

Huic successit Tetricus senator, qui Aquitaniam honore praesidis 10
administrans absens a militibus imperator electus est et apud Bur-
digalam purpuram sumpsit. seditiones multas militum pertulit. sed,
10 dum haec in Gallia geruntur, in Oriente per Odenathum Persae victi
sunt. defensa Syria, recepta Mesopotamia, usque ad Ctesiphontem
Odenathus penetravit.

Ita Gallieno rem publicam deserente Romanum imperium in Occi- 11
dente per Postumum, per Odenathum in Oriente servatum est. Gal-
15 lienus interea Mediolani cum Valeriano fratre occisus est imperii anno
nono Claudiusque ei successit a militibus electus, a senatu appellatus
Augustus. hic Gothos Illyricum Macedoniamque vastantes ingenti 2
proelio vicit. parcus vir ac modestus et iusti tenax ac rei publicae
gerendae idoneus, qui tamen intra imperii biennium morbo interiit.
20 Divus appellatus est. senatus eum ingenti honore decoravit, scilicet
ut in curia clipeus ipsi aureus, item in Capitolio statua aurea ponere-
tur.

Quintillus post eum, Claudii frater, consensu militum imperator 12
electus est, unicae moderationis vir et civilitatis, aequandus fratri vel
25 praeferendus. consensu senatus appellatus Augustus, septimo decimo
imperii die occisus est.

Post eum Aurelianus suscepit imperium, Dacia Ripensi oriundus, 13
vir in bello potens, animi tamen inmodici et ad crudelitatem propen-
sioris. ⟨is⟩ quoque Gothos strenuissime vicit. Romanam dicionem ad
30 fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit. superavit in Gallia
Tetricum apud Catalaunos, ipso Tetrico prodente exercitum suum,
cuius adsiduas seditiones ferre non poterat. quin etiam per litteras
occultas Aurelianum ita fuerat deprecatus, ut inter alia versu Vergi-

2 vilissimus] civilissimus φ μ || 7 aquitanicam **LO** (Aquitanicae *Oros. 7, 22, 12*) || 10 dum] cum ψ | geruntur] gererentur ψ || 14 postumium μ *cum Paeanio* || 16 claudius qui μ | electus est **LO** electus anno nono est **Λ** || 19 interiit] obiit ψ || 23 quintillus **Pa** quintillius μ π quintilius φ ψ || 24. 25 fratri vel praeferendus *om.* **LO** || 25 praeferendus] procernendus φ praeponendus *Rühl tamquam e codd.* | senatus] a senatu **LO** || 26 imperii die] anno imperii φI^1**M** die imperii I^2 || 27 suscepit] cepit ψ || 29 is *ante* quoque *inseruit Hartel* | quoque] quique μ || 33 virgiliano μ ψ**ERYW**

2 liano uteretur: ,,Eripe me his, invicte, malis". Zenobiam quoque, quae occiso Odenatho marito Orientem tenebat, haud longe ab Antiochia sine gravi proelio cepit ingressusque Romam nobilem triumphum quasi receptor Orientis Occidentisque egit, praecedentibus currum Tetrico et Zenobia. qui quidem Tetricus corrector Lucaniae postea 5 fuit ac privatus diutissime vixit; Zenobia autem posteros, qui adhuc manent, Romae reliquit.

14 Hoc imperante etiam in urbe monetarii rebellaverunt vitiatis pecuniis et Felicissimo rationali interfecto. quos Aurelianus victos ultima crudelitate conpescuit. plurimos nobiles capite damnavit. saevus et 10 sanguinarius ac necessarius magis in quibusdam quam in ullo amabilis imperator. trux omni tempore, etiam filii sororis interfector, disciplinae tamen militaris et morum dissolutorum magna ex parte corrector.

15 Urbem Romam muris firmioribus cinxit. templum Soli aedificavit, in quo infinitum auri gemmarumque constituit. provinciam Daciam 15 quam Traianus ultra Danubium fecerat intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retinere, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est dextra Danubio in mare
2 fluenti, cum antea fuerit in laeva. occiditur servi sui fraude, qui ad 20 quosdam militares viros, amicos ipsius, nomina pertulit adnotata, falso manum eius imitatus, tamquam Aurelianus ipsos pararet occidere; itaque ut praeveniretur, ab isdem interfectus est in itineris medio, quod inter Constantinopolim et Heracleam est stratae veteris; locus Caenophrurium appellatur. mors tamen eius inulta non fuit. meruit 25 quoque inter Divos referri.

16 Tacitus post hunc suscepit imperium, vir egregie moratus et rei publicae gerendae idoneus. nihil tamen clarum potuit ostendere, intra sextum mensem imperii morte praeventus. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus et diebus XX in imperio fuit neque 30 quicquam dignum memoria egit.

2 qui orientem **ERTY** || 4 occidentis orientisque ***μ*** occidentisque *om.* ***φ*** || 5 tetricus etiam ***ψ*Vt** | lucaniae corrector ***μ*Pa** || 8 monetarii in urbe ***ψ*** || 11 ac necessarius *om.* **G*μ*Pa**, *sed cf. S. H. A. 26, 37:* principi necessario | nullo **EY** || 12 filii] filiae ***φ***, *cf. S. H. A. 26, 36:* filiam sororis occideret *et 39:* addunt nonnulli filium sororis, non filiam, ab eodem interfectum, plerique autem etiam filium sororis | interfector] interemptor **F** intertor **G** || 16 vastata ***μ*A*π*** || 17 retinere **G*ψ*Pe** retineri ***μ*Q*π*** | adductosque ***ψ*** || 19 in *ante* dextra *inseruit Sylburg*, dextera ***π*** || 24 locus *om.* ***μφ*** || 26 *post* referri ***π*** *add.* imperavit annos quinque menses sex || 27 moratus] moderatus ***μφ*** || 28 clarum *om.* ***π*** || 29 praeventus est ***ψ*** || 31 memoriae ***φ***

Post hunc Probus, vir inlustris gloria militari, ad administrationem 17
rei publicae accessit. Gallias a barbaris occupatas ingenti proeliorum
felicitate restituit. quosdam imperium usurpare conatos, scilicet Sa-
turninum in Oriente, Proculum et Bonosum Agrippinae, certaminibus
5 oppressit. vineas Gallos et Pannonios habere permisit, opere militari 2
Almam montem apud Sirmium et Aureum apud Moesiam superiorem
vineis conseruit et provincialibus colendos dedit. hic cum bella innu- 3
mera gessisset, pace parata dixit brevi milites necessarios non futuros.
vir acer, strenuus, iustus et qui Aurelianum aequaret gloria militari,
10 morum autem civilitate superaret. interfectus tamen est Sirmii tu-
multu militari in turri ferrata.

Post hunc Carus est factus Augustus, Narbone natus in Gallia. is 18
confestim Carinum et Numerianum filios Caesares fecit. sed dum bel-
lum adversus Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu ad Orien-
15 tem profectus res contra Persas nobiles gessit. ipsos proelio fudit,
Cochen et Ctesiphontem, urbes nobilissimas, cepit. et cum castra super
Tigridem haberet, vi divini fulminis periit. Numerianus quoque, filius 2
eius, quem secum Caesarem ad Persas duxerat, adulescens egregiae in-
dolis, cum oculorum dolore correptus in lecticula veheretur, inpulsore
20 Apro, qui socer eius erat, per insidias occisus est. et cum dolo occul-
taretur ipsius mors, quousque Aper invadere posset imperium, foetore
cadaveris prodita est. milites enim qui eum sequebantur putore com-
moti, diductis lecticulae palliis, post aliquot dies mortem eius notam
habere potuerunt.

25 Interea Carinus, quem Caesarem ad Parthos proficiscens Carus in 19
Illyrico, Gallia, Italia reliquerat, omnibus se sceleribus inquinavit.
plurimos innoxios fictis criminibus occidit, matrimonia nobilia cor-
rupit, condiscipulis quoque, qui eum in auditorio vel levi fatigatione
taxaverant, perniciosus fuit. ob quae omnibus hominibus invisus non
30 multo post poenas dedit. nam de Perside victor exercitus rediens, cum 2
Carum Augustum fulmine, Numerianum Caesarem insidiis perdidisset,

2 proeliorum *om.* **G** || 7 colendas **ψ** || 8 et pace **ψ** | parata] parta **μPa** || 9 ac strenuus **ψ** || 10 interfectus tamen est **QBπ** interfectus est tamen **μ** interfectus autem est **LO** interfectus est autem **A** interfectus est **G** | sirmio *vel* firmio **μERTY** || 11 turre **ψ** || 12 is] qui **μPa**, *om.* **G** || 13 *post* fecit **Bπ** *exhib.* cum quibus regnavit annis duobus || 16 nobilissimas **Mψ** (nobilissimas *Ruf. Fest. 24 et Oros. 7, 24, 4*) notissimas **GIQBπ** (ἐπιφανεστάτας *Paean.*) | super **ψBERTY** supra **Gμ** || 19 in lecticula veheretur] illecticaretur **S** || 21 posset] possit **μLOBERTY** || 22 putore] foetore **ψ** || 23 diductis **GμQTW** deductis **SψERY** | palleis **Bπ** || 28 vel levi] verbi **Bπ** || 29 taxaverant] taxaverunt **Bπ** taxavere **Vt** relaxaverunt **LO** | ob quae] atque **Bπ** | omnibus *om.* **ψ** | invisus] inrisos **ψ** || 30 victor] victa **S**

Diocletianum imperatorem creavit, Dalmatia oriundum, virum obscurissime natum, adeo ut a plerisque scribae filius, a nonnullis Anullini senatoris libertinus fuisse credatur.

20 Is prima militum contione iuravit Numerianum nullo suo dolo interfectum et, cum iuxta eum Aper, qui Numeriano insidias fecerat, con- 5 stitisset, in conspectu exercitus manu Diocletiani gladio percussus est. 2 postea Carinum omnium odio et detestatione viventem apud Margum ingenti proelio vicit, proditum ab exercitu suo, quem fortiorem habebat, certe desertum, inter Viminacium atque Aureum montem. 3 ita rerum Romanarum potitus, cum tumultum rusticani in Gallia 10 concitassent et factioni suae Bacaudarum nomen inponerent, duces autem haberent Amandum et Aelianum, ad subigendos eos Maximianum Herculium Caesarem misit, qui levibus proeliis agrestes domuit et pacem Galliae reformavit.

21 Per haec tempora etiam Carausius, qui vilissime natus strenuae 15 militiae ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicae et Armorici pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis barbaris saepe captis nec praeda integra aut provincialibus reddita aut imperatoribus missa, cum suspicio esse coepisset consulto ab eo admitti barbaros, ut trans- 20 euntes cum praeda exciperet atque hac se occasione ditaret, a Maximiano iussus occidi, purpuram sumpsit et Britannias occupavit.

22 Ita cum per omnem orbem terrarum res turbatae essent, Carausius in Britanniis rebellaret, Achilleus in Aegypto, Africam Quinquegentiani infestarent, Narseus Orienti bellum inferret, Diocletianus Maxi- 25 mianum Herculium ex Caesare fecit Augustum, Constantium et Maximianum Caesares, quorum Constantius per filiam nepos Claudii traditur, Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus. atque, ut eos etiam adfinitate coniungeret, Constantius privignam Herculii Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos, Constantini fratres, 30 habuit, Galerius filiam Diocletiani Valeriam, ambo uxores, quas ha- 2 buerant, repudiare conpulsi. cum Carausio tamen, cum bella frustra

1 dalmatiis **μPa** || 4 is *om.* **μ** | primum **BERTY** primo **W** | militi **BERY** militibus **PeVa** | in contione **π** | nullo] non **S** || 6 gladio percussus est **GμPa** percussus est gladio **Bπ** percussus est **ψ**, *cf. S. H. A. 30, 13* || 9 aut *ante* certe *con. Hartel in apparatu; an* vel certe *legendum?* || 10 romanorum **I¹LOBπ** || 12 Aelianum] *Αἰμιλιανόν Paeanius* || 13 herculeum **ψ** || 14 pacem] partem **BERY** || 15 per haec tempora] hoc tempore **F** *s. l.* post haec tempora **LO** | qui *del. Duncker*[1] *655, inclusit Rühl* | strenuae] serenae **π** (*corr. fortasse ex* severae) || 17 armoricae **ψR** || 21 atque hac se occasione ditaret *om.* **φμ** || 24 achilles **ψ** || 31 quas *om.* **BEY** || 32 cum[2] *om.* **μ**

temptata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad postremum pax convenit. eum post septennium Allectus socius eius occidit atque ipse post eum Britannias triennio tenuit. qui ductu Asclepiodoti, praefecti praetorio, oppressus est. ita Britanniae decimo anno receptae.

5 Per idem tempus a Constantio Caesare in Gallia bene pugnatum est. **23** circa Lingonas die una adversam et secundam fortunam expertus est. nam cum repente barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam praecipiti necessitate, ut clausis portis in murum funibus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu, sexaginta fere 10 milia Alamannorum cecidit. Maximianus quoque Augustus bellum in Africa profligavit, domitis Quinquegentianis et ad pacem redactis. Diocletianus obsessum Alexandriae Achilleum octavo fere mense superavit eumque interfecit. victoria acerbe usus est; totam Aegyptum gravibus proscriptionibus caedibusque foedavit. ea tamen occa-15 sione ordinavit provide multa et disposuit, quae ad nostram aetatem manent.

Galerius Maximianus primum adversus Narseum proelium insecun- **24** dum habuit inter Callinicum Carrasque congressus, cum inconsulte magis quam ignave dimicasset; admodum enim parva manu cum co-20 piosissimo hoste commisit. pulsus igitur et ad Diocletianum profectus, cum ei in itinere occurrisset, tanta insolentia a Diocletiano fertur exceptus, ut per aliquot passuum milia purpuratus tradatur ad vehiculum cucurrisse.

Mox tamen per Illyricum Moesiamque contractis copiis rursus cum **25** 25 Narseo, Hormisdae et Saporis avo, in Armenia maiore pugnavit successu ingenti nec minore consilio, simul fortitudine, quippe qui etiam speculatoris munus cum altero aut tertio equite susceperit. pulso Narseo castra eius diripuit; uxores, sorores, liberos cepit, infinitam extrinsecus Persarum nobilitatem, gazam Persicam copiosissimam. ip-30 sum in ultimas regni solitudines egit. quare ad Diocletianum in Mesopotamia cum praesidiis tum morantem ovans regressus ingenti honore susceptus est. varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt, **2**

4 britannia – recepta est ψ || **5** bene *om.* **G** μ || **8** tolleretur] collegeretur **G** colligeretur μ || **10** cecidit] occidit ψ || **13** victoriam φ || **17** primo **S** | adversus narseum proelium insecundum π *cum Paeanio* adversum proelium exin secundum **G**μ**S** (insecundum **G**) adversum narseum proelium et secundum ψ *quae cum Orosio 7, 25, 9*: „duobus iam proeliis . . . tertio" *convenire videntur* || **18** gallinicum ψ || **26** simulque μ simul et *Hartel* | qui *om.* **LO** || **30** ultimi regni **B**π | ad diocletianum ψ**B**π a diocletiano **G**μ**Pa** || **31** tum (*vel* tamen) morantem **AQ**π tum morante **GLO** (morant **G**) commorante μ**Pa**

Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt.

26 Diocletianus moratus callide fuit, sagax praeterea et admodum subtilis ingenio et qui severitatem suam aliena invidia vellet explere. diligentissimus tamen et sollertissimus princeps et qui imperio Romano primus regiae consuetudinis formam magis quam Romanae libertatis invexerit adorarique se iussit, cum ante eum cuncti salutarentur. ornamenta gemmarum vestibus calciamentisque indidit. nam prius imperii insigne in chlamyde purpurea tantum erat, reliqua communia.

27 Herculius autem propalam ferus et incivilis ingenii, asperitatem suam etiam vultus horrore significans. hic naturae suae indulgens Diocletiano in omnibus est saevioribus consiliis obsecutus. cum tamen ingravescente aevo parum se idoneum Diocletianus moderando imperio esse sentiret, auctor Herculio fuit, ut in vitam privatam concederent et stationem tuendae rei publicae viridioribus iunioribusque manda- 2 rent. cui aegre collega obtemperavit. tamen uterque uno die privato habitu imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus, Herculius Mediolani, post triumphum inclitum, quem Romae ex numerosis gentibus egerant, pompa ferculorum inlustri, qua Narsei coniuges sororesque et liberi ante currum ducti sunt. concesserunt tamen Salonas unus, alter in Lucaniam.

28 Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad privatae vitae statum civilitatemque remearet. contigit igitur ei quod nulli post natos homines, ut, cum privatus obisset, inter Divos tamen referretur.

4 ingenio *codd.* ingenii *Rühl* | et] ut *Hartel* | invidia *om.* **φI^{1}M**, opera *s. l. add.* **I^2** | explere] expellere **LO** extolere **A** || 5 et qui] etsi **BERY** | in imperio **ψ** || 6 primus *om.* **φ** | regiae] persicae **I** || 7 invexerit **I^{2}QBW** invexit **ψ** invexerat **GI^{1}MERTY** | iussit *codd. praeter* **I^2** *qui* iusserit *exhib.* || 9 reliquaque **BRYW** || 10 autem] enim **μ** || 12 omnibus est **GμψQ** omnibus et **ERY** omnibus est et **TW** | saevioribus **GQπ** (*ἀπηνεστέρας Paean.*) severioribus **μψ** || 13 parum] non **μPa** || 16 una **μ** || 20 tamen *codd.* tum *Schonhoven* || 23 senuit **GμAQπ** se tenuit **LO** consenuit *Rühl*

LIBER DECIMVS

His igitur abeuntibus administratione rei publicae Constantius et 1
Galerius Augusti creati sunt divisusque inter eos ita Romanus orbis,
ut Gallias, Italiam, Africam Constantius, Illyricum, Asiam, Orientem
5 Galerius obtineret, sumptis duobus Caesaribus. Constantius tamen, 2
contentus dignitate Augusti, Italiae atque Africae administrandae
sollicitudinem recusavit, vir egregius et praestantissimae civilitatis,
divitiis provincialium ac privatorum studens, fisci commoda non ad-
modum adfectans dicensque melius publicas opes a privatis haberi
10 quam intra unum claustrum reservari, adeo autem cultus modici, ut
festis diebus, si amicis numerosioribus esset epulandum, privatorum
ei argento ostiatim petito triclinia sternerentur. hic non modo ama- 3
bilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit, praecipue quod Diocletiani
suspectam prudentiam et Maximiani sanguinariam temeritatem im-
15 perio eius evaserant. obiit in Britannia Ebor̀aci principatus anno tertio
decimo atque inter Divos relatus est.

Galerius vir et probe moratus et egregius re militari, cum Italiam 2
quoque, sinente Constantio, administrationi suae accessisse sentiret,
Caesares duos creavit, Maximinum, quem Orienti praefecit, et Seve-
20 rum, cui Italiam dedit. ipse in Illyrico commoratus est. verum Con- 2
stantio mortuo Constantinus ex obscuriore matrimonio eius filius in
Britannia creatus est imperator et in locum patris exoptatissimus mo-
derator accessit. Romae interea praetoriani excito tumultu Maxen- 3
tium, Herculii filium, qui haud procul ab urbe in villa publica mora-
25 batur, Augustum nuncupaverunt. quo nuntio Maximianus Herculius
ad spem arrectus resumendi fastigii, quod invitus amiserat, Romam
advolavit e Lucania, quam sedem privatus elegerat in agris amoenissi-
mis consenescens, Diocletianumque etiam per litteras adhortatus est
ut depositam resumeret potestatem, quas ille inritas habuit. sed ad- 4
30 versum motum praetorianorum atque Maxentii Severus Caesar Ro-
mam missus a Galerio cum exercitu venit obsidensque urbem militum
suorum scelere desertus est. auctae Maxentii opes confirmatumque
imperium. Severus fugiens Ravennae interfectus est.

2 ab administratione **I** administrationem *ψ π* || **4** gallias *codd.* Galliam *Rühl tamquam e codd.* || **5** obtinerent *ψ* || **11** festis] feriatis **ERTY** | cum amicis **μPa** || **12** ei *om.* *φμ* | argentum **GERTY** || **17** in re *ψ* || **19** duo **G** | maximinum **APa** maximianum *rell. codd.* || **20** illyrico commoratus **GμETYW** (comẹmoratus **I**) illyricum moratus *ψ* illyrico moratus **QR** || **29** inritas *codd.* irrisas *Schulze 299 Paeanio nixus* (κατεγέλασε) | adversum] ad comprimendum **I** || **32** confirmatumque] confirmatum est **I**

3 Herculius tamen Maximianus post haec in contione exercituum
filium Maxentium nudare conatus seditionem et convicia militum
2 tulit. inde ad Gallias profectus est dolo conposito tamquam a filio
esset expulsus, ut Constantino genero iungeretur, moliens tamen Con-
stantinum reperta occasione interficere, qui in Galliis et militum et pro- 5
vincialium ingenti iam favore regnabat, caesis Francis atque Alaman-
nis, captis eorum regibus, quos etiam bestiis, cum magnificum specta-
culum muneris parasset, obiecit. detectis igitur insidiis per Faustam
filiam, quae dolum viro enuntiaverat, profugit Herculius Massiliaeque
oppressus (ex ea enim navigare ad filium praeparabat) poenas dedit 10
iustissimo exitu, vir ad omnem acerbitatem saevitiamque proclivis,
infidus, incommodus, civilitatis penitus expers.

4 Per hoc tempus a Galerio Licinius imperator est factus Dacia oriun-
dus, notus ei antiqua consuetudine et in bello, quod adversus Narseum
2 gesserat, strenuus laboribus et officiis acceptus. mors Galerii confestim 15
secuta. ita res publica tum a novis quattuor imperatoribus tenebatur,
Constantino et Maxentio, filiis Augustorum, Licinio et Maximino, no-
3 vis hominibus. quinto tamen Constantinus imperii sui anno bellum
adversum Maxentium civile commovit, copias eius multis proeliis
fudit, ipsum postremo Romae adversum nobiles omnibus exitiis sae- 20
4 vientem apud pontem Mulvium vicit Italiaque est potitus. non multo
deinceps in Oriente quoque adversum Licinium Maximinus res novas
molitus vicinum exitium fortuita apud Tarsum morte praevenit.

5 Constantinus tamen vir ingens et omnia efficere nitens, quae animo
praeparasset, simul principatum totius orbis adfectans, Licinio bellum 25
intulit, quamquam necessitudo et adfinitas cum eo esset; nam soror
Constantia nupta Licinio erat. ac primo eum in Pannonia secunda in-
genti apparatu bellum apud Cibalas instruentem repentinus oppressit
omnique Dardania, Moesia, Macedonia potitus numerosas provincias
occupavit. 30

6 Varia deinceps inter eos bella et pax reconciliata ruptaque est. post-
remo Licinius navali et terrestri proelio victus apud Nicomediam se

1 exercituum **ψ π** (exercitum **LO**) exercitus **Gμ** || 2 *ante* nudare **I**[2] *exhib. s. l.* imperio || 7 captis *codd.* captisque *Schonhoven* || 9 viro *om.* **ψ** | enuntiaverat **Gμ PaQ** nuntiaverat **ψ π** || 11 acerbitatem] asperitatem **ERTY** severitatem **W** | proclivus **ψ** || 13 licinius a galerio **ψ** || 15 strenuus **GI**[1] **ψERTY** strenuis **I**[2]**MPaQW** | galerium **ERY** || 16 ita res publica **Q π** ita ut res publica **φμ** is a re publica **O** is aut res publica **L** ipsa r. p. **A** | novis] reliquis *Mommsen Paeanio nixus* (λοιπόν) || 17 et[1] *om.* **Gμ π** | maximiano **GLA** *cum Paeanio* || 22 maximianus **OA** *cum Paeanio* || 27 ac **ψQ π** et **Gμ** || 28 cibalis **φμ** || 29 omnique **ψQ π** (omniaque **LO**) omnibus **G** et omnibus **μ** | ac macedonia **ψ** || 31 *post* bella *Rühl inseruit* gesta

dedidit et contra religionem sacramenti Thessalonicae privatus occisus
est. eo tempore res Romana sub uno Augusto et tribus Caesaribus, 2
quod numquam alias, fuit, cum liberi Constantini Galliae, Orienti
Italiaeque praeessent. verum insolentia rerum secundarum aliquan- 3
5 tum Constantinus ex illa favorabili animi docilitate mutavit. primum
necessitudines persecutus, egregium virum filium et sororis filium,
commodae indolis iuvenem, interfecit, mox uxorem, post numerosos
amicos.

Vir primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis con- 7
10 parandus. innumerae in eo animi corporisque virtutes claruerunt. mili-
taris gloriae adpetentissimus, fortuna in bellis prospera fuit, verum ita
ut non superaret industriam. nam etiam Gothos post civile bellum varie
profligavit, pace his ad postremum data, ingentemque apud barbaras
gentes memoriae gratiam conlocavit. civilibus artibus et studiis libe- 2
15 ralibus deditus, adfectator iusti amoris, quem ⟨ab⟩ omnibus sibi et
liberalitate et docilitate quaesivit, sicut in nonnullos amicos dubius, ita
in reliquos egregius, nihil occasionum praetermittens, quo opulen-
tiores eos clarioresque praestaret.

Multas leges rogavit, quasdam ex bono et aequo, plerasque super- 8
20 fluas, nonnullas severas, primusque urbem nominis sui ad tantum
fastigium evehere molitus est, ut Romae aemulam faceret. bellum ad- 2
versus Parthos moliens, qui iam Mesopotamiam fatigabant, uno et
tricesimo anno imperii, aetatis sexto et sexagesimo Nicomediae in
villa publica obiit. denuntiata mors eius etiam per crinitam stellam, 3
25 quae inusitatae magnitudinis aliquamdiu fulsit; eam Graeci cometen
vocant. atque inter Divos meruit referri.

Is successores filios tres reliquit atque unum fratris filium. verum 9
Dalmatius Caesar prosperrima indole neque patruo absimilis haud
multo post oppressus est factione militari et Constantio, patrueli suo,
30 sinente potius quam iubente. Constantinum porro bellum fratri infe- 2
rentem et apud Aquileiam inconsultius proelium adgressum Constantis

1 dedidit] dedit **ψQVa** sedit **W** *qui in margine* dedit *exhib.* || **5** favorabili **Q** favorabilis *rell. codd.* || **6** filium[1] *om.* **Bπ** | et sororis] sororisque **I** || **11** adpetentissimus] adtentissimus **Gμ** || **13** ad *om.* **Gμ** || **14** civilibus studiis et artibus liberalibus **I** || **15** ab omnibus sibi *proposuit Sylburg* omnibus ibi **φM** ab omnibus **I** omnis ibi **ψ** omnem sibi **Bπ** (*παρὰ πάντων Paean.*) omnino sibi *Schonhoven* omni sibi *Verheyk* || **16** et docilitate *om.* **ψ** || **19** aequo et bono **I** || **21** evehere] provehere **I** || **23** nicomedia **G** nicomediam **ERY** || **24** etiam] est etiam **Gμ** || **25** eam **LOQπ** et eam **A** quam **μ** *om.* **G** | cometam **A** || **27** is *om.* **ψ** || **29** et *inclusit Rühl* || **31** aquileam **φ**

3 duces interemerunt. ita res publica ad duos Augustos redacta. Constantis imperium strenuum aliquamdiu et iustum fuit. mox, cum et valetudine inprospera et amicis pravioribus uteretur, ad gravia vitia conversus, cum intolerabilis provincialibus, militi iniucundus esset,
4 factione Magnentii occisus est. obiit haud longe ab Hispaniis in castro, 5
cui Helenae nomen est, anno imperii septimo decimo, aetatis tricesimo, rebus tamen plurimis strenue in militia gestis, exercituique per omne vitae tempus sine gravi crudelitate terribilis.

10 Diversa Constantii fortuna fuit. a Persis enim multa et gravia perpessus, saepe captis oppidis, obsessis urbibus, caesis exercitibus, nul- 10
lumque ei contra Saporem prosperum proelium fuit, nisi quod apud Singaram haud dubiam victoriam ferocia militum amisit, qui pugnam seditiose et stolide contra rationem belli die iam praecipiti poposce-
2 runt. post Constantis necem Magnentio Italiam, Africam, Gallias obtinente etiam Illyricum res novas habuit, Vetranione ad imperium 15
consensu militum electo. quem grandaevum iam et cunctis amabilem diuturnitate et felicitate militiae ad tuendum Illyricum principem creaverunt, virum probum et morum veterum ac iucundae civilitatis, sed omnium liberalium artium expertem adeo, ut ne elementa quidem prima litterarum nisi grandaevus et iam imperator ac- 20
ceperit.

11 Sed a Constantio, qui ad ultionem fraternae necis bellum civile commoverat, abrogatum est Vetranioni imperium; novo inusitatoque
2 more consensu militum deponere insigne conpulsus. Romae quoque tumultus fuit, Nepotiano, Constantini sororis filio, per gladiatoriam 25
manum imperium vindicante, qui saevis exordiis dignum exitium nanctus est. vicesimo enim atque octavo die a Magnentianis ducibus oppressus poenas dedit. caput eius pilo per urbem circumlatum est gravissimaeque proscriptiones et nobilium caedes fuerunt.

12 Non multo post Magnentius apud Mursam profligatus acie est ac 30
paene captus. ingentes Romani imperii vires ea dimicatione consumptae sunt, ad quaelibet bella externa idoneae, quae multum triumpho-

1 *post* augustos **T** *exhib.* constantium et constantem || 3 pravioribus] gravioribus **Gμ** || 5 haud] aut **LO** autem **Gμ** non **QPc** || 7 plurimis] pluribus **Gμ** | gestis in militia **I** || 10 caesis exercitibus *om.* **Gμ** || 11 quod] quo **ERT** || 12 singaram **GμψTW** (sigaram **LO**), *cf. Ruf. Fest. 27* Singaram, singarum **QBEY**, Singara *Droysen et Rühl Paeanio nixi* (*Σιγγάροις*) || 16 in cunctis **φ** || 19 artium **μPaVa**, *om.* **GψQπ** || 20 prima litterarum *Schonhoven, cf. Oros. 7, 29, 9,* primarum litterarum **GμQBπ** privatarum litterarum **ψ** || 28 caputque **ψ** | pilo *om.* **φ** | est *om.* **Gμ** || 32 ad quaelibet] atquae libet **GLOER**

rum possent securitatisque conferre. Orienti mox a Constantio Caesar 2
est datus patrui filius Gallus, Magnentiusque diversis proeliis victus
vim vitae suae apud Lugdunum attulit imperii anno tertio, mense
septimo, frater quoque eius Senonis, quem ad tuendas Gallias Caesa-
5 rem miserat.

Per haec tempora etiam a Constantio multis incivilibus gestis Gallus 13
Caesar occisus est, vir natura ferus et ad tyrannidem pronior, si suo
iure imperare licuisset. Silvanus quoque in Gallia res novas molitus
ante diem tricesimum extinctus est solusque imperio Romano eo tem-
10 pore Constantius princeps et Augustus fuit.

Mox Iulianum Caesarem ad Gallias misit, patruelem suum, Galli 14
fratrem, tradita ei in matrimonium sorore, cum multa oppida barbari
expugnassent, alia obsiderent, ubique foeda vastitas esset Roma-
numque imperium non dubia iam calamitate nutaret. a quo modicis
15 copiis apud Argentoratum, Galliae urbem, ingentes Alamannorum co-
piae extinctae sunt, rex nobilissimus captus, Galliae restitutae. multa 2
postea per eundem Iulianum egregia adversum barbaros gesta sunt
summotique ultra Rhenum Germani et finibus suis Romanum im-
perium restitutum.

20 Neque multo post, cum Germaniciani exercitus a Galliarum prae- 15
sidio tollerentur, consensu militum Iulianus factus Augustus est in-
teriectoque anno ad Illyricum obtinendum profectus, Constantio
Parthicis proeliis occupato. qui rebus cognitis ad bellum civile con- 2
versus in itinere obiit inter Ciliciam Cappadociamque anno imperii
25 octavo et tricesimo, aetatis quinto et quadragesimo, meruitque inter
Divos referri, vir egregiae tranquillitatis, placidus, nimium amicis et
familiaribus credens, mox etiam uxoribus deditior, qui tamen primis
imperii annis ingenti se modestia egerit, familiarium etiam locuple-
tator neque inhonoros sinens, quorum laboriosa expertus fuisset offi-
30 cia, ad severitatem tum propensior, si suspicio imperii moveretur,
mitis alias, et cuius in civilibus magis quam in externis bellis sit lau-
danda fortuna.

Hinc Iulianus rerum potitus est ingentique apparatu Parthis intulit 16
bellum, cui expeditioni ego quoque interfui. aliquot oppida et castella

1 conferre] afferre **I** offerre **M Pa** || 4 *post* eius *Rühl add.* Decentius | senonis *codd.* Senonibus *Rühl* || 8 galliis **I** | moliens **I** || 9 in imperio **G**μ || 11 misit ad gallias **I** || 13 foedae vastitates essent **I** || 17 egregia **G** ψ **QB** π egregie μ **Pa** || 23 qui **ILOBERY** quis **G** quibus **A** his **W** || 29 inhonoros μ**PaBERY** inhonores **GW** sine honore ψ || 30 tum **GMLOB** π tamen **IA** tantum *Hartel* || 31 alias] alia **G** ψ

Persarum in deditionem accepit vel vi expugnavit Assyriamque populatus castra apud Ctesiphontem stativa aliquamdiu habuit. (2) remeansque victor, dum se inconsultius proeliis inserit, hostili manu interfectus est VI Kal. Iul., imperii anno septimo, aetatis altero et tricesimo, atque inter Divos relatus est, vir egregius et rem publicam insigniter moderaturus, si per fata licuisset. (3) liberalibus disciplinis adprime eruditus, Graecis doctior atque adeo, ut Latina eruditio nequaquam cum Graeca scientia conveniret, facundia ingenti et prompta, memoriae tenacissimae, in quibusdam philosopho propior. in amicos liberalis, sed minus diligens quam tantum principem decuit. fuerunt enim nonnulli qui vulnera gloriae eius inferrent. in provinciales iustissimus et tributorum, quatenus fieri posset, repressor. civilis in cunctos, mediocrem habens aerarii curam, gloriae avidus ac per eam animi plerumque inmodici, nimius religionis Christianae insectator, perinde tamen ut cruore abstineret, M. Antonino non absimilis, quem etiam aemulari studebat.

17 Post hunc Iovianus, qui tunc domesticus militabat, ad obtinendum imperium consensu exercitus lectus est, commendatione patris militibus quam sua notior. qui iam turbatis rebus, exercitu quoque inopia laborante, uno a Persis atque altero proelio victus pacem cum Sapore, necessariam quidem, sed ignobilem, fecit, multatus finibus ac nonnulla imperii Romani parte tradita. (2) quod ante eum annis mille centum et duobus de viginti fere, ex quo Romanum imperium conditum erat, numquam accidit. quin etiam legiones nostrae ita et apud Caudium per Pontium Telesinum et in Hispania apud Numantiam et in Numidia sub iugum missae sunt, ut nihil tamen finium traderetur. ea pacis conditio non penitus reprehendenda foret, si foederis necessitatem tum cum integrum fuit mutare voluisset, sicut a Romanis omnibus his bellis, quae commemoravi, factum est. nam et Samnitibus et Numantinis et Numidis confestim bella inlata sunt neque pax rata fuit. (3) sed, dum aemulum imperii veretur, intra Orientem residens gloriae parum consuluit. isque iter ingressus atque Illyricum petens in Galatiae finibus repentina morte obiit, vir alias neque iners neque inprudens.

1 expugnavit *Merula* oppugnavit *codd.* || 2 aliquamdiu *om.* φ || 3 inconsultius] inconsultus **ERYW** inconsultis **Va** || 5 et *om.* φ || 7 eruditione quamquam *codd.* eruditio nequaquam *corr. Schonhoven* || 8 et prompta] promptae **G**μ || 9 atque tenacissimae **I** || 10 quam tantum μ**PaA** *cum Capitone* (τοιῷδε βασιλεῖ) quantum **GLOQ**π || 11 provincialibus ψ || 12 et *om.* **I** || 13 mediocriter **I** || 14 nimius religionis christianae **GMQ**π nimius christianae religionis **I**, nimius *om.* ψ *quod post* Christianae *transposuit Rühl* || 18 consensu] consul **G** consulto μ || 29 quae commemoravi] quaecumque memoravi π || 32 isque *codd.* itaque *Schonhoven*

Multi exanimatum opinantur nimia cruditate (inter cenandum enim 18
epulis indulserat), alii odore cubiculi, quod ex recenti tectorio calcis
grave quiescentibus erat, quidam nimietate prunarum, quas gravi
frigore adoleri multas iusserat. decessit imperii mense septimo tertio 2
5 decimo Kal. Mart., aetatis, ut qui plurimum vel minimum tradunt,
tertio et tricesimo anno, ac benignitate principum, qui ei successerunt,
inter Divos relatus est. nam et civilitati propior et natura admodum
liberalis fuit.

Is status erat Romanae rei Ioviano eodem et Varroniano consuli- 3
10 bus, anno urbis conditae millesimo centesimo et octavo decimo. quia
autem ad inclitos principes venerandosque perventum est, interim
operi modum dabimus. nam reliqua stilo maiore dicenda sunt. quae
nunc non tam praetermittimus quam ad maiorem scribendi diligentiam
reservamus.

2 nimium epulis π || 4.5 tertio decimo] quarto decimo **I** π || 6 tricesimo et tertio ψ || 9 is ψ π (his **L R**) hic **G** μ **Q**

INDEX GEOGRAPHICVS

INDEX GEOGRAPHICVS

INDEX HISTORICVS

---

dkP = Der kleine Pauly. Lexikon der Antike.
PLRE = Jones, A. H. M. – Martindale, J. R. – Morris, J. The Prosopography of the Later Roman Empire I (260–395), Cambridge 1971.
PW = Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa).

INDEX HISTORICVS